

tarih® çevresi

İki Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

DR. ASLIHAN KILINÇ
TARİH ÜZERİNE
SEÇME MAKALELER
ÖZEL SAYISI

HAZİRAN-2022

www.tarihcevresi.net

ISSN: 1303-3876

Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın Millî Mücadele'ye Desteği

**Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Aydın ve Mentеше
Sancaklarında Yapılan Seçimler**

**Osmanlı İstihbaratı Karakol Cemiyeti'nde Kod Adı Kullanımına
Örnekler: Nuh/Mustafa Kemal Paşa, Musa/Ali Fuat Cebesoy,
İsa/Miralay Şevket Bey, Cengiz/Kara Vasıf**

**Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı
(İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)**

**XV-XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen
Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya**

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne Katkıları İçin Teşekkür Ederiz.

FETHİN KALESİ

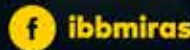
ANADOLU HİSARI

RESTORASYONU SONA YAKLAŞIYOR!

İBB MİRAS, boğazın iki yakasını süsleyen kentin koruyucusu Hisarları restore ediyor.

**İBB
MİRAS**

#İBBMiras

Dergiden;

Tarihe ışık tutacak bir kaynak mahiyetindeki dergimizin "Haziran Özel Sayısı"nda Dr. Aslıhan KILINÇ'ın Tarih Üzerine Yazdığı Seçme Makalelerden Bir Derleme ile karşınızdayız

Tarih Çevresi Dergisi

tarih evresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

DR. ASLIHAN KILINÇ
TARİH ÜZERİNE
SEÇME MAKALELER

ÖZEL SAYISI

HAZİRAN-2022

Sahibi

MT PROMOSYON MATBAA

Yazı İşleri Müdürü

Ogün Nuri TAŞ

Yayın Yönetmeni

Nesim ŐEKER

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Nesim ŐEKER, Doç. Dr. Nurten KILIÇ,
Doç. Dr. Birsen BULMUŞ, Doç. Dr. Umut ÖZGÜR.

İrtibat

Tel: (0312) 256 74 92 - 0505 677 22 35

tarihdergisi@gmail.com

Bu dergi Hacettepe, Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ niversitelerinde bulunan Doktorlar,
Doçentler ve Master ğrencileri tarafından iki ayda bir yayımlanır.
Dergiye gönderilen yazılar basılmaz ise istenmesi halinde iade edilir.
Dergide yayımlanan yazıların içeriğinden yazı sahipleri sorumludur.

Basım

İÇİNDEKİLER

Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın Millî Mücadele'ye Desteği.....	6
Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Aydın ve Mentеше Sancaklarında YapılanSeçimler.....	29
Osmanlı İstihbaratı Karakol Cemiyeti'nde Kod Adı Kullanımına Örnekler: Nuh/Mustafa Kemal Paşa, Musa/Ali Fuat Cebesoy, İsa/Miralay Şevket Bey, Cengiz/Kara Vasıf.....	49
Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı (İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi).....	71
XV-XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya.....	87

Hacı Bektaş Veli Dergâhı' nın Millî Mücadele' ye Desteği Support of Hacı Bektaş Veli Dergâhı to The National Struggle

Aslıhan Kılınç**

Öz

Osmanlı Devleti I. Dünya Harbi'nde yenilince Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak ağır şartlar kabul etmek zorunda kalmıştır. İstanbul Hükümeti işgallere sessiz kalmayı tercih ederken 3. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gönderilen Mustafa Kemal Paşa, buradaki görevini bırakarak kurmayları ile Sivas Kongresi'ne giden süreci başlatmıştır. Kongrede alınan kararlar doğrultusunda Erzurum Kongresi'nde oluşturulan Temsil Heyeti komutasında tüm direniş örgütleri tek çatı altında toplanmış ve Mustafa Kemal Paşa ile kurmaylarına toplumun her kesiminden büyük destek gelmiştir. Bu bağlamda Millî Mücadele'ye dergâhların verdiği destek yadsınamaz. Bu zorlu süreçte Hacı Bektaş Veli Dergâhı ve Kırşehir halkı da üzerine düşen görevi yerine getirmiş ve Millî Mücadele tarafında yer almıştır. Bu konuda Hacı Bektaş Çelebisi Cemaleddin Efendi ve Hacı Bektaş Postnişini Salih Niyazi Dede Baba, "Alevi Bektaşî" topluluklarının desteğinin sağlanmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Her ikisi de Mustafa Kemal Paşa ve heyetini dergâhta saygı, sevgi ile karşılayarak her ne şartta olursa olsun Millî Mücadele saflarında yer alacaklarını bildirmişlerdir. Zira Veliyeddin (Veled) Çelebi "Alevi Bektaşî" halk nüfusundan oluşan bir grupla "Mücahidîn-i Mevleviye Taburunu" kurarak Millî Mücadele'de cephede yerini almıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın zafer kazanacağına Çelebi ailesinin inancı tamdır ve 1919 yılı sonlarında Cemalettin Çelebi ve Mustafa Kemal Paşa arasında geçen bir konuşmada Cumhuriyet'in ilanı bile konuşulmuştur. Daha sonraki süreçte dergâh'ın verdiği destek neticesinde Mustafa Kemal Paşa, Çelebi Cemaleddin Efendi'yi birinci Meclise mebus seçmiştir. Ancak Çelebi Cemaleddin Efendi Mecliste sadece iki yıl görev aldıktan sonra Cum

* Dr. Öğretim Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, aslihan.kilinc@ufuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8928-2961>

**Bu makale ilk olarak 27.12.2020 tarihinde Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisinde 23.03.2022 tarihinde 101. Sayı da yayımlanmıştır.

huriyet'i göremeden 1922 yılında vefat etmiştir. Bu çalışmada arşiv kayıtları ile inceleme araştırma kaynakları doğrultusunda Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın Millî Mücadele'ye verdiği destek, KırşehirAlevi ile Bektaşî halkının Millî Mücadele ile Mustafa Kemal Paşa cephesine yaklaşımı, Mustafa Kemal Paşa'nın Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nı ziyareti, Kırşehir'in Sivas Kongresi'ne delege göndermesi ve 1919 seçimlerine giden süreç ele alınmıştır. Özellikle Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nı'nın şekillendirdiği askeri tablo ve siyasetin Kırşehir'deki durumu arşiv kayıtlarına göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Hacı Bektaş Veli, Çelebi Cemaleddin, Veliyeeddin (Veled) Çelebi, Mücahidîn-i Mevleviye Taburu, Millî Mücadele.

Abstract

When the Ottoman Empire was defeated in the First World War, it had to accept harsh conditions by signing the Armistice of Mudros. While the Istanbul Government preferred to remain silent about the invasions, Mustafa Kemal Pasha, who was sent to Samsun as the 3rd Army Inspector, left his duty here and started the process leading to the Sivas Congress with his staff. In line with the decisions taken at the congress, all resistance organizations were gathered under one roof under the command of the Representative Committee formed at the Erzurum Congress, and Mustafa Kemal Pasha and his staff received great support from all parts of the society. In this context, the support given to the National Struggle by dervish lodges is undeniable. In this difficult process, Hacı Bektaş Veli Lodge and the people of Kırşehir also fulfilled their duties and took part in the National Struggle. In this regard, Hacı Bektaş Çelebi Cemaleddin Efendi and Hacı Bektaş Postnîshîni Salih Niyazi Dede baba played an important role in providing the support of the Alevi-Bektashi communities. Both of them welcomed Mustafa Kemal Pasha and his delegation in the convent with respect and love and declared that they would take their place in the ranks of the National Struggle no matter what. Because Veliyeeddin (Veled) Çelebi had previously taken his place in the front in the National Struggle by establishing the "Mujahidin-i Mevleviye Battalion" with a group consisting of the Alevi-Bektashi population. As a matter of fact, the Çelebi family has full belief that Mustafa Kemal Pasha will triumph, and in a conversation between Cemalettin Çelebi and Mustafa Kemal Paşa at the end of 1919, even the proclamation of the Republic was discussed. In the later process, as a result of the support given by the convent, Mustafa Kemal Pasha elected Çelebi Cemaleddin Efendi as a deputy to the first parliament. However, Çelebi Cemaleddin Efendi died in 1922, before he could see the Republic, after serving in the parliament for only two years. In this study, the support of the Hacı Bektaş Veli Lodge to the National Struggle, the approach of the Kırşehir Alevi and Bektaşî people to the National Struggle and the Mustafa Kemal Pasha front, Mustafa Kemal Pasha's visit to the Hacı Bektaş Veli Lodge, Kırşehir's sending delegates to the Sivas Congress and the process leading to the 1919 elections are discussed. In particular, the military picture shaped by the Hacı Bektaş Veli Lodge and the situation of politics in Kırşehir were evaluated according to the archive records.

KeyWords: Mustafa Kemal Paşa, Hacı Bektaş Veli, Çelebi Cemaleddin, Veliyeeddin (Veled) Çelebi, Mücahidîn-i Mevleviye Taburu, National Struggle.

Giriş

Hacı Bektaş Veli Dergâhı, Millî Mücadele döneminde olduğu gibi öncesinde de Alevi ve Bektaşiler için son derece önemlidir. Dergâha ismini veren ve asıl adı “Bektaş” olan (Ocak, 1996) Hacı Bektaş Veli’nin 13. yüzyılda Cengiz Han’ın istilasından Anadolu’ya göç eden Yesevi veya Haydari dervişlerinden olduğu kabul edilmektedir. Hacı Bektaş Veli hakkında vefatından yaklaşık iki asır sonra müritleri tarafından kaleme alınan ve onun hayatı hakkında bilgi veren velayetnamelerde kendisinden “Hacı Bektaş” şeklinde bahsedilmiştir. Bektaşî kaynaklarında ise çoğunlukla “Hünkâr” ismi ile anılmıştır (Fığlalı, 1996).

13. yüzyılda Anadolu’da Kırşehir civarında, tüm Anadolu’da örgütlenen Ahilerin piri, Ahi Evran ile sık sık görüşmüş ve bölgede Alevi ve Bektaşiler tarafından sevilip sayılan oldukça nüfuzlu birisi haline gelmiştir (Keçeli, 2016). Ancak 14 ve 15. yüzyıllardan 19. yüzyılda Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasına kadar geçen süreç Alevi ve Bektaşiler için oldukça sıkıntılı olmuştur (Hamzaj, 2015). Millî Mücadele’nin ilk yıllarına kadar böyle zor bir süreçten geçen Alevi ve Bektaşiler 20. yüzyıl başlarında tıpkı diğer Osmanlı tebası gibi İtilaf Devletlerinin haksız işgalleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Özellikle 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasıyla başlayan işgallerden sonra İstanbul Hükümeti’nin işgallere sessiz kalmayı tercih etmesi Millî Mücadele’nin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. İşgaller devam ederken 1919 yılı ortalarında Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti tarafından 3. Ordu Müfettişi olarak Samsun’a gönderilmiş ve bu süreçte (15 Mayıs 1919) İzmir işgal edilmesi Mustafa Kemal Paşa’ya uygulamak istediği plan için fırsat vermiştir. Samsun’a vardktan sonra Anadolu’ya geçmek için hazırlıklara başlamıştır. Havza ve Amasya’dan yayımladığı genelgeler ile Millî Mücadele’ye tüm Osmanlı tebaasını davet etmiştir. Anadolu’nun her bölgesi ile irtibata geçilerek destek arayışına başlanmıştır. Bu gruplar arasında Anadolu’da önemli bir nüfuza sahip olan Alevi ve Bektaşiler de bulunmaktadır (İlyas, 361).

Millî Mücadele döneminde dergâh’ın başında Kırşehir ve civarının ileri gelen ailelerinden Çelebi Cemaleddin Efendi ve Hacı Bektaş Postnişini Salih Niyazi Dedebaba bulunmaktadır (Hamzaj, 2015). Hayatının ilk dönemlerine ait pek fazla bilgi bulunmayan Salih Niyazi Dedebaba hem yaşadığı dönem hem de sonrası olmak üzere Anadolu ve Arnavutluk’ta yaşamış Bektaşiler için son derece önemli bir isimdir (İzeti, 2005). Aynı dergâhta Çelebilerin yanı sıra Nakşibendi Şeyhi Hacı Hasan Efendi ile birlikte yer almıştır. Salih Niyazi Dedebaba küçüklüğünden itibaren Bektaşî kültürüyle yetişmiş, ailesiyle birlikte Anadolu’ya göç ettikten sonra Hacı Bektaş Veli Dergâhı’na olan ilgisi nedeniyle sık sık Kırşehir’e gelerek Dergâh’ta 1899’da önce derviş, sonra mücerred derviş olmuş ve 1901 yılında babalık mertebesine yükselmiştir. Salih Niyazi Dedebaba dervişlik döneminde daha önceki dedelerden Feyzi Dedebaba tarafından Çelebilerle yaşanan sıkıntıların çözümlenmesi için görevlendirmiş ve Çelebilerle sorunların çözülmesinde gösterdiği başarı neticesinde aynı yıl dede unvanı almıştır. Feyzi Dedebaba’nın ölümünden sonra 1914’te dedebaba mertebesine yükselerek Hacı Bektaş Veli Dergâhı’nın son postnişini olmuştur. Bu süre zarfında “Babagân” kolunu temsil etmiştir (Hamzaj, 2015).

I. Dünya Harbi ve Millî Mücadele yıllarında Hacı Bektaş Veli Dergâhı’nda Çelebiler ve Babagânlar arasında daha önceden başlamış olan anlaşmazlıkların devam ettiği görülmektedir (Aydın, 2008). Hacı Bektaş Veli Dergâhı’nın idaresi konusunda anlaşamayan Çelebilerle Bektaşiler (Afmataj, 2009)

arasındaki bu husumet önceki dönemlere nazaran yumuşamış ve bunda en etkili sebep Millî Mücadele'nin başlaması olmuştur. Bu mücadele için tüm Anadolu halkı birlik olunması gerektiğinin farkındadır ve aynı şekilde Çelebiler ve Babagânlar da Mustafa Kemal Paşa'ya destek vermek için olabildiğince dergâhtaki dargınlığı bir kenara bırakmıştır. Zira izledikleri bu politika daha sonraki dönemlerde her iki taraftan da Meclise mebus seçilmesine yaramıştır (Hamzaj, 2015). Mustafa Kemal Paşa da bu kritik dönemde Alevi ve Bektaşilerin desteğini almak için dergâhlarını ziyaret etmiş, Dedeler ile ara ara yazışmalar yaparak açıkça desteklerini istemiştir. Müteakiben dedeler, Mustafa Kemal Paşa'nın kendileri ile görüşmeye gelmesinden büyük memnuniyet ve gurur duyduklarını, bu mücadelede kendileri ile aynı tarafta yer alacaklarını bildirmiştir (İlyas, 2018).

1.1.DünyaHarbi'ndeMücahidîn-iMevleviyeTaburu'nun(GönüllüMevleviTaburu)Kurulması

Millî Mücadele dönemindeki teşkilatlanma çalışmalarına Anadolu'daki tasavvufi zümrelerin müşterek hareket ederek önemli katkılar sağladıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu zümrelerin desteklerinin başlangıcı, I. Dünya Harbi yıllarına dayanmaktadır. Nitekim I. Dünya Harbi'nde Kafkas cephesine gönderilen Mücahidîn-i Mevleviye Taburu yani Gönüllü Mevlevi Taburu buna örnek teşkil etmektedir (Kılıç, 2011). Veliyeddin Çelebi komutasında kurulan birlik I. Dünya Harbi'nde Kafkas ve Suriye cephesinde mücadele vermiş ve özellikle doğuda Alevilerin çoğunlukta bulunduğu bölgelerde milis kuvvetlerin teşkilatlanmasında önemli rol oynamıştır (BOA. İ. TAL. 505/2,lef: 1; BOA. İ. TAL.D: 505/2,lef: 2; Küçük, 2003; Şener, 2006). Zira Osmanlı Devleti henüz Balkan Harbi'nin yaralarını saramadan I. Dünya Harbi'ne girmek zorunda kalmış ve bir yandan ordu birlikleriyle savunma yapmaya çalışırken diğer yandan da milis güçlerle bunu desteklemeye çalışmıştır. Bu bağlamda yakın Türk tarihine baktığımızda gönüllü milis teşkilatların bu mücadelede önemli bir rol üstlendiğini görmekteyiz. Kendisi de Mevlevi olan Sultan Mehmed Reşad'ın savaşın başlamasından kısa süre sonra bütün Müslümanları cihada çağırmasıyla tüm kuvvetler harekete geçmiş, bu çağrıdan yaklaşık üç ay sonra Veliyeddin Çelebi komutasında Gönüllü Mevlevi Taburu için hazırlıklar başlamıştır (Özgül, 2005; Köstüklü, 2010; Avcı, 2019).

Veliyeddin Çelebi, Mevlevi Taburu'nun hazırlık sürecinde önce bazı Mevlevi şeyhlerine maiyetleriyle tabura katılmaları için telgraflar göndermiştir. Taburun toplanabilmesi için resmi olarak Harbiye Nezareti'nden izin alınması gerektiğinden Aralık ayında Harbiye Nezareti'ne bir telgraf çekilmiştir. Telgrafta askerî yetkililerle hükümet üyelerinin şeyh efendilerle birlikte hareket edebilmesi ve bütün Mevlevilerin sevk edilmesi konusunda her türlü tedbirin alınması için sancak ve vilayet merkezlerine gereken emrin gönderilmesi istenmiştir (Köstüklü, 2016). Böylece Gönüllü Mevlevi Taburu kurulmuş ve Harbiye Nezareti de daha sonra taburun kurulduğunu resmi yazışmalarda onaylamıştır (Köstüklü, 2010). Taburun kurulmasında padişahın isteği yanında Filistin cephesine 4. Ordu kumandanı olarak tayin edilen Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve Enver Paşa da etkili olmuştur. Cemal ve Enver Paşalar taburu destekleyerek bir yandan da Alevi ve Bektaşi halkın desteğini alma niyetindedirler (Özgül, 2005; Köstüklü, 2010; Avcı, 2019).

Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa hatıratında Mevlevi Taburu hakkında bazı hususlara değinmiştir. Taburun kurucusu Veliyeddin Çelebi ile Konya'da tanıştığından ve Çelebi'nin gönüllü bir müfreze ile Mısır seferine katılmak üzere Suriye'ye geldiğinden bahsetmiştir. Cemal Paşa bu tabur yüzünden senelerce yaşadığı hareminden ayrı kalmış ve sonunda haremını kaybetmiş olan

Veliyeddin Çelebi'nin çalışmalarını takdir ederek övgüyü hak ettiğini belirtmiştir. Ayrıca sıhhat olarak iyi durumda olmasa da Suriye'de kendisine ve askerlerine yarenlik ettiğini anlatmıştır (Cemal Paşa, 1996).

Taburun önde gelen isimleri arasında İttihat ve Terakki Fırkası ile önemli bağlantıları olan isimler de yer almıştır. Bunlar arasında Alevi Balaban aşiretinden Gül Ağa'da bulunmaktadır (Belen, 1983). Tabur 1916 yılının ocak ayında 9. ve 11. Kolordu adına Ruslara karşı önemli başarılar elde etmiştir. Daha sonra bu cephede ateşkes ilan edilmesiyle taburun askerlerinin 31 Ocak 1919 tarihinde terhis edilen Türk birlikleriyle farklı cephelere katıldığı görülmüştür (Belen, 1983).

Gönüllü Mevlevi Taburu'nun kurulduğu yıllarda Bektaşiler bir yandan doğu cephelerine destek verirken bir yandan da Balkanlarda faaliyet göstermiştir. Nitekim bu dönem Bektaşilerin Balkanlarda en yoğun olarak yaşadığı bölge Arnavutluk'tur. Bu süre zarfında iktisadi olarak da güçlenmeye başlayan Bektaşiler 19. yüzyılın ortalarına doğru Arnavutluk'un güney bölgelerine gelip yerleşmeye başlamışlardır (Afmataj, 2009). Burada bulunan Arnavut Bektaşileri daha sonra Yeni Osmanlıların devamı olan (Kılıç, 2011) "Jön Türkler" ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Bunun sebepleri arasında Ahmet Rıza Tefik, Talat Paşa, Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar, Samih Rifat ve Hüsamettin Ertürk gibi önemli isimlerin de Bektaşiliğe olan ilgisi gösterilmekle birlikte Talat Paşa ve Hüsamettin Ertürk'ün de Bektaşi olduğu geçmektedir (Keçeli, 2016; Tülü, 2019).

Hüsamettin Ertürk, Mustafa Kemal Paşa ile geçen bir konuşmasını aktarırken Paşa'nın kendisine sende Bektaşi'sin dediğini ifade etmiştir (Tansu, 2016). Bunların yanı sıra E.J. Zürcher de aynı şekilde İttihat ve Terakki Fırkası içinde görev almış sayısız Bektaşi olduğundan bahsederek fırkanın Bektaşilerden yararlandığını belirtir. Dinî ve siyasi birçok nedene dayalı olarak Bektaşilerin İttihatçıları desteklemesini Hüsamettin Ertürk de doğrulamış dahası Bektaşilerin fırkaya üye olduklarını söylemiştir (Tansu, 2016; Kılıç, 2011). Bunların yanı sıra kaynaklarda Talat Paşa'nın da Bektaşi olmasıyla ilgili bazı bilgiler bulunmaktadır. Dahası Talat Paşa'nın hem Mason olduğu hem de Bektaşi olduğu, bunlar arasından birini seçmek istediğinden bahsedilmektedir. Kendisine yakın bir dostunun Masonluk yerine Bektaşiliği seçmesi tavsiye edilmiş, nedeni ise Bektaşiliğin Türk tarikatı olması gösterilmiştir (Keçeli, 2016). Balkanlarda başlayan bu yakınlaşma daha sonra Osmanlı topraklarında devam etmiş ve Alevi-Bektaşi topluluklar Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti için faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunlar arasında Millî Mücadele döneminin dönüm noktalarından Sivas Kongresi de vardır. Enver ve Talat paşaların yanı sıra Mustafa Kemal Paşa da Kırşehir'de Çelebi ailesinden seçimlere giden süreçte Temsil Heyeti'ni desteklemeleri konusunda yardım istemiştir (Özgül, 2005; Küçük, 2003). Çünkü arşiv kayıtlarına göre o dönem bölgedeki Alevi-Bektaşi halk nüfusu dört milyon civarındadır ve bu sayı özellikle Millî Mücadele yıllarında azımsanmayacak derecede önemli bir destek demektir (Küçük, 2003; Özgül, 2005).

Gönüllü Mevlevi Taburu'nun dağılma sürecinde Osmanlı Devleti I. Dünya Harbi'ne çoktan girmiştir. Bu süreçte İttihat Terakki Fırkası'nın iktidara gelmesiyle Alevi ve Bektaşi toplulukları hakkında hükümet desteği ile bazı çalışmalar yaptırılmaya başlanmıştır. Daha çok ulusçuluk düşüncesinden beslenen ve alan çalışması şeklinde yapılan (Taşgın, 2004) bu araştırmaların genel olarak İttihat ve Terakki Fırkası'nın dahilinde yapıldığı görülmektedir (Türkdoğan, 2006). Aslında daha da önemlisi İt

tihat ve Terakki dönemi ile başlayan bu çalışmaların Bektaşî ve Kızılbaş olarak tanımlanmış topluluklar üzerine yoğunlaşmasıdır. Nitekim bu çalışmalar Kızılbaş ve Bektaşî kavramlarının Alevî ortak adı etrafında yeniden şekillenmeye başladığı çalışmalar olmuştur. Yapılan çalışmalarda zaman içerisinde Kızılbaş ve Bektaşî kavramlarının farklı tanımlarla yer değiştirdiği görülmektedir¹. Kızılbaşlık, Bektaşîlik her iki tanıma karşılık içeriğinden uzak yeni adları olan Alevî'nin daha yaygın bir kullanım alanı bulunduğu söylenebilir (Taşgın, 2020).

Bu değişimin yanı sıra İttihat ve Terakki Fırkası bu araştırmalarla yeni bir politika ve yönetimde değişiklikler planladığı da açık ve nettir. Buna öncülük eden ise Talat Paşa'dır. Umumi Meclis toplantılarında "Anadolu bizim için kapalı bir kutu. Önce bunun içeriğini tanımamız, sonra bu millete layık hizmetlerde bulunmamız gerektiğine inanıyorum." diyerek bu araştırmaların sebebine açıklık getirmeye çalışmıştır (Birdoğan, 1994).

Bu süreçte başta Fuat Köprülü, Hamid Sadî, Süleyman Fikri, Hasan Fehmi Bey olmak üzere özellikle Baha Said Bey Alevî Bektaşî toplulukları hakkında birçok çalışma meydana getirmiştir. Bu isimlerin yaptıkları çalışmalar ve daha sonra konu ile alakalı birçok yazı Türk Yurdu Dergisi'nde yayınlanmıştır (Türkdoğan, 2006). Nitekim Baha Said Bey'in 1916 yılında Hamdullah Suphi Tanrıöver'in isteğiyle Beyazıt Türk Ocağı'nda, Alevî Bektaşîler hakkında bir konferans vermiştir. Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti'ne üye olan Baha Said Bey'in bir heyetle birlikte 1917 ortalarında Ankara, Afyonkarahisar, Eskişehir, İzmir, Konya ve çevresinde altı aydan fazla süren, içeriğinde konferansların da yer aldığı son derece önemli bir araştırma gezisine çıktığı görülmektedir (Sarısır, 2018).

2. Sivas Kongresi'ne Giden Süreçte Alevî ve Bektaşîler

1918 yılı sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin savaşı daha fazla sürdürebilmesi söz konusu olmadığından birçok cephe de çözümler başlamıştır. Bütün bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni Mondros Mütarekesi imzalamaya mecbur kılmıştır (Bilgin, 2015). Sultan Vahdettin'in hükümet kurma işini Ahmet İzzet Paşa'ya vermesinden sonra (Kaymaz, 2008) İstanbul Hükümeti üç gün süren görüşmeler sonunda 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. 31 Ekim günü Mondros Mütarekesi yürürlüğe girmiş ve İtilaf Devletleri vakit kaybetmeden işgallere başlamıştır (Kılavuz, 2012). Sonrasında Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri kabineyi bırakarak ülkeyi terk etmiştir (Boyacıoğlu, 2002). Mustafa Kemal Paşa ise olayları yakından takip etmektedir. 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve sonrasında Anadolu'ya geçmeye karar vermiştir (Tosun, 1996). Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesiyle Samsun'a çıkmış hem İtilaf Devletleri'ne hem de İstanbul Hükümeti'ne karşı Millî Mücadele hareketini başlatmıştır (Çakmak, 2017). İşgallerin başlamasından sonra Mustafa Kemal Paşa, başta Ali Fuat Paşa, olmak üzere tüm kolordu kumandanlarına birer telgraf çekerek başlayan işgallere karşı halkı direnişe çağırmış ve işgalleri protesto etmelerini istemiştir. Ayrıca gerekli görülen her yerde kesinlikle savunmadan kaçmamaların bildirmiştir. Böylece Anadolu'da işgallere karşı direniş emri de verilmiştir (TİTE, 295/30, lef:1). Mustafa Kemal Paşa önce Amasya Genelgesi'ni yayınlamış, Erzurum Kongresi'nin toplanmasından sonra Sivas Kongresi'ne giden süreci de büyük titizlikle takip etmiştir. Bu süreçte Temsil Heyeti Sivas'a gidecek delegelerin seçilmesi aşamasında yine vilayet ve sancak merkezlerine çektiği telgraflarla, delege seçimlerinin nasıl gittiğini yakından takip etmeye çalışmıştır (TİTE,299/39,lef:1). Görüldüğü üzere Sivas Kongre

si'nin toplanmasından daha önce gizli şifre ve telgraflar ile sancak ve vilayet merkezlerinde bulunan Müdafaa-i Hukuk merkezleri ile iletişime geçilerek durum yoklaması yapılmıştır. Millî kongreye kimlerin katılması gerektiği hususunda fikir alışverişinde bulunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa 2. Ordu Müfettişliğine gönderdiği bir şifre ile Alevi ve Bektaşî topluluklarının bulunduğu bölgelere de bildiri iletilmesini ve Sivas Kongresi'ne delege seçip göndermelerini istemiştir (ATASE, ATAZB, 1/19, lef:1).

“Tokat havalisinin İslâmî nüfusunun yüzde seksen ve Amasya havalisinin de mühim bir kısmı Alevî mezhebine mensub olanlar teşkil ediyor ve Kırşehir'deki Baba Efendi Hazretleri'ne fevkalade bağlı bulunuyorlar. Vatanın ve Millî istiklâlin bu günkü tehlikesini bilfiil görmekte olan müşarünileyhin kanaat-ı hâzırası şüphe yoktur, buna pek müsaittir. Binaenaleyh söz sahibi ve emniyetli bazı zevatı görüştürerek kendilerince muvafık görülecek Müdafaa-i Hukuk-u Millî ye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerini takviye edecek surette birkaç mektup yazdırılarak bu havalideki Alevî nüfuzlarına dağıtmak üzere Sivas'a gönderilmesini pek faydalı telakki ediyorum. Bu babtaki muavenatı samilerini istirham ederim.” (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,1953).

Mustafa Kemal Paşa'nın bu bildirisinden sonra Babagânlar ve Çelebiler iş birliği yapmıştır. Aralarındaki dargınlığa rağmen her iki taraf da Alevi ve Bektaşî toplulukları üzerindeki söz haklarını Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti tarafında kullanmış, yayınladıkları beyannamelerle ulaşabildikleri civardaki tüm halka bu işgallerden yalnızca Mustafa Kemal Paşa tarafında yer aldıkları takdirde kurtulabileceklerini belirtmişlerdir. Hacı Bektaş Veli Dergâhı'ndan Alevi ve Bektaşî halkın Millî Mücadele için birlik olması Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti tarafından da büyük memnuniyetle karşılanmıştır (Tuna, 2011). Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılacak delegeler için 2.Ordu Müfettişliğine gönderdiği şifresine 23 Ağustos 1919 tarihinde Kırşehir'den yazılan bir telgraf ile cevap verilmiş ve kongreye katılması uygun görülen isimler bildirilmiştir (ATASE, ATAZB, 7/56, lef:1).

Bu yazışmalar bir süre devam etmiş ve sonrasında delegelerin seçilmesi, Sivas'a sağ salim ulaşması için yapılması gerekenler tekrar ordu kumandanlıklarına ve Müdafaa-i Hukuk Merkezleri'ne bildirilmiştir. Kırşehir, Nevşehir ve Niğde bölgelerine ulaşan bildirilerden sonra (TİTE, 295/35000, lef: 1). Kırşehir'den iki delege seçilmiş ve Sivas'a gönderilmiştir. Buna göre Zeki Bey ile Ayetullah Efendi, Kırşehir'den Sivas Kongresi'ne katılmak üzere seçilen isimlerdir (TİTE, 299/39, lef: 1001). Bunun yanı sıra Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa'yı yakından takip eden Mucurlular, kendilerini temsilen Kaymakam Cevat Bey ile Mucurlu Avni Erkanlı'yı da Sivas'a göndermiştir. Nitekim yukarıda ismi geçen diğer delegeler ile birlikte bu iki isimde Sivas Kongresi'ne katılamamıştır. Cevat ve Avni Beyler Şarkışla'ya vardığında kongrenin bittiğini öğrenmiştir (Özüçetin, 2009). Zira delegelerin Sivas'a vardığı tarihte Temsil Heyeti Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Sivas'tan ayrılmak üzeredir. İngiliz birliklerinin Konya'ya gelmesi üzerine heyet Sivas'tan ayrılmak zorunda kalmıştır (Nutuk, 2016). Buna mukabil her ne kadar Kırşehir'den Sivas Kongresi'ne delege katılamamış olsa da delegelerin seçilmiş olması bile Alevi ve Bektaşî halkın Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti'ne duyduğu güveni ve verdiği değeri göstermektedir. Aynı şekilde İstanbul Hükümeti yanlısı Ankara Valisi Muhittin Paşa'yı Kırşehir'e sokmayacak kadar iyi teşkilatlanmış, Kırşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmuş olması da Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu bölgedeki Alevi ve Bektaşîler üzerindeki başarısı olarak nitelendirilebilir. Burada Ahmet Müfit (Kurtoğlu) Efendi'nin de teşkilatın kurulmasında ve gösterdiği faaliyetlerdeki büyük rolü elbette yadsınmaz. Nitekim bu çalışmalarını neticesinde Ahmet Müfit Efendi de yakın arkadaşı Yahya Galip Kargı ile daha sonra TBMM'ne mebus olarak

seçilmiş hatta Ali Fuat Paşa'nın hatıratında meclisin Ankara'da toplanmasını sağlayan yegâne kişiler arasında ismi geçmiştir (Sarıkoyuncu, 1999).

Sivas Kongresi'nin nihayetinde 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa Temsil Heyeti başkanı olarak tüm vilayet ve sancak merkezlerinin İstanbul Hükümetiyle iletişimini kesmesini istemiştir (TİTE, 308/15, lef: 1). Kongreden sonra alınan bu kararı İtalyan işgali altında bulunan Nevşehir ve Niğde'nin bağlı olduğu Konya vilayeti ile Kırşehir sancağının bağlı olduğu Ankara vilayeti de kabul ederek İstanbul Hükümeti ile tüm iletişimi kesmiştir (TİTE, 312/11, lef: 1).

Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti'nin Alevi ve Bektaşî gruplarına uzun yıllar önderlik yapmış olan Çelebi ailesi ve Postnişin Salih Niyazi Dede Baba ile görüşmesi de bu süreçte gerçekleşmiştir. Dahası Kurtuluş Savaşımız açısından oldukça önemli gelişmelere vesile olmuştur (Özlü, 2015). Hatta Veliyeddin Çelebi'nin oğlu Ali Celalettin Ulusoy'a göre Çelebi Cemaleddin ile Mustafa Kemal Paşa arasında sıkı ilişkiler Sivas Kongresi'nden daha önce Samsun'a çıktığı tarihlerde başlamıştır. (Yılmaz, 2008).

Sivas Kongresi'nin toplandığı tarihlerde İstanbul Hükümeti ise bazı valilerini Millî Mücadele aleyhinde faaliyette bulunması için görevlendirmiştir. Bunlardan birisi olan Ankara Valisi Muhittin Paşa, Sivas Kongresi'nin toplandığı tarihlerde Kırşehir-Hacı Bektaş'a gitmiş ve Çelebi ailesinden Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele hareketine karşı kendi taraflarında yer almalarını istemiştir. Buna mukabil valinin bu isteği Çelebi ailesinden karşılık görmemiştir (Turan, 2004; Altınok, 2003).

3. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimlerine Giden Süreçte Alevi ve Bektaşîler

Sivas Kongresi'nin toplanmasından sonra Temsil Heyeti 1919 seçim hazırlıklarını hızlandırmıştır. Nitekim Damat Ferit Paşa'nın 30 Eylül 1919 tarihinde istifa etmesiyle de Millî Mücadele adına yeni bir dönem başlamıştı (Güneş, 2012; Çetin, 2016). Bu istifa Temsil Heyeti ve halk tarafından büyük memnuniyetle karşılanırken yabancı basında ise Anadolu'nun büyük zaferi olarak yorumlanmıştır. İstifa sonrasında hükümetin başına eski bahriye nazırı ve Millî Mücadele taraftarı Ali Rıza Paşa getirilmiştir. Böylece seçimlere giden süreç Kırşehirde'de başlamıştır (TİTE, 297/49, lef: 1).

Mustafa Kemal Paşa bu kritik süreçte ilk olarak 8 Ekim 1919 tarihinde Hacı Bektaş Veli Dergâhı Postnişini Salih Niyazi Dede Baba'ya bir telgraf çekerek vatanın kurtarılması ve refaha ulaşması için Allah'ın izniyle girişilen bu kutsal savaşta kendilerine verdikleri destek dolayısıyla teşekkürlerini sunmuş bu uğurda atılacak yeni adımlarda dua ve desteklerini esirgememelerini dilemişti. Aynı telgrafta Erzincanlı Hacı Hoca Fevzi Efendi Hazretleri'nin de sevgi ve saygılarını ileterek telgrafına son vermişti (ATASE, ATAZB, 2/96, lef:a; ATASE, ATAZB, 28/105, lef:a; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 1981). Bu şartlar altında Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın bulunduğu Kırşehir'de başlayan 1919 seçimleriyle halk Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na vekillerini seçmek için sandık başına gitmiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef:da). Bu süreçte Sivas ve Kırşehir Mutasarrıflığı arasında mebus adaylarının belirlenmesi konusunda bazı yazışmalar yapılmış adaylığı uygun görülen isimler belirlenmeye çalışılmıştır (ATASE, ATAZB, 21/22, lef:aa).

Dâhiliye Nezareti'nin 16 Ekim 1919 tarihinde vilayet ve sancak merkezlerine gönderdiği genelge ile seçimlerin en kısa sürede yapılması aynı zamanda seçimlerde dikkat edilmesi gereken hususlar bildirilmiştir (BOA. DH. İ.UM. EK. 114/39, lef:16; BOA. DH. İ.UM. EK.114/39, lef:5). Bu süreçte Temsil Heyeti de kendi adaylarını belirleyerek, 25 Ekim 1919 tarihinde Kırşehir Müdaafa-i Hukuk merkezine bildirmiş buna göre (ATASE, ATAZB, 11/95, lef:1). Erkan-ı Harbiye Binbaşısı Müfid Bey ve yeğeni Kırşehir'den aday gösterilmiştir. (ATASE, ATAZB, 21/50, lef:aa). Bu isimler dışında adaylığı kesinleşen isimler ise İsmail Faik Paşa, eski Kaymakam Ekrem Bey (ATASE, ATAZB, 21/110, lef:aa) Kırşehir İdadisi eski müdürü Rahmi Bey ve eski mebus Ali Rıza Bey olmuştur (ATASE, ATAZB, 21/130, lef:1).

Kırşehir seçimlerinde 9 Kasım 1919 itibarı ile müntehib-i sani seçimlerinin tamamlandığı görülmektedir. Buna göre Kırşehirli Fazıl Paşa, Kaymakam Halid Bey, Avanoslu Naci Bey, Kırşehirli İhsan ve Kırşehir mutasarrıf-ı esbâkı Abdullah Sabri Beyler, mekteb-i i' dâdî müdür-i esbâkı Rahmi Bey ve müfti-i esbâk Müfid Bey, erkân-ı harbiye binbaşlarından Lütfi Paşa ve Kırşehirli Hocazâde Burhaneddin Bey'le Kırşehir meb'ûs-ı sâbıkı Ali Rıza Bey, mevcut mal müdürü Nihad Bey ve Mecidiyeli Cevdet Efendilerin mebusluğa adaylıklarını koydukları görülmektedir (BOA. DH. İ.UM. EK. 114/116, lef:1; BOA. DH. İ.UM. EK. 114/116, lef:2). Adaylığı belli olan bu isimler daha sonra 13 Kasım'da Ankara Vali Vekili Galip Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne de bildirilmiş ve aday listeleri İdâre-i Umûmiye Müdüriyeti'ne bırakılmıştır (BOA. DH. İ.UM. EK.114/116, lef:3; BOA. DH. İ.UM. EK. 114/116, lef:4).

Bu süreçte Temsil Heyeti'nin de adaylarını belirlediği görülmektedir. 12 Kasım 1919 tarihinde Temsil Heyeti'nden Ankara dava vekili Yahya Bey Efendi ve 1.Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen bir telgrafta, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti namına, Kırşehir'den, Arif Bey'in her ne pahasına olursa olsun mebus çıkarılmasının elzem olduğu bildirilmiştir (ATASE, ATAZB, 18/9, lef:aa; ATASE, ATAZB, 20/206, lef:bd). Aynı şekilde Dâhiliye Nezaretide bu süreçte boş durmamış ve Temsil Heyeti'nin adaylarının seçilmesine karşı bazı önlemler almaya başlamıştır. Bu faaliyetleri Kasım ayı içerisinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından Sivas'a 3. Kolordu Kumandanlığı'na bir telgrafla bildirilmiştir. Cemal Paşa telgrafında Kırşehir'den bazı isimlerin İstanbul Hükümeti tarafından mebus olarak seçilmesinin istenmediğini belirtmiştir. Buna göre Kırşehir'den Fazıl Paşa, Kaymakam Halid Bey, Erkân-ı Harbiye binbaşlarından Lütfi Beyler ve eski Kırşehir mebuslarından Rıza Efendi seçilmesi istenmeyen isimler arasında yer almıştır (ATASE, ATAZB, 20/206, lef:cp).

Seçimlerde artık sonlara gelinmiştir ancak Temsil Heyeti Ankara'ya bağlı bazı seçim bölgelerinde usulsüzlük yapıldığını öğrenmiştir. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalara Ankara'ya gelen bir şifrede Nevşehir'e bağlı Avanos kazasında mebus seçimleri yapılırken Kırşehir Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı eski müftü Müfit Efendi'nin bir tahkikat bahanesiyle Kırşehir tahrirat müdürü Zeki Bey ile birlikte kanunsuz bir şekilde mebus olabilmek için seçmenleri tehdit ettiği ve boş vaatlerle onları ikna etmeye çalıştığı öğrenilmiştir (ATASE, ATAZB, 21/15, lef:ai). Zeki Bey hakkında yapılan şikâyetler bununla da sınırlı kalmamış ve Kırşehir eşrafından Şakir Bey önderliğinde bir grup Zeki Bey'in seçimlerde yaptığı usulsüzlük hakkında Dâhiliye Nezareti'ne şikâyette bulunmuştur. (BOA. DH. İ.UM. EK.118/28, lef: 2; BOA. DH. İ.UM. EK.118/28, lef: 3). Bunun üzerine Şakir Bey ve arkadaşlarının telgrafi gerekli değerlendirmeye alınmış (BOA. DH. İ.UM. EK.118/28, lef:1; BOA. DH. İ.UM. EK.118/ 28, lef: 4), Dâhiliye Nezareti tarafından kendisi

yle ilgili lazım gelen muamelenin yapılmasına karar verilmiştir (ATASE, ATAZB, 21/15, lef:ai).

Seçimlerde yaşanan usulsüzlükler bununla da sınırlı kalmamış, Kırşehir eşrafından Sadık Efendi isimli bir vatandaş aslında seçimlerde mebus seçildiğini ancak kendisinin yerine başkasının meclise gönderildiğini iddia etmiştir. Bu durumu Dâhiliye Nezareti'ne dilekçe ile bildirmiştir. Nitekim bu konunun devamında nasıl sonuçlandığı belirtilmemiştir. Seçim sonuçlarına bakıldığı zaman ismi seçilen mebuslar arasında görülmediği için kuvvetle muhtemel bu iddiasını kanıtlayamamıştır. Başka bir ihtimal olarak Temsil Heyeti adayları arasında yer almış olsa bunun kayıtlara geçmiş olması gerekmektedir (BOA. DH. İ.UM. EK. 1-5/17, lef: 1). Sonuç olarak Sadık Efendi ile kayda geçen tek bilgi seçimlerde aday olduğudur. Kırşehir'de seçimler olaylı bir şekilde devam ederken Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta sancağın bağlı olduğu Ankara merkez ve diğer sancaklardan bazılarında seçim sürecinin tamamlandığı bildirilmiştir. Buna mukabil çıkan olaylar yüzünden seçim sürecinin uzadığı ve Kırşehir merkezde seçim sürecinin devam ettiği belirtilmiştir (BOA. DH. İ.UM. EK. 115/77, lef: 1; BOA. DH. İ.UM. EK.115/77, lef: 2).

Görüldüğü üzere Kırşehir'de Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri oldukça hareketli geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise bu ilgiden memnundur. Zira seçim sonuçları Alevi ve Bektaşî halktan beklemediği desteği bulduğunu göstermektedir. Bu da dergâh'ın seçimlerde Temsil Heyeti adına aday gösterilenlerin seçilmesi için yaptığı çalışmaların etkili olduğunun kanıtıdır. Buna göre seçimlerde Kırşehir'den iki mebus seçilmiştir. Bunlar Ali Rıza Bey ve Rıza Bey'dir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef:cd; ATASE, ATAZB, 19/41, lef:1).

Mebusların belli olması üzerine Dâhiliye Nezareti sancağa bir telgraf göndererek seçilen mebusların kimler olduğunu ve isimlerinin nezarete bildirilmesini istemiştir (BOA. DH. İ.UM. EK.116/27, lef: 1,2). Bunun üzerine Ankara vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen telgrafla Kırşehir'den Ali Rıza Bey ile Hamidli Halil Beyzade Rıza Bey'in mebus olarak seçildiği ve isimlerine hazırlanan mazbataların Dâhiliye Nezareti'ne gönderildiği belirtilmiştir (BOA. DH. İ.UM. EK.117/71, lef: 1; BOA. DH. İ.UM. EK.117/71, lef: 3; BOA. DH. İ.UM. EK.117/71, lef: 4).

4. Mustafa Kemal Paşa'nın Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nı Ziyareti

Seçimlerin tamamlanmasından sonra mebusların belli olduğu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti'de Sivas'tan ayrılarak Ankara'ya geçmek üzere hazırlıklarını bitirmeye başlamıştır. Bu süreçte Sivas'ta yapılan Komutanlar toplantısı (16-29 Kasım 1919) bitmiş ve Ali Fuat Paşa önceden Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Ali Fuat Paşa Temsil Heyeti'nin geçeceği yerlerde gerekli tedbirleri almaya çalışırken (ATASE, ATAZB, 14/36, lef:a). Ankara Valisi'nin aleyhte çalışmalarından haberdar olmuş ve bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir (Nutuk, 2017). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 18 Aralık 1919 tarihinde Ali Fuat Paşa'ya bir cevap göndererek Ankara valisinin bu faaliyetlerinden rahatsızlığını açıkça dile getirmiş ve kendisini de bu konuda temkinli olması için uyarmıştır (Çeliker, 2013; Yümlü, 2008).

Ankara'ya geçmek için hazırlıklar neredeyse bitmek üzeredir ancak en büyük sorun yolculuk için gerekli maddi desteğin sağlanamamış olmasıdır (Şapolyo, 1972). Bu yüzden heyet bu yolculuğa old

ukça zor şartlarda çıkmak zorunda kalmıştır. Zira maddi olarak ellerinde Mazhar Müfit Kansu tarafından imzalanan senet karşılığında elde edilen birkaç lira ve Mustafa Kemal Paşa'nın bazı askerlik şubelerinden istediği teçhizatlar dışında başka bir şey bulunmamaktadır. Tüm bu zorluklara rağmen Mustafa Kemal Paşa ile aralarında Kırşehir İdadisi eski müdürü Rahmi Bey ve eski mebus Ali Rıza Bey (ATASE, ATAZB, 14/36, lef:a), Mazhar Müfit Kansu, Rauf Orbay, Şeyh Fevzi Efendi ve Hakkı Behiç Bey, Hüsrev Gerede, Ahmet Rüstem Bey ve yaverleri, Cevat Abbas Gürer, Yüzbaşı Bedri Bey, Dr. Refik Saydam ve Muzaffer Kılıç'ın bulunduğu on dokuz kişilik Temsil Heyeti 18 Aralık 1919'da üç araba ile Sivas'tan hareket etmiştir. Yola çıkan heyet Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 19 kişiden oluşmaktadır. (Aytepe, 2002).

Heyetin bir an evvel Ankara'ya ulaşması gerekmektedir. Çünkü meclisin açılması için yapılan seçimler sona ermeye başlamıştır ve Mustafa Kemal Paşa Temsil Heyeti'nin Ankara'ya doğru hareket etmesinden bir ay kadar önce 24 Kasım 1919 tarihinde Sivas'tan sancak ve vilayet merkezlerine çekilen telgraflarla seçilen mebusların İstanbul'a geçmeden evvel Ankara'da toplanmalarını istemiştir. Bu nedenle Temsil Heyeti de vakit kaybetmeden Ankara'ya varmak zorundadır. Ankara'da mebuslarla yapılacak görüşme hem meclisin açılması hem de Misak-ı Millî kararlarının kabul edilmesi açısından hayati önem arz etmektedir (ATASE, ATAZB, 23/46, lef:de).

Aslında Ali Fuat Paşa Sivas'tan ayrılmadan önce Mustafa Kemal Paşa'ya Ankara Valisi'nin faaliyetlerinin yanı sıra başka önemli bir bilgi daha vermiştir. Telgrafında Ankara'ya geçiş güzergahı hakkında gerekli bilgileri aktarırken kendisinden Mucur'dan temin edilecek bir araba ile Hacı Bektaş'a gitmesini istemiştir. Çünkü Ali Fuat Paşa heyeten daha önce dergâha gelerek burada bazı görüşmeler yapmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya dergâhın Millî Mücadele'de kendi taraflarında yer alacağını söylemiştir (Aytepe, 2002). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Ali Fuat Paşa'ya Çelebi Cemaleddin Efendi ile yapılacak mülakat için de ayrıca önlemler almasını ve alınan tertibatın kendisine ayrıntılı olarak bildirilmesini istemiştir (TİTE, 313/84, lef: 84001). Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti üyeleri Ali Fuat Paşa'nın telgrafından sonra yol güzergâhlarını değiştirerek Ankara'ya geçmeden Kayseri'ye oradan da Hacı Bektaş'a uğramaya karar vermişlerdir. Mazhar Müfit Kansu da bu ziyareti bölgede nüfus olarak önemli bir yere sahip olan Alevi ve Bektaşilerin kendi taraflarına çekilmesi için yapılmış bir görüşme olduğunu belirtmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Alevi Bektaşilerin başında bulunan Çelebilerle ve Postnişin Salih Niyazi Dede'baba'nın desteğini almak son derece önemlidir (Kansu, 2019).

Temsil Heyeti üyeleri ve Mustafa Kemal Paşa 21 Aralık'ta Kırşehir'in Mucur'a varmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve kurmayları geceyi Mucur'da geçirdikten sonra ertesi sabah Hacı Bektaş'a geçmişlerdir (Çeliker, 2013; Yümlü, 2008). Heyeti Mucur'da karşılayan isimler konusunda farklı beyanlar olsa da Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan on sekiz kişi arasında yer alan ve bu sürecin en yakın tanıklarından olan Hüsrev Gerede anılarında Paşa'yı karşılamak için Çelebi Cemaleddin Efendi'nin oğlu ile iki Bektaşî babasının geldiğini söylemiştir. Gerede, daha sonra Çelebi Cemaleddin Efendi ile tanıştıklarını uzun bir sohbetten sonra odalarına çekildiklerini anlatır. Ayrıca, 23 Aralık gecesi Arnavut diye hitap ettiği Salih Niyazi Baba ile görüştiklerinden, Bektaşilerin Çelebilere göre daha çalışkan daha temiz ve tutucu olmadıklarından bahseder. Gerede son olarak Hacı Bektaş Veli Türbesi'ni, Balım Sultan ve tanınmış Bektaşî dedelerinin türbelerini ziyaret ettiklerini ve 24

Aralık'ta tekrar Mucur'a döndüklerini oradan da Kırşehir'e geçtiklerini söylemektedir (Önal, 2002).

Burada belirtilmesi gereken başka bir husus ise bazı kaynaklarda Çelebi Cemaleddin Efendi ile Mustafa Kemal Paşa'nın aslında daha önce Amasya'da karşılaştıkları söylenmektedir. Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'yı karşılayan heyetin içinde Çelebi Cemaleddin'in de yer aldığı belirtilirken (Kutay, 1973) bu bilginin bazı kaynaklarda yanlış olduğu verilmiştir (Bahadır, 2002). Bu konu hakkında Mustafa Kemal Paşa ise Nutuk'ta Hacı Bektaş Veli Dergâhı'na gelişi ve karşılanması hakkında bilgi vermek yerine sadece Temsil Heyeti adına civar illere dağıtılmak üzere bir bildiri ve dergâhtan destek istediğinden bahsetmiştir. Bunun yanı sıra gördükleri destek ve sevinçten de memnundur (Nutuk, 2016).

Çelebi Cemaleddin Efendi ise bu görüşmeler esnasında Mustafa Kemal Paşa'ya Türk ulusunun işgallerden zaferle çıkacağına emin olduklarını ve bu nedenle daha sonra Cumhuriyet ilan edip etmeyeceğini sorarak şaşırtmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ise Çelebi Cemaleddin Efendi'nin kulağına "O mutlu günün ilanına kadar aramızda kalmak koşulu ile evet, Çelebi Hazretleri" diye cevap vermiştir (Ulusoy, 1986). Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa ve Hacı Bektaş Veli Dergâhı arasında oldukça sıkı bir bağ kurulmuştur. Bu da Millî Mücadele için önemli bir adımdır. Bu dönem dergâhın başında bulunan Çelebi Cemalettin Efendi ve Salih Niyazi Dede Baba'nın aynı fikirde olması da bu durumu daha da güçlendirmiştir (Tansel, 1991). Aslında Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın Millî Mücadele'ye verdiği destekte Çelebi Cemaleddin Efendi ve Ali Fuat Paşa'nın daha önce görüşmüş olmasında etkisi büyüktür (Tansel, 1991). Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat görüşmeye gelmiş olması da dergâhta sevinçle karşılanmıştır. Bu görüşmelerini bitirdikten sonra Temsil Heyeti Kırşehir'den ayrılmış ve nihayetinde 27 Aralık 1919'da Ankara'ya varmıştır (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 1962).

5. Dergâh'tan Çelebi Cemaleddin Efendi'nin TBMM'ye Seçilmesi

Kırşehir'de seçimler tamamlanmış, mebuslar belli olmuş ve sıra meclisin açılmasına gelmiştir. Buna mukabil her ne kadar daha sonra TBMM'ye girmiş olsa da kayıtlarda Çelebi Cemaleddin Efendi'nin isminin aday olanlar arasında geçmediği görülmektedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa meclisin açılmasından önce 2 Ocak 1920 tarihinde Çelebi Cemaleddin Efendi ve Mutki'de bulunan Hacı Musa Bey'e birer telgraf göndererek, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Temsil Heyeti adına, Mustafa Kemal, notuyla bir bildiri göndermiş ve bunun genelge halinde tüm köylülere varıncaya kadar bütün civara duyurulmasını istemiştir. Paşa'nın bu telgrafi üzerine gönderilen bildiri tüm bölgelere dağıtılmıştır:

"Yolculuğumuz sırasında görüp incelediklerimiz bizlere, gerçek koruyucu Ulu Tanrı'nın yardımı ile meydana gelen ulusal birliğimizin dayanağı olan ulusal örgütün kök salmış ve ulusun ve ülkenin geleceğini kurtarmak için gerçekten güvenilir bir güç ve erk durumuna gelmiş olduğunu sevinçle gösterdi. Dış durum, bu ulusal dayanç ve birlik yüzünden Erzurum ve Sivas Kongresi ilkelerine göre ulusa ve yurda elverişli bir sekle girmiştir. Kutsal birliğimize, dayanç ve inancımıza güvenerek yasal isteklerimizin elde edileceği güne değin direnenek çalışılması ve bu bildirimizin köylere varıncaya dek bütün ulusa duyurulması rica olunur" (Nutuk, 2016).

Bu süre zarfında Osmanlı'da seçim süreci tamamlanmış ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak

1920 tarihinde İstanbul'da açılmıştır. 16 Mart 1920 tarihinde İngilizlerin İstanbul'u işgal etmesine kadar toplamda yirmi dört oturum yapılmış ve bu süreçte Misak-ı Millî kararları kabul edilmiştir. İstanbul'un işgaliyle meclis dağıtılmış ve bazı mebuslar tutuklanırken bazıları sürgün edilmiştir (Güneş, 2017). Meclisin dağıtılması Hacı Bektaş Veli Dergâhı'ndan da tepki görmüş ve 17 Mart 1920 tarihinde Salih Niyazi Dede Baba tarafından Temsil Heyeti'ne gönderilen telgrafla tepki bildirilmiştir. Salih Niyazi Dede Baba telgrafında, Kırşehir halkı olarak her türlü desteğe hazır oldukları yinelenmiştir (Özdemir, 2020). Mebuslardan bazıları ise kaçarak Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'nın yanına geçmiş ve TBMM'ye katılmıştır (Nutuk, 2016; Güneş, 2017).

Bu mebuslar arasında Mustafa Kemal Paşa tarafından Kırşehir Mebusu olarak seçilen Çelebi Cemaleddin Efendi de vardır. Arşiv kayıtlarında meclisin açılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Çelebi Cemaleddin Efendi ve Salih Niyazi Dede Baba'ya 22 Mart 1920'de gönderdiği bir telgrafla, Millî Mücadele içerisinde Bektaşî ve Alevî halkın maddî ve manevî yardımları nedeniyle teşekkür ettiği ve onları meclise çağırdığı görülmektedir. (Kılıç-Gürsoy, 2009).

23 Nisan 1920'de Meclis açıldığında Çelebi Cemaleddin Efendi, Kırşehir Mebusu olarak göreve başlamış daha sonra 104 oy ile meclis başkan vekilliğine getirilmiştir (Çavdar, 2004; Tuna, 2011; TBMMZC, Devre: 1, C.1, 26.04.1336, 4.İctima). Cemal Şener, Çelebi Cemaleddin'in başkanvekili olmasını "Alevîler için büyük ödül" şeklinde değerlendirirken Mazhar Müfit Kansu ise "Şartların zorlamasının ürünüydü" şeklinde yorumlamıştır (Bahadır, 2002). Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Hacı Bektaş Veli Dergâhı'na gelmesinden, Çelebi ailesi ile tanışmasına, Kırşehir Sivas delegelerinden seçim sürecine kadar her konuda pek çok fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır.

Nitekim TBMM'nin açılması Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nda sevinçle kutlanmıştır. Dergâh'ta meclisin açılışı şerefine bir tören düzenlenmiş, Salih Niyazi Dede Baba bu tören hakkında meclise bir telgraf göndererek kasabanın ve köy ahalisinin bu törende hazır bulunduğunu bildirmiştir. Daha sonra Hacı Bektaş Veli makamında memleketin biran evvel işgallerden kurtulması için dualar edildiğini belirtmiştir:

"Efendim, Büyük Millet Meclisinin açılması münasebetiyle birçok yerlerden tebrik telgrafları vücut etmiştir. Yalnız nerelerden geldiğine vâkıf olalım. Mûtaakiben yapılacak muameleyi tensip buyurunuz. Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Mâruzu daiyanemizde bilûtfihi tealâ küşadı tebliğ buyurulan Meclis fevkalâde Heyeti Muhteremesinin yevmi küşadı olan şehri'lisanın; yirmi üçüncü Cuma günü Dergâhı Şerif Camiinde kasaba ve kura ahaliî mutiası toplanarak mevlût ve hatmi şerif kıraet ettirilerek şekerler, şerbetler dağıtılmış ve akabinde ânî âli Millî yeyi tevhit ve vatanı mukaddesimizin eydii âdâdan hâlâsı uğrunda geceli gündüzlü cansıparane çalışan Heyeti Muhteremeyi her bir umurlarında muvaffak bilhayır eylesin, devatı icabeti âyatı huzuru hazreti pirde refi barigâhı ahadiyyet kılmadığımı umum babagân ve dervişam muhibbani namına arz eylerim." (TBMMZC, Devre:1, C.2, 27.04.1336, 5.İctima).

Çelebi Cemaleddin Efendi ağır kalp hastası olduğu için meclisteki görevini yerine getirememiş ve bunu meclise çektiği bir telgrafla bildirmiştir:

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilerine 16 Nisan 1336 tarihli telgrafnamei âlileri residei desti ihtiramım olarak teşekkül eden Meclisi Âli Reisisaniliği vekâletine intihap ve tâyin buyurulmaktığımdan

dolayı vâkı iltifat ve tebrikâtı âlilerine azim teşekkürler vatan ve millet, devleti mehalik ve taarruzatı hariciyeden rehayabetmek fikri samimîsiyle bir Meclisi Âli ye intihap ve tâyinim cihetiyle iftihar ederim.' Hay fa ki, hayli vakittir imtidad ederek müzmin bir hale gelen hastalığıma inzimam eden diğer emrazı cismaniye ve cildiyeden rûkûp ve nüzule değil yatak odamdan harice çıkamayacak derecede ıstırap ve zafiyetim Meclisi Âlilerinde bizzat ve bilfiil ifayi vazifeden zaruri mahrum, mükedder, meyus bıraktığından bu yoldaki mazereti meşrua ve ihtiram ve tazimatı faikamın lütfen kabulüne müsaadei ülyalarını arz ve istirhama mücaseret eylerim olbapda. Hacı Bektaş Veli Çelebisi Cemaleddin." (TBMMZC, Devre:1, C.1, 29.04.1336, 7.İctima).

Çelebi Cemaleddin Efendi ilk TBMM'ye milletvekili seçilmiş olmasına rağmen çok istediği bu görevi sağlık sorunları nedeniyle yerine getirememiş ve Cumhuriyet'in ilanını göremeden 1922 yılında vefat etmiştir. Çelebi Cemaleddin Efendi'nin vefatından sonra yerine geçen kardeşi Veliyyeddin Çelebi de aynı şekilde Millî Mücadele hareketini desteklemeye devam etmiştir. Bizzat Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelerek bağlılığını dile getirmiş ve bu ziyaret Mustafa Kemal Paşa'yı ziyadesiyle memnun etmiştir. Mustafa Kemal Paşa kendisine abisinin yerine mebusluğu teklif etmiş olsa da herhangi bir karşılık için bu desteği vermediğini göstermek için bu teklifi kabul etmemiştir. Dahası sonradan birisi 25 Nisan 1923 tarihli olmak üzere iki önemli beyanname yayımlayarak bu desteğini Cumhuriyet döneminde de devam ettirmiştir:

"Anadolu'da bulunan ceddin Hacı Bektaş Veli Hazretleri'ne samimi muhabbeti bulunan bütün sevenlerimize ve bizden yana olanlara duyurulur ki... Bu milleti yeniden yaratarak bağımsızlığımızın sağlayan; varlığı bütün İslam dünyasına onur kaynağı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi, Gazi namlı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin yayınladıkları bildirge, tümünüzce bilinmektedir. Gazi Paşa'nın vatanın yücelmesi ve yükselmesi konusundaki her arzusunu yerine getirmek, bizlerin en birinci görevidir. Milletimizi kurtaracak, mutluluğumuzu sağlayacak, onun koruyucu düşünceleridir. Bunu inkâr edenlerin bizimle asla ilişkisi, ilgisi yoktur. Yüce tarikatımızın bütün üyelerine, Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin gösterdiği adaylardan başkasına oy vermemelerini, vatanımızın kurtulmasının ancak bu yolla gerçekleşebileceğini sizlere bütün önemiyle tavsiye ederim." (Şapolyo, 1972).

Nitekim o dönem TBMM'ye seçilen tek Alevi Bektaş Mebusun Çelebi Cemaleddin Efendi olmadığı görülmektedir. Zira kayıtlara göre mecliste Diyar Ağa, Hasan Hayri Bey, Mustafa Ağa ve Mustafa Zeki Ağa (Cemal, 2004) olmak üzere Dersimden dört, Elazığdan, Girlevikli Hüseyin Aksu Bey, Denizli Mebusu Hüseyin Mazlum Baba, Ergani Mebusu Ahmet Nüzhet Saraçoğlu, Doğubeyazıt Mebusu Refik Saydam olmak üzere Çelebi Cemaleddin Efendi ile birlikte toplamda on bir Alevi Bektaş mebus yer almıştır (Sertel, 2015; Özdemir, 2020).

6. Hacı Bektaş Veli Dergâh'ını Ziyaret eden Diğer Asker ve Siyasiler

Kırşehir ve Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın Millî Mücadele döneminde siyasi anlamda oldukça hareketli ve kritik günler geçirdiği ortadadır. Bu süreçte hem dergâh üyelerinin hem de Alevi ve Bektaş halkın asker ve siyasilerle yoğun ilişki içerisinde olduğu açıktır. Coğrafi konum itibarıyla Nevşehir ve Kırşehir bölgeleri arasında bulunan dergâhın çevre illerin yanı sıra birçok diyardan da ziyaretçi kabul ettiği görülmektedir. Nitekim bu ziyaretçiler yalnızca Kırşehir'e Hacı Bektaş Veli türbesini ziyaret

etmek amacıyla gelenler değildir. Ziyaret için gelenlerin yanı sıra kaymakam, vali, İstiklal Mahkemesi üyesi mebus vs. daha birçok ziyaretçi Dergâh'a gelerek burada konaklamış, bu ziyaretler Dergâh'ı Ankara'ya geçerken uğrak yeri haline getirmiştir. Bu bağlamda özellikle Millî Mücadele döneminde Dergâh'ın yegâne ziyaretçileri çoğunlukla askerler olmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Ali Fuat Paşa ve daha birçok kurmay Dergâh'ta konaklamıştır (Ulusoy, 1986; Doğan, 2012). Çelebi Cemaleddin Efendi dönemi ve öncesi göz önüne alındığında Dergâh'ın Millî Mücadele'ye açıkça lojistik bakımdan destek verdiği de görülmektedir. Bu nedenle ziyaretçileri arasında alay ve tabur kumandanları gibi üst rütbeli subaylar da bulunmuştur (Demirtaş, 2020). Bununla birlikte Dergâh'ı ziyaret eden önemli bir çok isim arasında Denizli Mebusu Hacı Hüseyin Mazlum Baba (Hüseyin Mazlum Babalım), Ethem Fehmi Arslanlı İstiklal Mahkemesi Heyeti Üyesi ve Menteşe Mebusu, Mardin Mebusu İstiklal Mahkemesi Heyeti Üyesi, Necib (Mehmed Necib Güven), Malatya Mebusu Hacı Garip (Taner) Ağa, Gümüşhane Mebusu Mustafa (Mustafa Darman), İstiklal Mahkemesi Heyeti Üyesi Konya Mehmet Rıfat Dersim Mebusu Zeynozade Mustafa (Öztürk) Bey, Kırşehir Mebusu Hocazade Ahmet Müfit Kurutoğlu Kırşehir, Konya Mebusu, Diyarbakır Mebusu Harezmizade Hasan Lami, Hakkârî Mebusu İstiklal Mahkemesi Heyeti Üyesi Mazhar Müfit Kansu, Dersim Mebusu Diyar (Yıldırım) Ağa, Kırşehir Mebusu Mehmet Sadık Savtekin, Niğde Mebusu Ahmet Hakkı Sütekin, Gümüşhane Mebusu Mustafa Tarman, Dersim Mebusu Mustafa Zeki Saltuk, Dersim Mebusu Hasan Hayri Kanko, Kırşehir Mebusu Yahya Galip Kargı, Kırşehir Mebusu Ali Cevdet Seçkin, Erzincan Mebusu Mehmet Tevfik Kütükbaşı, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Orbay'da bulunmaktadır (Demirtaş, 2020).

7. Sonuç

Hacı Bektaş Veli Dergâhı her ne kadar Anadolu ve Balkanlar daki tüm Alevi Bektaşî topluluklarının bağlı olduğu bir tekke olmasa da sonuçta Kırşehir ve civar illerle birlikte Anadolu'da oldukça söz sahibidir. Kayıtlara göre sayıları oldukça fazla olan Alevi ve Bektaşîler, Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti tarafından Millî Mücade'leye davet edilmiş ve bu davetleri karşılıksız kalmamıştır. Alevi ve Bektaşîler Çelebi Cemaleddin Efendi ve Hacı Bektaş Veli Postnişini Salih Niyazi Dede Baba önderliğinde Müdafaa-i Hukuk merkezlerinin çalışmalarına ellerinden gelen tüm desteği vermişlerdir. Söz konusu zümre, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yaşanan ağır işgaller karşısında Kuvvay-ı Millîye hareketine dört elle sarılarak, Osmanlı tebaasının İç Anadolu ve birçok bölgede verdiği direnişe katkı sağlamıştır. Kırşehir, Nevşehir bölgeleri başta olmak üzere Alevi ve Bektaşîlerin Millî Mücadele tarafında yer aldığı arşiv kayıtlarında da açıkça yer almıştır. Her ne kadar Çelebi ailesi ve Babagânlar arasında Dergâh yönetimi konusunda bazı anlaşmazlıklar yaşanmış olsada her iki tarafında Millî Mücadele döneminde bu ayrımcılığı bir kenara bıraktığı ve Alevi ve Bektaşî topluluklarının örgütlenmesinde ve Mustafa Kemal Paşa tarafında yer almasında etkin rol oynadığı görülmektedir. Bu nedenle yine arşiv kayıtları başta olmak üzere döneme ait bir çok kaynaktan, Çelebi Cemaleddin Efendi ve Salih Niyazi Dede Baba'yla görüşen Mustafa Kemal Paşa ve kurmaylarının, her iki Alevi Bektaşî liderinin Millî Mücadele'de kendileri ile aynı safta olduklarını açıkça belirtmesinden büyük memnuniyet duyduğu belirtilmiştir.

Bunların yanı sıra Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın bu süreçte oldukça önemli bir çok ziyaretçisi olduğu gözlerden kaçmamıştır. Dergâh'ın ziyaretçileri arasında en çok dikkat çekenler ise şüphesiz asker ve siyasiler

olmuştur. Bu açıdan bakıldığında da gerek Millî Mücadele dönemindeki destek ve tutumları gerekse askeri ve siyasi şahısların burayı ziyaretleriyle birlikte söz konusu dönemde dergâhın tasavvufi bir mekan olmanın yanı sıra askeri ve stratejik bir ziyaretgah olarak görev yaptığı da aşikardır. Kurtuluş Savaşı gibi çok zor bir sürecin yaşandığı günlerde bu denli önemli olan Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın ve dergâha bağlılıkta büyük sadakat örneği göstererek bu mücadeleye destek veren tüm Alevi ve Bektaşilerin hakkı şüphesiz ödenmez niteliktedir. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa meclise kendilerinden mebus seçerek bu davranışı ödüllendirmek istemişse de Alevi ve Bektaşî halkın yaptıkları tam bir vefa örneğidir. Bu nedenle belki de Cumhuriyeti'n kurulmasına giden kritik süreçte önemli bir yükü omuzlayan Alevi ve Bektaşî halka en büyük teşekkür de hediye de Çelebi Cemaleddin Efendi'nin de ölmeden önce hayalini kurduğu ama göremediği Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması olmuştur.

DİPNOTLAR

¹ Kızılbaş ve Bektaşî kavramlarının Alevî ortak adı etrafında yeniden şekillenmesi konusunda önemli çalışmalar ele alınmıştır. Bular arasında Ahmet Taşğın tarafından ele alınan “Tarihten Günümüze Sûfi-Siyaset ilişkisi” ve yine Ahmet Taşğın tarafından hazırlanmış olan “Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülk-en’in Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları” konu hakkında değerli bilgiler aktarmaktadır (Taşğın, 2020).

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

ATASE, ATAZB, 20/206, lef:da.
ATASE, ATAZB, 2/96, lef:a.
ATASE, ATAZB, 18/:9, lef:aa.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef:bd.
ATASE, ATAZB, 21/22, lef:aa.
ATASE, ATAZB, 28/105, lef:a
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: cp.
ATASE, ATAZB, 21/15, lef:ai.
ATASE, ATAZB, 21/ 95, lef:1.
ATASE, ATAZB, 23/46, lef:de.
ATASE, ATAZB, 21/50, lef: aa.
ATASE, ATAZB, 21/130, lef:1.
ATASE, ATAZB, 1/19, lef:1.
ATASE, ATAZB, 19/41, lef:1.
ATASE, ATAZB, 14/36, lef:a.
ATASE, ATAZB, 7/56, lef:56.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef:dc.

- BOA. İ.TAL. 505/2, lef:1.
BOA. İ.TAL. 505/ 2, lef: 2.
BOA.Y.. HUS. 249/50, lef:1,2.
BOA. DH. İ.UM. EK. 114/39, lef:16.
BOA. DH. İ.UM. EK. 114/39, lef: 5.
BOA. DH. İ.UM. EK. 116/27, lef: 1,2.
BOA. DH. İ.UM. EK. 118/28, lef: 1.
BOA. DH. İ.UM. EK. 114/116,lef: 2.
BOA. DH. İ.UM. EK. 115/77,lef: 1.
BOA. DH. İ.UM. EK. 118/28,lef: 2.
BOA. DH. İ.UM. EK. 115/77,lef: 2.
BOA. DH. İ.UM. EK. 114/116,lef: 3.
BOA. DH. İ.UM. EK. 114/116,lef: 1.
BOA. DH. İ.UM. EK. 118/28,lef: 3.
BOA. DH. İ.UM. EK. 117/71,lef: 1.
BOA. DH. İ.UM. EK. 114/116,lef: 4.
BOA. DH. İ.UM. EK. 117/71, lef: 3.
BOA. DH. İ.UM. EK. 117/71, lef: 4.
BOA. DH. İ.UM. EK. 1/5, lef: 17-1.
BOA. DH. İ.UM. EK. 118/284, lef:1.
TİTE, 295/30, lef:1.
TİTE, 299/39, lef: 1001.
TİTE, 308/15, lef: 1.
TİTE, 299/39, lef: 1.
TİTE, 312/11, lef: 1.
TİTE, 313/84, lef: 84001.
TİTE, 297/49, lef: 1.
TİTE, 312/6, lef: 6001.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı:6, Aralık 1953.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı:40, Haziran 1962.

Meclis Tutanakları

- TBMMZC, Devre:1, C.1, 26.04.1336, 4.İctima.
TBMMZC, Devre:1, C.1, 29.04.1336, 7.İctima

Araştırma Eserler

Afmetaj, Luan. “Arnavutluk Bektaşî liği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Altınok, Baki Yaşa. “Çelebi Cemaleddin ile Veliyyeddîn Efendilerin Kurtuluş Savaşı Ve Mustafa Kemal Hakkında Anadolu Alevîlerine Yayınladığı Beyannâmeler. Beyannâmelerin Orijinal Metinleri”, 2.

Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Kitabı, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, C.II, (2007, 17-19 Ekim), 1001-1032.

Aras, Aydın. “Oryantalistlerin Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmalarının Eleştirisi”. Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara. 2019.

Avcı, İsmail. “Kastamonu’dan Şam’a: Mevlevî Alayı Gönüllülerinden Giritli Hayrî ve Manzum Seyahatnamesi”. Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 24 (2019-Bahar), 1-22.

Aydemir, Şevket Süreyya. Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922 C.II, İstanbul, Remzi Kitabevi. 1999.

Aydın, Nebiye. “Cumhuriyet Dönemi Alevî Toplumunun Devlet ile İlişkileri ve Alevî Açılımı”. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa. 2018.

Aytepe Oğuz. 85. Yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya Gelişi”, Atatürk Yolu Dergisi, Yıl 15, C. 8, Sayı. 29-30, (2002- Mayıs-Kasım), s. 31-38, https://doi.org/10.1501/Tite_0000000261

Bahadır, İbrahim. Cumhuriyetin Kuruluş Sürecinde Atatürk ve Aleviler, Ankara: Kalan Yayınları. 2002.

Belen, Fahri. Askerî, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 1983.

Bilgen, Bahar. “Dönemin Basımına Göre 1919 Yılı Seçimleri ve Meclis-i Mebusanın Oluşturulması”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne. 2011.

Bilgin, Taner. Millî Mücadele Döneminde Bilecik, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları. 2015.

Birdoğan, Nejat. İttihat-Terakki'nin Alevilik-Bektaşîlik Araştırması (Baha Sait Bey), İstanbul: Berfin Yayınları. 1994.

Boyacıoğlu. Ramazan. “Erzurum’dan Sivas Kongresi’ne”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VI/II, (2002), 72-84.

Cebesoy, Ali Fuat. Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları. 2017.

Cemal, Şener. Alevilik Olayı Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi, İstanbul: Etik Yayınları. 2004.

Cemal Paşa. Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Hatırat, (Yayına Haz.Metin Mart’ı), 5. Baskı, İstanbul: Arma Yayınları. 1996.

Çakmak, Zafer , Anadolu, Batı . "Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu İşgali Sırasında Osmanlı Rum-
larını Silâh Altına Alması". Belgi Dergisi / 13 (Şubat 2017): 352-361 . [https://dergipark.org.tr/tr/pub/
belgi/issue/35062/388909](https://dergipark.org.tr/tr/pub/belgi/issue/35062/388909).

Çavdar, Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, 3. Basım. Ankara: İmge Kitabevi
Yayımları. 2004.

Çetin, Nurettin, "Salih Paşa Hükümeti, Basın ve Siyasi Çevrelerin Hükümete Yaklaşımı", Tarih
Okulu Dergisi (TOD), S. 25, Y. 9, (Mart – 2016), 869-898.

Demirtaş, Hasan. Hacı Bektaş Veli Dergâhını Ziyaretçi Defteri (1921-1925), Vakıflar Genel
Müdürlüğü Yayınları, Ankara. 2020.

Doğan, Hamdi. "Millî Mücadele'de Nevşehir ve Çevresi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi
Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (2012-Bahar), S.49, 57-73. [https://doi.org/10.1501/Tite_
0000000353](https://doi.org/10.1501/Tite_0000000353)

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hünkâr Hacı Bektaş Veli", Erdem, C.8, S.23, (1996), 317-336. 0000-0001-
9673-8242

Gazi Mustafa Kemal. Nutuk, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2016.

Güneş, İhsan. Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki
Yankıları (1908-1923), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2012.

--. Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919- 1935), İstanbul: Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları. 2017.

Hamzaj, İtir. Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın son Postnişini: Salih Niyazi Dede Baba, Yüksek Lisans
Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa. 2015.

İlyas, Ahmet. Kemalizm'in İnşa Sürecinde Dinsel Temaların Kullanılması (1930-1935), Uluslar-
arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.11, S.59, Samsun, (2018), 360-367.

İzeti, Metin. "Arnavutlar ve Bektâşilik". Uluslararası Bektâşilik ve Alevilik Sempozyumu I, İspar-
ta. 2005.

Kansu, Mazhar Müfit. Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber C: II, Ankara: Türk Tarih
Kurumu Yayınları. 2017.

Kaymaz, İhsan Şerif. "Mondros: Bir Ateşkesin Tahlili". 21. Yüzyıl Dergisi, Ekim/ Kasım /Aralık,
(2008), 239-268.

Kılavuz, Nuran. "Mondros'tan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar Millî Mücadele

nin Siyasal Gelişimi”, Ekev Akademi Dergisi, 16/51, (2012), 61-72.

Köstüklü, Nuri. “Gönüllü Mevlevi Taburu Niçin ve Nasıl Teşekkül Etti?”. Birinci Dünya Savaşı’nda Mevlevi Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Ed. Adnan Karaismailoğlu. 2016.

--. Vatan Savunmasında Mevlevihaneler (Balkan Savaşları’ndan Millî Mücadele’ye). Ankara: ATAM Yayınları. 2010.

Keçeli, Şakir. Uluslaşma Sürecimizde Bektaşî Aleviler ve Atatürk. İstanbul: Kaynak Yayınları. 2016.

Kılıç, Recep- Şahin Gürsoy, Türkiye Aleviliği Sosyo-Kültürel Dinsel Yapı Çözümlemesi, Ankara: Nobel Yayınları. 2009.

Kutay, Cemal. Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 1973.

Küçük, Hülya. Kurtuluş Savaşında Bektaşî İler, İstanbul: Kitap Yayınevi. 2003.

Mihçı, Sebahaddin. Osmanlı Parlamento Tarihinde Son Dönem, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. 2000.

Ocak, Ahmet Yaşar. “Hacı Bektaş Veli”, TDVİA, C.16, TDV. Yay. Ankara. 1996, 455-458.

Önal, Salih. Hüsrev Gerede’nin Anıları Kurtuluş Savaşı Atatürk ve Devrimleri, İstanbul Literatür Yayınları. 2002.

Özgül Vatan. Dimetoka’dan Erzincan’a Bir Alevi Aşireti Balabanlılar, İstanbul: Pan Yayıncılık. 2005.

Özdemir, Ali Rıza. Atatürk’ün Dervişleri, İstanbul: Efsus Yayınları. 2020.

Özlu, Zeynel. “Osmanlı Döneminde Hacı Bektaş Veli Sülalesi: Çelebiler”, Belleten, Ağustos, C.79, S. 285, (2015), 501-530. <https://doi.org/10.37879/belleten.2015.501>

Sarıkoyuncu, Ali. Millî Mücadele Din Adamları, C: II, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını. 2012.

Sarısır, Serdar. “Alevi Bektaşî Zümreleri Hakkında Yapılan İlk Araştırmalar”, IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, ed. Orhan Kurtoğlu, Ayşe Çamkara Erginer, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara. 2018, 89-106.

Sertel, Savaş. I. TBMM'deki Dersim Milletvekilleri ve Faaliyetleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara. 2015.

Seyman, Adil. Balkanlar'da Alevi Bektâsilik, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2016.

Sezgin, Abdülkadir. Alevilik- Bektaşilik Sosyolojik Açından, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 2002.

Şapolyo, Enver Behnan. Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul:Türkiye Yayınları. 1972.

Şener, Cemal. Atatürk ve Aleviler, İstanbul: Etik Yayınları. 2006.

Tansel, Selahattin. Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. II, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları. 1973.

Tansu, Samih Nafiz. İki Devrin Perde Arkası; Hüsametdin Ertürk, Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı, I. Baskı, İstanbul: Parola Yayınları. 2016.

Taşgın, Ahmet. "Cumhuriyet Dönemi Siyasetin Aleviliği ve Alevilerin Siyaseti: Marifetin Mekrimi – Siyasetin Çarkı mı?" Tarihten Günümüze SufiSiyaset İlişkileri Sempozyumu, Editör Salih Çift, 2020-İstanbul, Ensar Neşriyat, 577-593.

--. "Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken'in Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 29 (2004-Bahar),197-207.

Tosun, Ramazan. "Millî Mücadelede Sivas'ın Yeri ve Önemi", ATAM Dergisi, C. 12, S. 34, (1996-Mart), 67-86.

Tuna, Hacer. "Pir Sultan Abdal Kültür Sanat Dergisi'nde Sunulan Alevilik", Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2011.

Turan, Şerafettin.Mustafa Kemal Atatürk- Kendine Özgü Yaşam ve Kişilik, Ankara: Bilgi Yayınları. 2004.

Türkdogan, Orhan. Alevi Bektâsi Kimliği, İstanbul: Timaş Yayınları. 2006.

Ulusoy, Ali Celalettin. Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşiliği, Ankara: Akademi Yayınları. 1986.

Yılmaz, Hulusi. Sosyal Değişme Sürecinde Alevilik (Ankara Örneği), Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya. 2008.

Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Aydın ve Menteşe Sancaklarında Yapılan Seçimler

Aslıhan KILINÇ¹

Özet

XIX. yüzyıl sonunda Meşrutiyet düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda giderek güçlenmiş ve Sultan II. Abdülhamid 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi'yi ilan etmiştir. Türk tarihinin ilk modern anayasası olan Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra ilk Mebusan Meclisi 1877 yılında açılmış ancak 1877 Osmanlı-Rus savaşının çıkmasından sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından otuz yıla yakın süre tatil edilmiştir. 1908 yılında Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesi ile açılan meclis 1918 Aralık ayına kadar görev yapmıştır. 1919 yılında tekrar seçimlere giden Osmanlı İmparatorluğu'nda Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri 7 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin seçim kararı alınmasıyla resmi olarak başlamıştır. Özellikle Batı Anadolu'da yaşanan ağır işgaller nedeniyle seçimlerin bu bölgelerde yapılması pek de kolay olmamıştır. Bunlar arasında henüz Yunan işgali altına girmemiş, Menderes'in güneyi İtalyan işgali altında olan Aydın ve Menteşe Sancaklarında diğer işgal güçlerine nazaran daha ılımlı bir politika izlendiği için seçimler yapılabilmektedir. Bu iki bölgede yapılan seçimler sonucunda Osmanlı Mebusan Meclisine Aydın'dan üç Menteşe'den de iki olmak üzere beş mebus seçilmiştir. Hüseyin Kazım (Kadri) Bey, Cami (Abdülkadir Cami Baykurt) Bey, Emin Bey Aydın'dan seçilirken, Mustafa Hilmi (Uran) Bey ve Halil İbrahim Efendi Menteşe sancagından seçilen mebuslardır. 12 Ocak 1920 tarihinde Son Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmış ve 16 Mart 1920 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilinceye kadar yirmi dört oturum yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Menteşe, Efelerin Mücadelesi, Sivas Kongresi, Seçimler

¹Dr. Öğretim Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, aslıhan.kilinc@ufuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8928-2961>. İlk olarak 27.12.2020 tarihinde Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt.7 Sayı. 2 de yayınlanan bu makale tekrar gözden geçirilerek bu sayıda yer almıştır.

Elections Made In Aydın And Menteşe Sanjaks During The Armistice And The The Years Of National Struggle

Abstract

At the end of the XIX. century, Constitutionalism thought gradually gained strength in the Ottoman Empire and Sultan II. Abdulhamid declared the Basis of Law on December 23, 1876. The first Parliamentary Assembly was opened in 1877 after the announcement of the Law-i Esasi, the first modern constitution in Turkish history, but after the 1877 Ottoman-Russian war broke out, Sultan II. Abdulhamid took a vacation for nearly thirty years. The parliament, which was opened with the declaration of the Constitutional Monarchy in 1908, served until December 1918. In the Ottoman Empire, which went to elections again in 1919, the last Ottoman Parliamentary Assembly elections officially started on October 7, 1919 with the election decision of the Ali Rıza Pasha Government. It was not easy to hold elections in these regions, especially due to the heavy occupations in Western Anatolia. Among these, elections were held in Aydın and Menteşe Sancaks, which were under Italian occupation in the south of Menderes, because of a more moderate policy than other occupation forces. As a result of the elections held in these two regions, five deputies, three from Aydın and two from Menteşe, were elected to the Ottoman Parliament. While Hüseyin Kazım (Kadri) Bey, Cami (Abdülkadir Cami Baykurt) Bey, Emin Bey were elected from Aydın, Mustafa Hilmi (Uran) Bey and Halil İbrahim Efendi were the members of the Menteşe Sanjak. The Last Ottoman Parliament convened on 12 January 1920 and held twenty-four sessions until it was occupied by the British on 16 March 1920.

Key Words: Aydın, Menteşe, Struggle Efe's, Sivas Congress, Elections

1. Giriş

I. Dünya savaşıdan sonra Osmanlı topraklarında tam bir kargaşa yaşanmıştır. Bir tarafta mütareke gereği feshedilen bir meclis, işgal edilen topraklar ve tüm bunlara sessiz kalmayı tercih eden bir payitaht, diğer tarafta ise Türk Milletinin bağımsızlık mücadelesini örgütlemeye çalışan Mustafa Kemal Paşa vardır. 1919 yılının ilk yarısında ülkenin genel durumunu böyle özetlemek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa İzmir'in işgal edilmesinden sonra İstanbul Hükümeti'nin yaşanan işgaller karşısında sessiz kalmasına daha fazla kayıtsız kalamamış ve Samsun'a çıkarak kurtuluş mücadelesini başlatmıştır

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktıktan sonra ilk işi Amasya Genelgesi'ni yayınlamak olmuştur. Akabinde kongreler için hazırlıklara başlamış, Erzurum ve Sivas Kongreleri toplanarak Kurtuluş Savaşı'nın komuta kademesi (Temsil Heyeti) oluşturulmuştur. Daha sonra sıra seçimlerin yapılmasına gelmiştir. Temsil Heyeti'ne göre biran önce meclis açılmalıdır. Ancak ülkenin işgal altında olması bunun pekte kolay olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde Aydın Vilayeti de işgal altında olduğu için yapılacak 1919 seçimleri hem Temsil Heyeti'ni hem de İstanbul Hükümeti'ni oldukça endişelendirme

Dr. Öğretim Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, aslihan.kilinc@ufuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8928-2961>. İlk olarak 27.12.2020 tarihinde Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt.7 Sayı. 2 de yayınlanan bu makale tekrar gözden geçirilerek bu sayıda yer almıştır.

ktedir. Dahası Temsil Heyeti'nin bölgedeki tek endişesi sadece işgalciler ve İstanbul Hükümeti'nin muhalif tutumu değildir. Aydın Valisi Ahmet İzzet Bey'de seçimler için büyük bir engel teşkil etmektedir. Zira vali İstanbul Hükümeti'nin güttüğü Milli Mücadele karşıtı politikayı açıkça desteklemekte ve Yunan Generali Nider'in seçimlerin iptal edilmesi için verdiği talimatlara da harfiyen uymaktadır (Karaca,2004:334). Oda tıpkı İstanbul Hükümeti gibi Mustafa Kemal Paşa ve Kuvâ-yı Milliye hareketini Damat Ferit Paşa Kabinesinin ve İngilizlerin siyasi amaçlarına ulaşmasında önemli bir engel olarak görmektedir. Bu yüzden vilayet sınırları içerisinde Milli Mücadele hareketine katılan kim varsa ya İttihatçılıkla ya da Bolşeviklik ile suçlayarak bertaraf etmeye çalışmıştır (Bilgen,2010:60).

Temsil Heyeti valinin bu faaliyetleri karşısında, öncelikle Sivas Kongresine delege gönderilmesi ve ardından seçimlerin yapılması için vilayette yoğun bir çalışma başlatmıştır. Ancak bu kez de karşılarına efelerin nüfuz mücadelesi çıkmıştır. Zira bölgede oldukça önemli bir güce sahip olan efeler Batı Anadolu bölgesinde Kuvâ-yı Milliye harekâtının da bel kemiğidir. Temsil Heyeti'nin Aydın ve civarındaki merkezlerin birçok faaliyeti efeler sayesinde yürütülmektedir. Özellikle Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'nin Menteşe havalisi üzerindeki nüfuz çekişmesi Kuvâ-yı Milliye çalışmalarını zora sokmuştur. Sivas Kongresi'ne delege yollama yarışı ve seçimlerde mebus çıkarma mücadelesi işgal döneminde Aydın havalisini her yönden olumsuz etkilemiştir.

2. Milli Mücadelede Efelerin Mücadelesi

Milli Mücadele hareketinin etkili güçlerinden biri de milis kuvvetlerdir. Özellikle Batı Anadolu Bölgesinde teşkilatlanmış efelerin kızan sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Kimi zaman aralarındaki mücadele hem halka hem de hükümete yansımış olsa da efeler Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa tarafında yer almasını bilmiştir. Demirci Mehmet Efe Aydın bölgesinde güç olarak Yörük Ali Efe'den daha nüfuzludur. Öyle ki Müdafaa-i Hukuk Merkezleri onun haberi olmadan Aydın ve havalisinde önemli kararlar alamamıştır. Bununla birlikte bölgede yüksek rütbeli subayların olmaması da Demirci Mehmet Efe'nin bölgede söz sahibi olmasını kolaylaştırmıştır diyebiliriz. Bu durum Mustafa Kemal Paşa tarafından ele alınmış ve bölgede ki koordinasyonu sağlamak için Aydın Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı'na Refet (Bele) Paşa'yı görevlendirmiştir. Nitekim Refet Paşa Demirci Mehmet Efe'den komutanlığı almak yerine onunla birlikte hareket etmeye başlamıştır (Gökbel, 2005:308-310).

Aslında bu dönemde Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe'nin aralarının açık olduğu bilinmektedir. Dahası efelerin güç mücadelesi Sivas Kongresi hazırlıkları sırasında iyiden iyiye hissedilmiş ve bu süreçte yaşanan olumsuz gelişmeler Meclis-i Mebusan seçimlerine de yansımıştır. Efeler arasında yaşanan gerginliğin başlangıç noktası Hamza ve Ragıp Beylerin Kuvâ-yı Milliye için ortak karar olarak Menteşe Mutasarrıfı Serfceli Hilmi Bey'i Sivas Kongresi'ne yollaması olmuştur. Hilmi Bey'in gönderilmesinden sonra Hamza Bey 27 Ekim 1919 tarihinde Nazilli'de milis komutanı Yörük Ali Efe ile görüşmüş ve bir süre efe'nin yanında kalmıştır. Bu yakınlaşma Muğla Kuvâ-yı Milliye birliklerini rahatsız etmiş, Ragıp Bey, Yörük Ali Efe ve amcası Hamza Bey'in işbirliğine karşı Demirci Mehmet Efe'nin birliklerinden Leyneli Yüzbaşı Cavit Bey'den yardım istemiştir. Böylece Demirci Mehmet Efe'de olaylara dâhil olmuştur. Bunun üzerine Yüzbaşı Cavit Bey'in komutasındaki birlikler 27 Kasım 1919 tarihinde Yörük Ali Efe'nin bulunduğu Bekir Ağa Köşkü'ne girmiş, çıkan kargaşada Muğla'nın ileri gelenlerinin uzun uğraşlarından sonra anlaşma sağlanmıştır. Aslında burada mücadele edenler

efeler değil Hamza Bey ve Ragıp Bey'dir (Akça,2000:28-31).

Mustafa Kemal Paşa da efelerin mücadelesinin farkındadır. Ancak bölgeyi kontrol altında tutmak ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması konusunda efelerin üstlendiği rolü bildiği için Refet Paşa ile sık sık görüşerek efelerin bölgedeki gücünü kontrollü bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. Refet Paşa'ya çektiği telgraflarla bölgedeki durum hakkında bilgi almıştır. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarında açıkça sormadığı ama merak ettiği mesele efelerin bölgede asayiş ne derece sağlayabildiğidir. Zira bölgede önemli bir statüsü olan efelerin etrafında azımsanmayacak sayıda milis kuvveti bulunmaktadır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa telgrafında Refet Paşa'dan kendisine efelerin Milli Mücadele'ye karşı duruşu hakkında açıkça rapor vermesini istemiştir. Refet Paşa'dan bölgede bulunduğu bu süre zarfında çok dikkatli bir şekilde olayları gözlemlemesini ve özellikle Demirci Mehmet Efe'nin milis kuvvetleri hakkında fikirlerini rapor halinde sunmasını istemiştir. Aslında Mustafa Kemal Paşa Demirci Mehmet Efe'nin Milli Mücadele için çalışmalarından memnundur. Ancak emir ve kumanda konusunda efenin bir yere kadar yetki almasının doğru olacağını düşünmektedir. Kısacası bölgede Müdafaa-i Hukuk Merkezleri üstünde güç istememektedir. Bu yüzden Refet Paşa'dan çevresinde olanları dikkatle gözlemlemesini, efeleri de gücendirmeden ağızlarını aramasını sonra da durumu kendisine bildirmesini istemiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96an; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B: 96aq).

3. Sancaklarda Sivas Kongresi Hazırlıkları

Erzurum Kongresi'nde Sivas Kongresi'ne katılmak üzere her sancaktan üç delege seçilmesi kararlaştırılmıştır. Buna mukabil Batı Anadolu ve Trakya bölgelerinin ağır işgal altında olması delege seçimlerini zorlaştırmış hatta bazı bölgelerde imkânsız kılmıştır (Tosun,1996:77). Aydın merkez ve Menteşe Sancaklarında ise durum biraz daha farklıdır. Bu bölgeler ağırlıklı olarak İtalyanlar tarafından işgal edildiği için delege seçimleri diğer işgal bölgelerine nazaran daha rahat yapılabilmektedir. Buna mukabil burada yapılan delege seçimleri de Yörük Ali ve Demirci Mehmet Efe'lerin güç mücadelesinin gölgesinde yapılmak zorunda kalmıştır. Her ikisi de Sivas Kongresi'ne kendi adaylarının gönderilmesini istemiş ve bu mücadele daha önce de belirttiğimiz gibi 1919 seçimlerine giden süreçte sancaklardaki genel durumu olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte Aydın Vilayetinde telgraf hatlarında yaşanan sorun ve telgrafların bölgeye bir ay gecikmeli ulaşması da bu iki sancağın delegelerinin Sivas'a geç ulaşmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya sadık subaylar arasında yer alan 57. Tümen Komutanı Albay Mehmet Şefik Aker'in hatlarda yaşanan gecikmenin sebebinin farkına varmasıyla sorun çözülmüş ve geçte olsa seçilen delegeler Sivas Kongresi'ne gönderilmiştir. Albay Şefik Aker telgrafların gecikmesiyle kongre ve seçim hazırlıklarının henüz başlatılmamış olmasından dolayı duyduğu üzüntüyü Sivas'a çektiği bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bizzat bildirmiştir. Telgrafında Sivas'tan kendilerine gönderilen 13 Eylül 1919 tarihli telgrafın bir aya yakın bir süre sonra yani 10 Ekim 1919 tarihinde ellerine ulaştığını bildirmiştir. Telgrafında ayrıca 57 Tümen bölgesinde sadece Denizli ve Aydın sancaklarında kongre hazırlığı ve milletvekili seçimlerine dair bir emir almadıklarını belirtmiştir. Albay Şefik Aker daha sonrada 23 Ekim'de tekrar Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek kendisinin telgrafhanelerdeki aksaklık yüzünden yanlış anlaşılmasından korktuğunu ve yaşanan bu aksaklığın başka sebeplerden kaynaklandığını belirtmiştir:

“Aydın çevresindeki Milli Mücadele ne şekilde cereyan ettiği hakkında bilgi vermek, içinde bulunduğum sıkıntılı durumun kendilerine kadar yayılması ihtimaline karşı kendimi tanıtmak ve vatanın kurtarılması yolundaki çalışmalarına bağlılığımı arz etmek üzere, 23 Ekim 1919 tarihinde yazdığım ayrıntılı yazıyı posta ile gönderdim.”

Mustafa Kemal Paşa Aker’in bu telgrafına 17 Kasım’da gönderdiği cevapla ona duyduğu güveni dile getirmiştir ve çalışmalarının devamını dilemiştir (Aker,2006:301-302). Haberleşmede ki sorun halledilmiş ve Aydın, Menteşe Havalisi Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Hacı Süleyman Efendi 26 Ekim 1919 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği telgrafla Aydın ve Menteşe bölgelerinde delege seçimlerinin bittiğini ve Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey, Nazilli eşrafından Hacı Süleyman Bey, Ulemayı Namdan Denizli müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi ile Aydın eşraf ve Handan-ı Kadimden Kazım Nuri Bey’in delege olarak seçildiğini bildirmiştir. Hacı Süleyman Efendi telgrafın devamında seçilen delegelerden Milli Mücadele fikrine son derece bağlı ve güvenilir kişiler diye bahsetmiş ve bu isimlerin kongrede başarılı olunacağını ümit ettiğini eklemiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ad).

Demirci Mehmet Efe’de 26 Ekim 1919’da Sivas’a çektiği telgrafla Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey, Nazilli ulemasından Hacı Süleyman Efendi ve Aydın eşrafından Kazım Nuri Bey’in delege olarak Nazilli’den Sivas’a doğru hareket ettiğini doğrulamıştır. Telgrafın devamında delegelerin Sivas’a, Konya, ya da Ulukışla yollarından hangisi ile gitmesinin uygun olduğunun 3. Kolordu Komutanı Refet Paşa’ya sorulmasını istemiştir. Ayrıca delegelerin Konya yada Ulukışla üzerinden Sivas’a geçeceğini ve eğer imkân varsa delegelerin götürülmesi için bir otomobil tahsis edilmesini de talep etmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ae; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kol. K:24, G:96, B:96aea; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ah).

Demirci Mehmet Efe ile Hacı Süleyman Efendi’nin telgrafları Sivas’a ulaşmıştır. Ancak her ikisinin de verdiği isimler aynı değildir. Hacı Süleyman Efendi Sivas’a gönderilmek üzere seçilen delegeler arasında Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi’nin ismini de vermektedir. Oysa hem Demirci Mehmet Efe’nin hem de Kayseri Mutasarrıfı Vekili Abidin Bey’in telgraflarında Ahmet Hulûsi Efendi yoktur. Bununla birlikte 4-11 Eylül 1919 tarihinde yapılan toplantı tutanaklarında Ahmet Hulûsi Efendi’nin ismi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hacı Süleyman Efendi’nin telgrafında bir bilgi hatası yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Sonuç itibarı ile delegelerin isimleri Sivas’a ulaşmış ve Sivas’tan Afyon, Niğde Konya Mutasarrıflıklarına çekilen telgraflarla Mutasarrıf Hilmi Bey’in, Hacı Süleyman Efendi’nin ve Kâzım Nuri Bey’in, Aydın bölgesinden delege olarak Sivas’a doğru teşrif etmekte oldukları haber edilmiştir. Ayrıca delegelerin Ulukışla üzerinden, Ulukışla-Sivas arasında işleyen Amerikan otomobillerinden de faydalanmaları için gerekenin yapılacağı bildirilmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ak).

Aydın’dan gönderilen bu haberlerden 5 gün sonar, 31 Ekim’de, Kayseri Mutasarrıf Vekili Abidin Bey de Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekmiş ve delegelerin yola çıktığını haber etmiştir. “Aydın ve Havâlisi Umûm Kumandanlığı tarafından murahhas olarak i’zâm kılınan Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey ile iki refiki bugün Salı sabâh otomobil ile Sivas’a hareket ettiler” (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96aj). Aydın’dan yola çıkan delegelerin Kasım ayı ortasında Sivas’a

varmasından sonra Mustafa Kemal Paşa Nazilli’de bulunan Refet Paşa’ya bir telgraf çekerek Demirci Efe’nin gönderdiği delegelerin Sivas’a geldiğini ve delegelerden bölgenin durumuyla alakalı bazı bilgiler aldığını bildirmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96an; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96aq).

4. Aydın Sancağında Seçim Sürecinin Başlaması

Vilayet ve sancak merkezlerinden seçilen delegelerin Sivas’a ulaşmasıyla Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 tarihinde başlamış ve Mustafa Kemal Paşa başkan seçilmiştir (Nutuk, 2016:77). Yukarıda belirttiğimiz üzere Aydın ve Mentеше’den seçilen delegeler çok daha sonra Sivas’a geçerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Bununla birlikte kongrede üzerinde durulan en önemli konu Mebusan Meclisinin açılması olmuştur (Çolak,2015:191). Temsil Heyeti, İstanbul Hükümeti’ne Yunanistan ve İtalyan işgalinde olan Batı Anadolu bölgelerinde bir an önce seçimlerin yapılması için baskı yapmış ve uyarıda bulunmuştur. (Karaca,2004:331) Bu süre zarfında Temsil Heyeti’nin baskılarına dayanamayan Damat Ferit Paşa 1 Ekim 1919 tarihinde istifa etmiş, bu durum Temsil Heyeti ve halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Güneş,2012:239; Bilgen,2011:11). Daha sonra 3 Ekim 1919 tarihinde Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuş ve böylece Türk Milli Mücadele tarihinde yeni bir dönem başlamıştır (TİTE Arşivi, K:297, G:49, B:49-1; Güneş,2012:239). Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin 9 Ekim 1919 tarihinde seçim kararnamesini yayınlamasından sonra sıra seçim kanununun hazırlanması ve seçimin yapılmasına gelmiştir (Demiryürek,2018:526).

Dâhiliye Nezaretinin 16 Ekim 1919 tarihinde vilayet ve sancak merkezlerine seçimlerde uyulması gereken kuralları bildiren yazısının ulaşmasından sonra 1919 seçim süreci Aydın ve Mentеше Sancaklarında da başlamıştır (BOA. DH. İ.UM. EK. D:114, G:39-16). Mustafa Kemal Paşa ise olcaıkları önceden görmüş ve daha önce Sivas Kongresi’nde seçim konusunu ele almıştır. Akabinde hemen Müdafaa-i Hukuk Merkezlerine seçimlerde yapılması gerekenleri bildirmiştir. Seçim genelgesinin gönderildiği tarihlerde Aydın özellikle Yunanlılar tarafından ağır işgallere maruz bırakılmaktadır. Bölge aynı zamanda İtalyanlar tarafından da işgal edilmiştir. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere İtalyanlar burada diğer işgalcilere nazaran daha ılımlı bir politika izlemiştir. Batılı devletler ise Yunan işgallerini sadece eleştirmekle yetinmiştir (Öztoprak,1989:47). Bu işgaller altında Aydın Sancağında seçim hazırlıkları başlamış ve Temsil Heyeti tarafından bu bölgelerden seçilmesi uygun olan isimlerin biran evvel belirlenmesi ve Sivas’a bildirilmesi istenmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206-bo).

Mustafa Kemal Paşa tarafından 10 Ekim 1919 tarihinde sancak merkezlerine gönderilen bildiri Aydın Sancağına da ulaşmış ve Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa, Aydın Mutasarrıflığından hükümet tarafından alınan seçim kararına harfiyen uyulmasını istemiştir. Bunun yanında sancakta Müdafaa-i Hukuk Merkezinin ne derece teşkilatlandığının belirlenmesini ve ayrıca sancaktan ismi belli olan adayların derhal Sivas’a bildirilmesini emretmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206-ad). 11 Ekim 1919’da Sivas’tan Selahattin Bey de Ali Fuat Paşa’ya bir telgraf çekerek Aydın’dan Temsil Heyeti adına aday olacak isimlerin biran önce belirlenmesini istemiştir (TİTE Arşivi, K:310, G:44, B:44-1; ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:1, G:77). Telgrafların sancağa ulaşmasından sonra Aydın Müdafaa-i Hukuk Merkezinden Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa’

nın teşkilatlanma çağrısına cevap olarak 16 Ekim'de Sivas'a bir telgraf göndermiş ve Kuvâ-yı Milliye esaslarına göre hareket ederek Temsil Heyeti tarafında yer alacaklarını bildirmiştir. Zira Temsil Heyeti için bu çağruların karşılık bulması oldukça önemlidir. Seçimlerin kazanılabilmesi için ülke genelinde öncelikle sancak merkezlerinde kurulan ve yerel birliklerden oluşan Müdafaa-i Hukuk Merkezlerinin sıkı bir şekilde teşkilatlanması gerekmektedir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:58, B:58ac).

Yukarıda belirtildiği Aydın Vilayeti genelinde telgraf hatlarında yaşanan sorunun giderilmesinden sonra Aydın Sancağında seçim hazırlıkları tam anlamıyla başlamıştır. Ancak sancakta seçimler için hazırlık yapan sadece Temsil Heyeti ve İstanbul Hükümeti değildir. Yörük Ali Efe başta olmak üzere Demirci Mehmet Efe ve Hasan Hüseyin Efeler de seçim sürecinde (Haytoğlu,2011:56) bölgelerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Merkezlerinin temsilcileri olarak seçim hazırlıklarına başlamıştır. Bunlar arasında en güçlü olan Demirci Mehmet Efe Sivas'a Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgraflarla hem işgaller karşısında Aydın bölgesindeki savunma faaliyetleri hakkında (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96aea) hem de Türklerin Yunanlılardan geri aldıkları bölgelerde Rumları katledeceği şeklinde asılsız haberler yaymaya çalışan Rumlar hakkında bilgi vermiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ai). Seçim arifesinde yaşanan bu kargaşa Temsil Heyeti adına olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Bu yüzden çıkan olaylar, halkın huzuru bozulmadan biran önce bastırılmalı ve halkın tek gündem maddesi seçimler olmalıydı. Görüldüğü üzere Aydın'da genel durum oldukça karışıktır. Yine de seçimler başlamıştır. Kayıtlara göre Aydın'dan ilk olarak Çiftçiler Fırkasının adayları belli olmuştur. Çiftçiler Fırkası 23 Ekim 1919 tarihinde Doktor Mustafa Hulusi Bey gözetiminde toplanmış ve intihap encümeninin aldığı karar sonucu adaylarını belirlemiştir. Buna göre emekli Miralay Hafız Reşit Bey ve Ziraat Mütessası Salih Zeki Bey Çiftçiler Fırkası adına Aydın'dan aday gösterilmiştir (Yenigün, 24 Teşrinievvel 1335, s.3).

Ekim ayı sonlarında sancaktan Temsil Heyeti'nin adayları da belli olmaya başlamıştır. Aday olarak gösterilen isimler, Aydın ve Menteşe Kuvâ-yı Milliye Umum Kumandanı Hacı Süleyman Efendi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafla bildirilmiştir. Buna göre sancaktan Sivas'a delege olarak gönderilen Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey, Duhûl-ı Ulemadan ve Nazilli eşrafından Hacı Süleyman Efendi, Ulemâ-yı Nâmdan Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi ve Aydın eşrafından Kazım Nuri Bey aday olarak gösterilmiştir. Bu isimler sancaktan mebus olarak seçilmesi uygun kişilerdir. Hacı Süleyman Efendi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bu şifrede ayrıca bu isimler hakkında bazı bilgiler de vermiştir. Sivas'a delege olarak gönderilen isimlerin adaylığı Temsil Heyeti tarafından da kabul edilince adaylıkları Kabul edilmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ad). Ancak adaylar konusunda Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Bey tarafından gönderilen başka bir telgraf Sivas'ta akılları karıştırmıştır. Denizli Mutasarrıfı Tevfik Bey tarafından Sivas'a ulaştırılan bu telgrafta Kazım Nuri Bey hakkında olumlu bilgiler verilirken onunla birlikte adı zikredilen Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey ve Nazilli eşrafından Hacı Süleyman Efendi'nin ise güvenilmeyecek kişiler olduğundan bahsedilmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96asa). Tevfik Bey'in bu telgrafına Sivas'tan nasıl bir yanıt verildiği bilinmemektedir. Ancak seçim çalışmalarını bu denli sıkı tutan Temsil Heyeti'nin bu uyarıyı göz ardı etmeyeceği de katidir.

Seçimlerde Ekim ayı geride bırakılmış ve Kasım ayında sancakta yeni isimler aday

gösterilmiştir. Bu isimler arasında eski Aydın Valisi Nureddin Paşa da vardır. Nureddin Paşa ile birlikte sancaktan başka isimlerde aday gösterilmiştir. 7 Kasım'da gazetelerde yer alan "Taşra Mebus Namzedleri" haberiyle adayların isimleri halka duyurulmuştur:

"Dün milli kongrede firka siyasiye merhusları ictimâ ederek muhtelif fırkaların taşra mebus namzedleri listeleri tedkik edilmiş ve müşteriken kabul edilecek namzedler hakkında devir ve diraz müzakerat icra edildikten sonra liste takrir etdirilerek taşralarada tebliği olunmuştur. Milli kongrede kabul edilen taşra mebus namzedleri esamisi ber veche âtîdir: Aydın: Mütekaedin askeriyeden Hafız Reşid Beg, Ziraat müthesislerinden Salih Zeki Beg, Nureddin Paşa (Yeniğün, 7 Teşrinisani 1335, s.2). Nurettin Paşa sadece Aydın'dan değil İzmir'den de aday gösterilmiştir. Aynı şekilde Temsil Heyeti'nin adayı olan Hüseyin Kazım Bey'de Aydın'ın yanı sıra İzmir'den aday gösterilen isimler arasındadır (Sabah, 6 Teşrinisani 1335, s.1; Yeniğün, 5 Teşrinisani 1335, s.2).

Hatta bu dönem Nazilli'de Aydın Jandarma Tabur Kumandanı olarak görev yapan Abidin Bey 15 Kasım 1919 tarihinde Hüseyin Kazım Bey'e bir telgraf göndererek telgrafında öncelikle dokuz aydan beri teşkilatla uğraştığını ve bu süreçte on beş bin mücahide ulaştıklarını söyleyerek bu hususta başarılı olduklarını belirtmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:59, G:86, B:86-1). Telgrafında ayrıca Harbiye Nezareti'nin kendisinden malumat alamaya çalıştığını bildirek İzmir'den de aday gösterilmesine rağmen Yunanlıların işgali yüzünden buradaki adaylığının sona erdiğini bildirmiştir. Abidin Bey telgrafının devamında Hüseyin Kazım Bey'e Aydın Sancağından da aday gösterildiğini ve burada iki kazadan tam oy aldığını bildirmiştir. Bunun yanı sıra diğer üç kazadan da kazanma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Seçimlerde "Fırkacılık yoktur vatanın müdafaası vardır." şeklindeki konuşmasını bitirirken, kendisinden Aydın'dan adaylığını devam ettirmesini istemiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:198, G:79, B:79aa).

Kasım ayı sonlarına gelindiğinde Aydın Sancağında seçimler bitmiş ve mebuslar belli olmuştur. Seçim sonuçları gazetelerde yayınlanmış ve buna göre 4 Aralık 1919 tarihi itibarı ile oy çokluğu ile sancaktan üç mebus seçilmiştir. Sabık-ı Şehir Emni Hüseyin Kazım Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kâtib-i Umumisi Cami Bey ve Bozdoğan Müftüsü Emin Efendi sancaktan seçilen mebuslardır (İkdam, 4 Kânunuevvel 1335, s.1; İleri, 4 Kânunuevvel 1335, s.7).

Seçimler bitmiştir lakin seçilen mebuslar Temsil Heyeti tarafından sevinçle karşılanmamıştır. 57. Tümen komutanı Albay Şefik Aker'in seçimlerin sonuçlandığı günlerde verdiği malumatta bunu açıkça doğrulamaktadır. Oda Aydın seçimlerinde hayal kırıklığına uğradığını belirtmiştir. Aker aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın önemli bir avantaj elde ettiğinin de altını çizmiştir. Zira fırkanın meclise mebus göndermesi aynı zamanda Misakı Milli kararlarının alınması karşısında bir red oyunun daha olması anlamına gelmektedir:

"Aydın milletvekili seçimi hakkında sırası gelmişken bilgi vermek yerinde olacaktır. Bu tarihlere Temsil Heyeti üyelerinden Albay Refet bölgemize henüz gelmişti. Nazilli merkezinde o dönemler duruma hâkim olanlar, yani Demirci Mehmet Efenin nüfuzunu kullanmak isteyenler Hürriyet ve İtilaf Partisi üyeleriyle hiçbir partiye bağlı olmayan (...) Bey idi. Bunlar kendi üyelerini milletvekilliğine seçtiler. Albay Refet'i de kıramadılar. (...) Bey ve onun arzu ettiği bir iki

kişi milletvekilliğine seçilmişti. Hürriyet ve İtilaf partisine bağlı olanların milletvekili seçilmesi bizi üzmüştü... Bu sırada Temsil Heyeti 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmişti" (Aker,2006:382).

Mebusların belli olmasından sonra sıra İstanbul'a hareket etmelerine gelmiştir. Ancak daha önce Ankara'da yapılacak olan toplantıya katılmaları gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa 31 Aralıkta Nazilli Jandarma Tabur Kumandanı Abidin Bey ile Nazilli Umûm Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Demirci Mehmet Efe'ye haber göndererek 13-14 Aralık'ta kendisine gönderdikleri şifreleri Ankara'ya varınca aldığını ve Ankara'dan ayrılmasına imkân olmadığı için seçilen mebusları Ankara'ya davet ettiğini bildirmiştir. Ayrıca telgrafında mebusların Ankara'ya gelebilmeleri için gerekenlerin yapılmasını istemiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96bd). Albay Aker Temsil Heyeti'nin Ankara'ya 27 Aralıkta geldiğini belirtmiş ancak Aydın mebuslarının hangi tarihte bu toplantıya katıldıkları hakkında bilgi vermemiştir. Mebuslarının Ankara'ya ve oradan İstanbul'a geçiş tarihleri tam olarak bilinmemektedir. Nitekim 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı açılmış (M.M. Z.C, c. 1, D. 4, İçs.1, İn.1, 12 Kânunusani 1336, s.4) ancak Aydın mebuslarının mazbataları 26 Ocak 1920 tarihli üçüncü oturumda onaylanmıştır (M.M. Z.C, c. 1, D. 4, İçs.1, İn.3, 26 Kânunusani 1336, s.30).

5. Aydın Mebuslarının TBMM'ne Katılması

16 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa meclisin Ankara'da açılacağını bildirmiş, vilayet ve sancak merkezlerine ayrıca kolordu kumandanlarına gönderdiği tebliğ ile her livadan meclise beş mebus seçilmesi istemiştir. Aydın Sancağından seçilen Cami Bey ile Emin Bey Ankara'ya gelerek TBMM'ne katılmıştır. Hüseyin Kazım Bey ise meclisin dağıtılmasından sonra bir süre açıkta kalmıştır. Ancak kendisi Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı ile toplanan TBMM'de yer almamıştır. Sadece daha sonra meclisin toplandığı yıl Aralık 1920'de Mustafa Kemal Paşa ile içlerinde İsmet Paşa, Ahmet İzzet ve Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın da bulunduğu heyet ile Bilecik Görüşmelerine katılmıştır (Kadri,1991:17).

6. Menteşe Sancağında 1919 Seçimleri

Menteşe Sancağı da işgallerden etkilenen bölgeler arasındadır. İşgaller devam ederken 1919 seçim hazırlıkları da başlamıştır. İtalyan işgalinde bulunan Muğla'nın Fethiye kazası Yunanlılar tarafından işgal edilen bölgelere nazaran daha sakin olduğu için seçim merkezi olarak burası kabul edilmiştir (Türkeş,1978:76-78). Seçimlerde Muğla halkı sadece işgallerle uğraşmak zorunda kalmamıştır. Bu süreçte bölgenin iki büyük gücü Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe'nin Muğla ve havalisi üzerindeki nüfuz çekişmesi de bölgeyi en az işgaller kadar olumsuz etkilemiştir. Zira Kuvâ-yı Milliye hareketinde muhacir, asker toplama, vergi, mahkeme işleri, seçimler ve Heyet-i Milliye'nin bu bölgelerdeki merkezlerinin çalışması gibi birçok faaliyet efer sayesinde yürütülmektedir. Aralarında yaşanan dargınlığın bu faaliyetlerin hepsini etkileyeceği muhakkaktır. Muğla'daki Müdafaa-i Hukuk Merkezi reisleri özellikle Yörük Ali Efe ile Kuvâ-yı Milliye'nin bölgedeki faaliyetleri hakkında fikir alışverişi yapmaktadır. Dahası 1919 Ağustos'undan sonra Yörük Ali Efe güney Aydın bölgesi komutanı olmuş, düzenli ordunun kurulmasından sonra seçimlerde dâhil olmak üzere Bodrum, Milas, Muğla, Müdafaa-i Hukuk Merkezleri ile işbirliği yapmıştır (Akça,2000:28-31).

Bölgede bir yandan efelerin gücü kontrol altında tutulmaya çalışılırken, diğer yandan da Ali Rıza Paşa Hükümeti seçim kararı almış ve seçimler başlamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 10 Ekim 1919 tarihinde Menteşe Mutasarrıflığına bir telgraf göndererek sancakta seçim hazırlıklarının başlamasını ve seçimler konusunda olabildiğince dikkatli davranılmasını istemiştir. Ayrıca adaylar belli oldukça isimlerinin zaman kaybedilmeden Sivas'a bildirilmesi gerekmektedir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206,

B:206ad). Dâhiliye Nezareti de aynı şekilde 16 Ekim'de tüm sancak ve vilayet merkezlerine seçim genelgesi yollamıştı. Temsil Heyeti İstanbul Hükümeti de seçimleri kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Zira gönderilen bu yazıda seçim bölgelerinde seçimlerde uyulması gereken hususlar bildiriliyor (BOA. DH. İ.UM. EK. 114/39-16) ayrıca seçimleri denetlemek üzere merkezden müfettişler gönderileceği belirtiliyordu. Heyetlerin bilhassa askeri ve idari güçlerin seçimlere müdahale ederek adaylarını kazandırmak için nüfuz kullanmalarının engelleneceği yazıyordu. Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti ise bu konuda hükümetin tepkisini çekmemek için temkinli davranıyor ancak istedikleri adayların seçilmesi için de ellerinden geleni yapıyordu (BOA. DH. İ.UM. EK. 114/39-5).

Menteşe Sancağından aday olan ilk isim Temsil Heyeti tarafında aday gösterilen Hüseyin Ragıp Bey olmuştur. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Miralay Şevket Bey 20 Ekim 1919 tarihinde Sivas'a Mustafa Kemal Paşa'ya "Nuh Bey'e" şifresiyle gönderdiği telgrafında Hüseyin Ragıp Bey'in Menteşe Sancağından aday olduğunu bildirmiş ve bu ismin seçilmesi için gerekenin yapılmasını istemiştir. Şevket Bey telgrafında ayrıca seçimlere hiçbir şekilde müdahale etmeyeceklerine dair hükümete söz verdiklerini eklemiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206bk).

1919 seçimlerinde genel olarak ülkenin her yerinde İttihatçılar ile İtilafçılar arasında büyük bir mücadele verildiği söylenebilir. Bununla birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Kuvâ-yı Milliye ruhunun egemen olduğu Muğla'da pek faal olmadığı görülmektedir. Ancak Muğla'da fırkanın politikasını benimseyen isimler her zaman var olmuştur. Muğla'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası ancak 1919 yılının Mart ayında faaliyete geçebilmiştir. Önce Muğla Şule-i Meşrutiyet Kulübü adı altında açılmış daha sonra da tüm muhalifleri çatısı altında toplayarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası adını almıştır. II. Meşrutiyetin ne kadar mahkûm ettiği İttihad-ı Muhammed-i Cemiyetinin ortada kalmış müridi varsa üyeliğe kabul edilmiştir. Akşehirlizade Hilmi Efendi müftüzade Saadettin Bey (Muğla eski sandık emini) ve Hasan Çavuşzade Bekir ağa, Dava vekili Mercanzade Hamdi Bey, Hac Memiş Ağazade Şerif Efendi, Menzilezade Yakup Efendi, Hacıçakıroğlu aşıit Efendi, Cinci Tayyar, Koçağalı Vahit Hoca Muğla'da fırkanın önde gelen isimleri olmuştur. Fırkanın Muğla yöneticilerinden bazıları fırkanın Kuvâ-yı Milliye aleyhinde faaliyetlerine karşı, Kuvâ-yı Milliye tarafına geçerek ulusal mücadeleye destek vermiştir. Bir dönem Hürriyet ve İtilaf fırkasının Muğla reisliğini yapan Müftüzade Sadettin Efendi bütün Kuvâ-yı Milliye komitelerine girmiş, Muğla'nın Nazilli delegeliği yapmış ayrıca daha sonra TBMM'de Muğla'yı temsil etmiştir. Mecliste Mustafa Kemal Paşa'ya karşı oluşan diğer gruba da katılmamıştır (Türkeş,1978:78-82).

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının tersine İttihat ve Terakki Fırkası ise Muğla'da kurulan ilk siyasi fırkadır. Celal Bayar tarafından örgütlenmeye başlayan fırka 1908 seçimlerinden önce kurulmuştur. Ulalı Hamza Hayati Bey ve Milas'lı Halil Menteşe'nin temsil ettiği fırkaya daha sonra Muğla eşrafından

birçok önemli isimde katılmıştır. Muğla İttihat ve Terakki Fırkası liva başkanı Murat Bey, Osmanlı Mebusan Meclisi reisi Halil Mentеше, Osmanlı Mebusan Meclisi Üyesi Hamza Hayati, Muğla Belediye Başkanı Zorbazzade Ragıp Bey, Dava vekili Muğla Fırka Reisi Sinanzade Mehmet Cemal Artuç yazar Bestekâr Hacı Kadızade Sabri Bey, beyin cerrahisi operatörü Dr. Cemil Şerif Baydur, imam hatipli Bozüyüküklü Hacı Süleyman Efendi, Ahi köy başkanı Yatağanlı Fehmi Bey, orman mühendisi Kemal Kara Muğla, askeriye memur Kocakatip M. Tevfik Kuran, il genel meclis üyesi Berberoğlu Akif Bey, hukuk fakültesi öğrencisi İskender Alper, istatistik memuru Tokuçoğlu Ömer Azmi Efendi, çiftçi gazeteci Zorbazzade Emin Kamil Bey, çiftçi Gölcüklü oğlu Şevket Bey ve Dava vekili Ali ipekoğlu Bekir Bey’ler fırka için çalışmalar yapmış önemli isimlerdir. Bu isimler aynı zamanda II. Meşrutiyet döneminde yapılan seçimlerinde Muğla’dan meclise seçilen mebuslardır. Ancak ilk kurucuları arasından bazı isimler daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkasına geçmiştir (Pancar,2010:48; Türkeş,1978:359). Albay Aker de Mentеше seçimlerinde yaşanan bu mücadeleyi “İtilaf – İttihat sürtüşmesi de yeniden filizlendi” sözleriyle doğrulamıştır. Aker ayrıca sözlerinin devamında Demirci Mehmet Efe’nin İtilafçıların nüfuzuna girerek Köşk’ten Nazilli’ye gittiğini, Kazım Nuri Bey’i yüz bin lira vermesi için Köşk’te zeybekler tarafından hapsedildiğini, Celal Bayar ve Şükrü Saraçoğlu gibi vatansever isimlerden Aydın Kuvâ-yı Milliyesi’nin mahrum edildiğini, Umumi Kuvâ-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü Bey’i bir iki ay sonra attırdıklarını ve 1919 seçimlerinde Hürriyet ve İtilafçıların mebus seçmelerine sebep olduklarını söylemiştir. Mentеше Sancağında 1919 seçimlerinde İttihat –İtilafçı mücadelesinde devam ederken Ragıp Bey ile Hamza Bey’in mebus olma mücadelesi de eklenince esnaf kepenk kapatmak zorunda kalmış ve olası bir çatışma için tedbir almaya çalışmıştır. Aslında Hamza Bey Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi değildir. Nitekim seçimlerde Mentеше’den tek aday olmak istemektedir (Türkeş,1978:358-359). Cavit Bey ise Hamza Bey’in Meclisi Mebusan seçimlerinden çekilmesini ve Yörük Ali Efe’nin Muğla’yı terk etmesini istemektedir. Bu yüzden Hamza Bey’e bir haber yollayarak olayın ancak bu şekilde kapanabileceğini ve Demirci Mehmet Efe kuvvetlerinin Muğla’ya gelmekten vazgeçeceğini bildirmiştir. Nitekim Yörük Ali Efe ve amcası Hamza Bey bu teklifi reddetmiştir (Akça,2000:28-31).

Görüldüğü üzere Ragıp Bey ve Hamza Bey arasındaki mücadeleye efelerin de karışması bölgede büyük bir kargaşaya neden olmuştur. Kasım ayının ortalarına kadar devam eden bu gerginlik seçimlere de yansımış ve İttihatçı - İtilafçı çekişmesinin yaşandığı bu seçimlere Hacı Kadızade Hafız Sabri Bey Fethiye’ye memurlar göndermiş ancak vakit geçmeden Yörük Ali Efe’ye Sabri Bey’in Fethiye’de olduğu haber edilmiştir. Efeye ayrıca Sabri Bey ve yanındakilerin yapılacak mebusan meclisi seçimlerinde Mentеше Mutasarrıf Hilmi Bey ve Dersaadetli Baha Bey’in seçilmesi için çalıştığı bilgisi verilmiştir (Türkeş,1978:345-349). Bunun üzerine Yörük Ali Efe halkın serbest oy kullanması ve daha çok Hamza Bey’in seçilebilmesi için Temsil Heyeti’nden Sabri Bey’in tutuklamasını istemiştir. Efenin bu isteğine karşılık Fethiye Heyet-i Milliye Reisi Vasfi Bey 17 Kasım’da Sabri Bey ve yanındakilerin korumalarla birlikte Muğla’ya gönderildiğini haber etmiştir (Türkeş,1978:93-94). Sabri Bey ise daha sonra Yörük Ali Efe’ye haber yollayarak Kuvâ-yı Milliye harekâtında her zaman onun yanında olduğunu belirtmiş ve aslında Fethiye’ye gitmesinin asıl sebebinin Fethiye ahalisinin tahsilât, asker toplama gibi konularda gerekli çabayı göstermek olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Temsil Heyeti Sabri Bey’in bundan sonra herhangi bir propaganda yapması halinde derhal tutuklanacağını bildirmiştir (Pancar,2010:48-49; Türkeş,1978:345-348). Bununla birlikte kayıtlarda Sabri Bey hakkında tutuklatma kararı isteyen tek kişinin Yörük Ali Efe olmadığını görülmektedir. Muğla Heyet-i Milliye Reisi

Mehmet Hilmi Bey'de 17 Kasım 1919'da Hafız Sabri Efendi'nin Sivas'a yolladığı bir telgraf yüzünden tutuklanmasını talep etmiştir. Zira Sabri Efendi kendi hattıyla 23 Ekim 1919 tarihinde mühürsüz ve imzasız olarak gönderdiği telgrafta üç yıl boyunca Menteşe'de Milli Mücadele için çalıştığını ve ayrıca mutasarrıf Hilmi Bey'in görevden alınmasının son derece haklı olduğunu iddia etmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96at). Ona göre Hilmi Bey'in yerine atanan Ali Bey memleket için daha hayırlıdır. Oysaki gönderdiği telgraf hem mühürsüz hem de diğer azaların imzaları bulunmamaktadır. Yani buda kendi başına aldığı bir karar olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Heyet-i Milliye Reisi Mehmet Hilmi Bey Temsil Heyeti'nden Hafız Sabri Efendi hakkında soruşturma başlatılmasını istemiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96au).

Hafız Sabri Bey meselesinin halen devam ettiği Menteşe seçimlerinde Kasım ayının ortalarına gelinmiş ve seçilen adaylardan Yusuf Bey ile Bodrum Heyeti Milliye Reisi, 16 Kasım 1919 itibarı ile sancakta müntehib-i sani seçimlerinin bittiğini bildirmiştir (Güneş,2018:640). Böylece Kasım ayının sonlarına doğru merkez sancaktan seçilen isimler belli olmuştur. Bu sonuçlara göre Hüseyin Ragıp Bey, Çiftçiler Derneği adına Milaslı Doktor İsmail Hakkı Bey ve fetvayı hane mübeyyizlerinden Yakup Bey, Milas ceza reisi sabıkı Fehmi Bey, Milas Kuvâ-yı Milliye Reisi Halil İbrahim Menteşe, Bekir Sıtkı ve Hamdi Beyler, Dersaadet Reji Nazırı sabıkı Bahaddin Bey, İzmir muhacirin müdebberi Faik Bey mülkiye mekteplerinden Hilmi beyler Muğla'dan aday olarak gösterilmiştir (İkdam, 24 Teşrin-i Sani 1335, s.2).

Görüldüğü üzere adaylar arasında Menteşe Mutasarrıfı Hilmi Bey'de vardır. Mustafa Kemal Paşa tarafından seçilmesi istenen isimler ise Menteşe Mutasarrıf Hilmi Bey, eski Reji Nazırı Baha Bey ve Trabzon Mülkiye Müfettişi Hilmi Beylerdir (Türkeş,1978:359-360). Özellikle Mutasarrıf Hilmi Bey sancaktan seçilmesi istenen ilk isimdir. Zira kendisi Muğla'dan Sivas kongresine delege olarak katılmıştır (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:29, G:96, B:96ar). Dahası Kuvâ-yı Milliye'nin çalışmalarına destek verdiği ve İttihatçıları desteklediği için Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir tezkere ile görevinden alınmıştır. Hilmi Bey'in çalışmaları hükümet tarafından devlet işlerine müdahale olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden Demirci Mehmet Efe Hilmi Bey'in baştan beri Kuvâ-yı Milliye taraftarı olduğunu belirtmiş ve seçimlerde de kendisini desteklediğini bildirmiştir. Bu nedenle Temsil Heyeti için Hilmi Bey seçimlerde önemli bir isimdir (BOA. DH-KMS. D:53, G:67, B.1-2; ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:29, G:96, B:96ar). Buna mukabil Kasım ayının sonlarında biten seçimlerde Hilmi Bey seçilen mebuslar arasına girememiştir. Hilmi Bey'in durumu Demirci Mehmet Efe tarafından 13 Aralık 1919'da Nazilli'den Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen bir telgrafla bildirilmiş ve Hilmi Bey'in bazı mühim sebeplerden dolayı Muğla'dan mebus olarak seçilemediği belirtilmiştir. Demirci Mehmet Efe telgrafının devamında Nazilli Heyet-i Milliyesinden Hilmi Bey'in Antalya Mutasarrıfı Cemal Bey'in yerine tayin edilmesi için Harbiye Nezaretine bir yazı yazıldığını söylemiştir. Temsil Heyeti'nden de eğer kendisi gibi Hilmi Bey'in dürüst ve güvenilir bir kişi olduğunu düşünüyorsa bunu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmelerini istenmiştir (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:29, G:96, B:96ba).

Demirci Mehmet Efe'nin bu telgrafına cevap olarak Mustafa Kemal Paşa efeye ulaştırılmak üzere 31 Aralık 1919'da Nazilli'de bulunan Aydın Jandarma Tabur Kumandanı Abidin Bey'e bir telgraf göndermiş ve öncelikle Mutasarrıf Hilmi Bey'in mebus seçilememesinden dolayı duyduğu üzüntüyü anlat

mıştır. Mustafa Kemal Paşa telgrafın devamında kendisi ile aynı fikirde olduğunu ve hükümete gereken yazının yazıldığını da bildirmiştir. Ancak aldıkları cevapta durumun muhakeme edilmek istendiği cevabını almıştır (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:29, G:96, B:96be). Görüldüğü üzere Mentеше Mutasarrıfı Hilmi Bey'in mebus seçilememiş olması Demirci Mehmet Efe'yi de Temsil Heyeti'ni de üzümüştür. Bu yüzden Milli esaslar için görev yapabileceği bir konuma getirilmeye çalışılmıştır.

Menteşe seçim sonuçları Kasım ayının sonlarında belli olmuş ve sancaktan İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasından birer mebus olmak üzere iki mebus seçilmiştir. Bu seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası isteğine ulaşmış ve adeta 1912 seçimlerinin acısını çıkarmıştır. Seçimlerin sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları Halil İbrahim Efendi'yi, (Türkeş,1978:359-360) İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri ise Ardahan Mutasarrıfı Bodrumlu mülki müfettişlerden Ethem Efendizade Mustafa Hilmi (Uran) Bey'i mebus olarak seçmiştir (Güneş,2018:640). Hürriyet ve İtilafçıların adayı Milaşlı Müderris Halil İbrahim Efendi'nin seçimlerde başarılı olmasında bölgede yaşanan karışıklık önemli bir rol oynamıştır. Zira İbrahim Efendi'nin karşısında güçlü bir rakip yoktur. Mentеше seçimlerine İttihatçılar kendi aralarında bölünmüş, İtilafçılar ise birlik halinde girmişlerdir. Bu kutuplaşmayı gören Hamza Bey ise Temsil Heyeti'nin göstermiş olduğu diğer adayların kimlikleri karşısında direndiği takdirde kendisinin de İtilafçı olarak gösterileceğini anlamış ve seçimlerden çekilmiştir. Mebusların belli olmasıyla sıra meclise doğru hareket etmelerine gelmiştir. Mentеше mebuslarının İstanbul'a gitmeden önce Ankara'daki toplantıya uğrayıp uğramadıkları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Türkeş,1978:359-360). 12 Ocak 1920'de meclisin açılması ile ilk oturuma yetişebilen mebuslar yeminlerini ederek göreve başlamıştır. Mentеше mebuslarının ilk oturumda hazır bulunduğu görülmektedir. Ancak hangi tarihlerde İstanbul'a geldikleri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Mentеше mebuslarının 3 Şubat 1920 tarihli yedinci oturumla 12 Şubat tarihli oturumda yeminlerinin kabul edildiğini görülmektedir (M.M. Z.C, c. I, D. 4, İçs.1, İn.7, 3 Şubat 1336, s. 60. M.M. Z.C, c. I, D. 4, İçs.1, İn.8, 9 Şubat 1336, s. 95).

7. Sonuç

Sonuç olarak I. Dünya Savaşından sonra imzalanan Mondros Mütarekesi Türk halkının kaderinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Yaşanan haksız işgaller ve meclisin kapalı olması halka direnişten başka yol olmadığını göstermiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa ile Temsil Heyeti etrafında toplanan halk Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurarak, teşkilatlanmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti bu süreçte Müdafaa-i Hukuk Merkezleri ve Sivas arasında irtibatı sağlayarak seçimlere giden süreci en doğru şekilde koordine etmeye çalışmıştır. Vilayet ve sancak merkezlerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Merkezlerinin zamanı gelince seçim merkezi olarak görev yapması Temsil Heyeti adına hayati bir görevi yerine getirdiğini göstermiştir. Aynı şekilde mutasarrıflıkların Dâhiliye Nezareti için bu görevi üstlenmesi halkın her iki bağlamda kenetlendiğinin göstergesi olmuştur. Bu açıdan bakıldığında 1919 seçimleri hem Milli Mücadele taraftarları hem de İstanbul Hükümeti yanlısı Osmanlı tebaası için birlikte çıktıkları kurtuluş yolunun ilk adımı olmuştur. Oldukça mühim bir cephe, Batı Anadolu Bölgesinde gerçekleşen seçimler ise ayrı bir önem arz etmiştir. Nitekim batı bölgelerindeki halk başta Yunan mezalimine olmak üzere birçok işgalci güce karşı hayatta kalma mücadelesi verirken bir yandan da 1919 seçimlerine hazırlık yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti ile birlikte halkın örgütlenmesinde ve işgallere karşı koymasında etkili olan Müdafaa-i Hukuk Merkezleri

ve ayrıca efeler seçimlere giden süreçte Batı Anadolu halkının yanında olmuştur. Buna mukabil efelerin seçim sürecinde kendi adaylarını seçtirmek için verdiği mücadele halkı olumsuz etkilemiştir. İşgallerin her bölgede fazlasıyla hissedildiği bu dönemde halk güvence olarak gördüğü efelerin seçimlere karışmasına ılımlı bakmamıştır. Zira seçim sürecinde Aydın ve Menteşe halkı İttihat ve İtilaf mücadelesinin ortasında kalmış ve efelerinde bu olaylara karışmasıyla seçimlerde beklenen özveriye gösterememiştir. Özellikle Temsil Heyeti adına Osmanlı İmparatorluğu'nda bir dönüm noktası olan bu seçimlerde halkın seçimlerde bekleneni yerine getirememesi, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının bölgeden mebus çıkarmış olması teşkilatlanma çalışmalarının bir nevi yetersiz kaldığının da göstergesi olmuştur. Nitekim tüm bu olumsuzlukların gölgesinde 1919 seçimleri Aydın ve Menteşe Sancaklarında Aralık ayı sonlarına kadar yapılmış, Ardahan Mutasarrıfı Bodrumlu Mustafa Hilmi (Uran) ve Halil İbrahim Efendi Menteşe'den, Hüseyin Kazım Bey, Cami Bey ve Bozdoğan Müftüsü Emin Efendi Aydın'dan mebus olarak seçilmeyi başarmıştır. Sonuçların açıklanmasıyla her iki sancakta da hayal kırıklıkları yaşanmıştır. Özellikle Menteşe'den Halil İbrahim Efendi'nin Hürriyetçilerin adayı olarak seçimi kazanması Temsil Heyeti ve İttihat Terakki Fırkasını hem üzmüş hem de endişelendirmiştir. Bununla birlikte bölgede yaşanan işgallere nazaran seçimlerin iptali söz konusu olmadan bitmesi ve Meclis-i Mebusanın açılma sürecine girilmesi herkesi umutlandırmıştır. Bu bağlamda Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri daha öncede belirttiğimiz gibi Kurtuluş Savaşı'nın en önemli süreci olmuştur. Halk sığındığı Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa cephesinin galibiyetini görmüş ve bundan sonraki süreçte de Cumhuriyet'e doğru emin adımlar atmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

- ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ad.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206-ad.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ae.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, Kol. K:24, G:96, B:96aea.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96asa
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:198, G:79, B:79aa.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:2, G:58, B:58ac.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ah.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:59, G:86, B:86-1.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ai.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ak.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96an.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96aq.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:29, G:96, B:96ar
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96at.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96au.
ATASE Arşivi İstiklal Harbi Kataloğu, K:1, G:77
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:29, G:96, B:96ba.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96bd.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:29, G:96, B:96be.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206bk.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206-bo.
ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:29, G:96, B:96ar.
BOA. DH-KMS. D:53, G:67, B.1-2.
BOA. DH. İ.UM. EK. 114/39-5.
BOA. DH. İ.UM. EK. D:114, G:39-16.
TİTE Arşivi, K:310, G:44, B:44-1.
TİTE Arşivi, K:297, G:49, B:49-1.
M.M. Z.C, c. 1, D. 4, İçs.1, İn.1, 12 Kânunusani 1336.
M.M. Z.C, c. 1, D. 4, İçs.1, İn.3, 26 Kânunusani 1336.
M.M. Z.C, c. I, D. 4, İçs.1, İn.7, 3 Şubat 1336.
M.M. Z.C, c. I, D. 4, İçs.1, İn.8, 9 Şubat 1336.

Gazete ve Süreli Yayınlar

- İkdam, 4 Kânunuevvel 1335.
İkdam, 24 Teşrin-i Sani 1335.

İleri, 4 Kânunuevvel 1335.
Sabah, 6 Teşrinisani 1335.
Yenigün, 7 Teşrinisani 1335.
Yenigün, 24 Teşrinievvvel 1335.
Yenigün, 5 Teşrinisani 1335.

Kitap, Makale ve Tezler

AKÇA, B., (2000), “Milli Mücadele Döneminde Yörük Ali Efenin Muğla ve Havalisindeki Faaliyetleri”, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Muğla.1(2):28-31.

AKER, M. Ş, 57. (2006), Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınevi, Ankara.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, (2016) Nutuk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

BAYRAM İ., (2013), “Milli Mücadele’de Aydın’da Efelerin Rolü”, Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (Karefad) Ankara, 1(1): 127-150

BİLGİN, B., (2011), “Dönemin Basımına Göre 1919 Seçimleri ve Meclis-i Mebusan’ın Oluşturulması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

ÇOLAK, F., (2015), I. Dönem TBMM’de İzmir Mebusları ve Faaliyetleri, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, İzmir, 15 (31):107-155.

DEMİRYÜREK, Halim, (2018), “Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-İ Mebusan Seçimleri”, MCBÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, Manisa,16(3): 520-544.

GÖKBEL, Asaf (2005), Milli Mücadele’de Aydın, Kolalı Matbaası, Aydın.

GÜNEŞ, İ., (2012), Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye’de Hükümetler Programları ve Mecliste ki Yankıları (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

GÜNEŞ, Günver, (2018), “Milli Mücadelede Bodrum ve Çevresi”, Belgi, Denizli, (15):634-655.
HAYTOĞLU, E., (2011), Aydın Kuvâ-yı Milliyesinde Efe Ve Zeybekler”, Belgi, Kış, Denizli, (1):51-72.

HAYTOĞLU, E., (2011), Aydın Kuvâ-yı Milliyesinde Efe Ve Zeybekler”, Belgi, Kış, Denizli, (1):51-72.

KADRİ H. K., (1991), Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım, Haz: İsmail Kara, İstanbul.

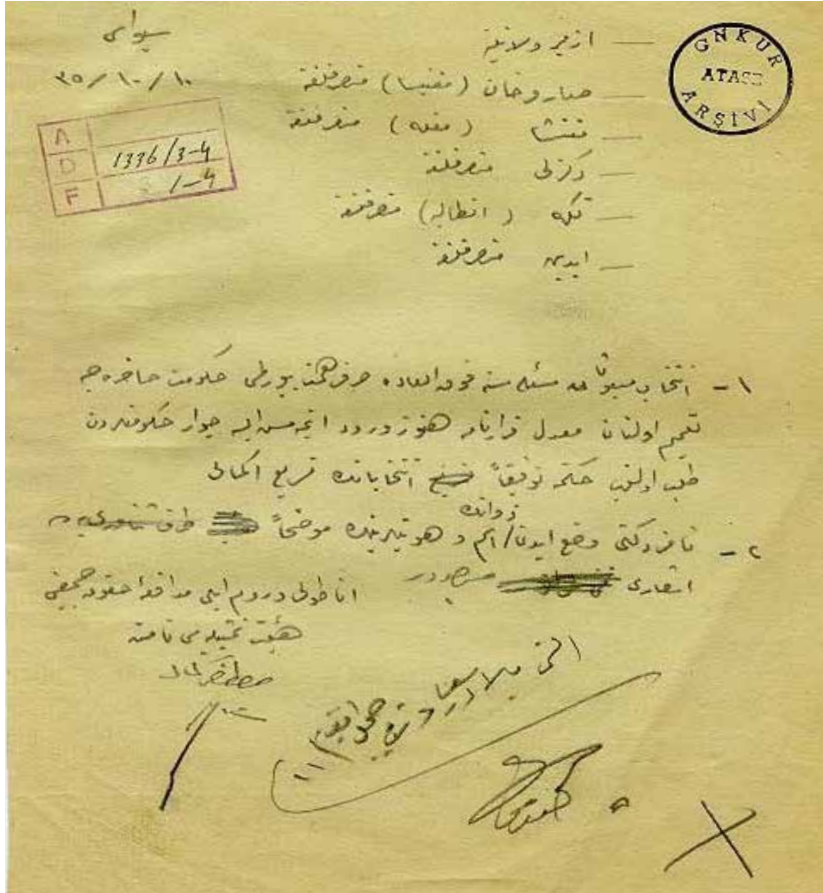
ÖZTOPRAK İ., (1989), Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Basımı, Ankara.

PANCAR, E. (2010), “Aydın ve Muğla Kuvâ-yı Milliye’si”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

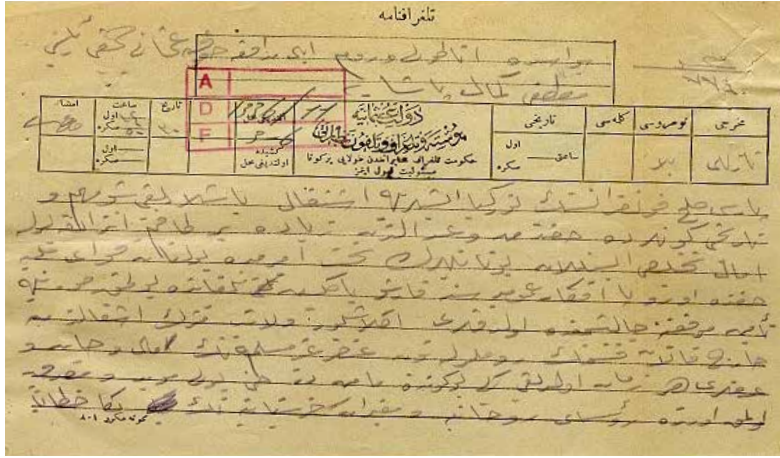
TOSUN, R.,(1996), Milli Mücadelede Sivas’ın Yeri ve Önemi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 12(34), Mart,67-86.

TÜRKEŞ Ü., (1978), Kurtuluş Savaşında Muğla, Yelken Matbaası, Muğla.

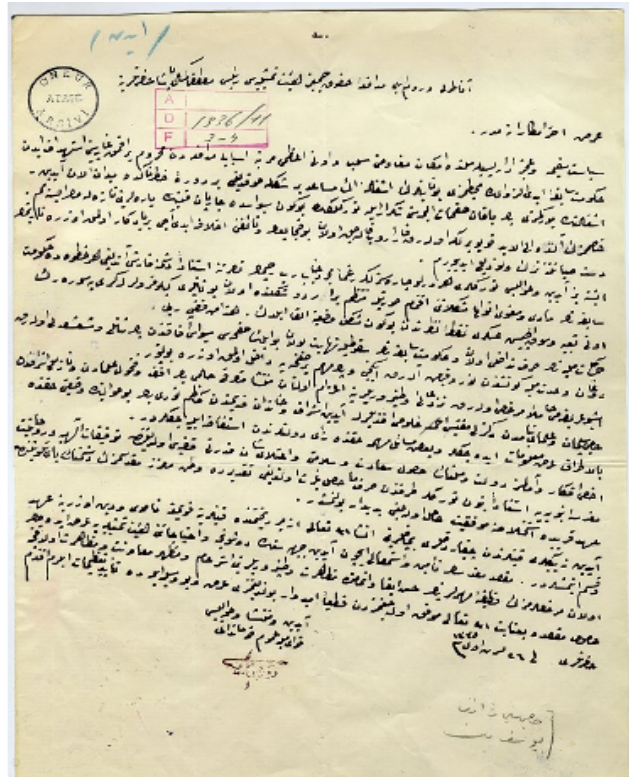
EKLER

Ek 1: Mentеше Sancağından namzetliğini vaz eden zevatların Sivas’a bildirilmesi isteği. (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:20, G:206, B:206ad)

Ek 5: (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:24, G:96, B:96ah.)

Ek 6: Temsil Heyeti namına Mustafa Kemal Paşa tarafından Nazilli’de bulunan Aydın Jandarma Tabur Kumandanı Abidin Bey’e gönderilen şifre. (ATASE Arşivi, Atatürk Koleksiyonu, K:29, G:96, B:96be.)

Osmanlı İstihbaratı Karakol Cemiyetin' de Kod Adı Kullanımına Örnekler: “Nuh / Mustafa Kemal Paşa, Musa / Ali Fuat Cebesoy, İsa / Miralay Şevket Bey, Cengiz / Kara Vasıf”

Examples of Code Name Usage in The Ottoman Intelligence
Karakol Cemiyeti: "Nuh / Mustafa Kemal Pasha, Musa / Ali Fuat Cebesoy,
Isa / Miralay Şevket Bey, Cengiz / Kara Vasıf"

Aslıhan Kılınç¹

Özet

Türk tarihinde Hun'lar döneminde başlayan istihbarat faaliyetleri Osmanlı klasik dönemde çeşitli şekillerde devam etmiş olsa da ilk olarak Sultan II. Abdülhamid zamanında teşkilatlanmaya başlamıştır. 1913 yılından sonra Enver Paşa komutasında, “Teşkilat-ı Mahsusa” çatısı altında toplanan ve İttihat Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından ayakta tutulan bu örgüt Osmanlı Devleti için yeri doldurulamayacak işlere imza atmıştır. Mütareke döneminde faaliyet gösteren Karakol Cemiyeti de örgüt içi yazışmalarda Mustafa Kemal Paşa “Nuh Bey” takma adını kullanarak bu teşkilattaki yerini almış, aynı şekilde Kara Vasıf Bey “Cengiz”, Miralay Şevket Bey’de (Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı) “İsa”, adlarını kullanarak Karakol Cemiyeti’nde birçok faaliyette bulunmuştur. Bu çalışmada arşiv belgeleri ışığında Teşkilat-ı Mahsusa’nın dağılmasından sonra kurulan Karakol Cemiyeti üyeleri arasında yapılan yazışmalarda kullanılan kod adları ve kullanıldıkları telgraf örnekleri ele alınacaktır

Anahtar Kelimeler: Osmanlı’da İstihbarat, Teşkilat-ı Mahsusa, Karakol Cemiyeti, İttihat ve Terakki Fırkası, Nuh Bey.

Abstract

Although the intelligence activities that started during the Hun period in Turkish history continued in various ways in the Ottoman classical period, the first was it started to be organized during the reign of II. Abdulhamid. This organization, which gathered under the roof of “Teşkilat-ı Mahsusa” under the command of Enver Pasha after 1913 and was kept alive by the members of the Committee of Union

¹Dr. Öğretim Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, aslihan.kilinc@ufuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8928-2961>. İlk olarak Tarih Araştırmaları Dergisinde 30.09.2021 tarihinde Cilt 40, Sayı 70 de yayınlanan bu makale tekrar gözden geçirilerek bu sayıda yer almıştır.

and Progress, carried out irreplaceable works for the Ottoman Empire. In the internal correspondence, Mustafa Kemal Pasha took his place in this organization by using the nickname "Nuh Bey", and in the same way, Kara Vasıf Bey "Cengiz", Miralay Şevket Bey (Çanakkale Fortified Position Commander), "İsa", used these names in many activities in the Karakol Cemiyeti. In this study, in the light of archive documents, the code names used in the correspondence between the members of the Karakol Cemiyeti, which was established after the dissolution of the Special Organization, and the telegram samples they used will be discussed.

Keywords: Intelligence in the Ottoman, Teşkilat-ı Mahsusa, Karakol Cemiyeti, İttihat ve Terakki Fırkası, Nuh Bey.

Giriş

Tarih boyunca birçok devlet istihbarat sağlamak için her yola başvurmuş, bu amaçla kurulan gizli örgütler farklı alanlarda faaliyet göstermiştir. Elçi, tüccar ve din adamları ülkeler arasında istihbaratın sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlı klasik dönemde aynı şekilde casusluk faaliyetleri görülmüştür. Ta ki istihbarat çalışmaları bir örgüt çatısı altında toplanarak daha merkezi bir hale getirilinceye kadar. Bununla birlikte kayıtlarda Osmanlı tarihinde casusluk faaliyetlerinin ilk olarak Osman Bey döneminde ortaya çıktığı görülmektedir. Ulufeli (ücretli) casusluk, tüccar ve gezginlerden alınan haberler, gönüllü casusluk, dil alma yöntemi gibi usuller kullanılmıştır. Bunun yanı sıra başta Balkanlar olmak üzere Osmanlı Devleti'nin yapacağı her türlü askeri ve siyasi sefer bu istihbaratlara göre şekillenmiştir. İç istihbarat faaliyetleri daha çok şehzadelerin hareketlerini kontrol etmek ve ülke içerisindeki asayişsizliklerin öğrenilmesine odaklanırken dış istihbarat faaliyetleri ise yapılacak fetihler öncesi ve sonrasında gerçekleşen olaylara yoğunlaşmıştır².

Aslında uluslararası siyasette, özellikle yabancı ülkelerde elçiliklerin açılması gibi pek çok konuda geri olan Osmanlı Devleti iç istihbarat konusuna çok daha sonraları önem vermiştir. Dahası bu faaliyetler maalesef 19.yüzyıl başlarına kadar sadece belirli kişilerin sistemsiz şekilde bilgi toplaması şeklinde devam etmiştir. II. Abdülhamid döneminde ise "İstihbarat Örgütü" kavramı olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. 1913 yılına kadar ciddi anlamda bir istihbarat teşkilatı bulunmayan Osmanlı Devleti'nde bu konu hakkında ilk çalışma Enver Paşa tarafından yapılmıştır. Enver Paşa komutasında İttihatçı subaylar öncülüğünde kurulan "Teşkilat-ı Mahsusa" devletin geleceği için oldukça önemli çalışmalara imza atmıştır. Bu konu hakkında Sezai Balcı ve Mustafa Balcıoğlu tarafından ele alınan "İdealist Bir Mücadele Adamı: Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Tunuslu Ali Başhamba" değerli çalışmalar arasındadır. Balcı ve Balcıoğlu Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluş ve faaliyetleri hakkında önemli detaylara değinmiş ve konu hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir³. Cemiyette kullanılan kod adları üzerine bir başka değerli çalışma da Emel Akal tarafından yazılmış olan "Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm" isimli eşsiz eserdir. Emel Akal kitabında İttihat ve Terakki Fırkası üyelerinin Millî Mücadele'yi nasıl koordine ettiklerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreçte nasıl liderliğe yükseldiğini ayrıntısı ile ele almıştır. Ayrıca kitabın en ilgi çekici bölümü İttihatçıların Bolşevik harekete duydukları sempatiyi farklı şekillerde ele alması olmuştur. Bu iddialı çalışma Karakol Cemiyeti hakkında verdiği açıklayıcı bilgilerin yanı sıra diğer konularda da her açıdan titizlikle hazırlanmıştır.⁴ Bu kıymetli eserlerin yanı sıra Karakol Cemiyeti hakkında bakılabi

lecek diğer eserler Fethi Tevetoğlu tarafından yazılan Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar⁵ ve Uluğ İğdemir tarafından yazılmış olan “Heyet-i Temsiliye Tutanakları”dır⁶.

Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye

Enver Paşa, İttihat ve Terakki Fırkası'nın yönetimi ele almasından sonra 17 Kasım 1913'de İttihad-ı İslam propagandası yapmak ve askeri istihbarat elde etmek için Teşkilât-ı Mahsusa'yı ya da diğer adıyla Umur-ı Şarkiye'yi kurmuştur⁷. Teşkilatın kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Yaklaşık üç buçuk yıl Ali Başhamba'nın başkanlığını yaptığı Teşkilat-ı Mahsusa'nın tasfiyesi için 5 Aralık 1918'de görevlendirilen Süvari Kaymakamı (Yarbay) Hüsamettin Ertürk, 1957 yılında yayınladığı anılarında, teşkilatın Enver Paşa tarafından I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce kurulduğunu belirtmiştir.⁸ Ayrıca Hüsamettin Ertürk, örgütün Enver Paşa tarafından kurulduğunu şu sözleri ile doğrulamıştır: “İngilizlerin meşhur istihbarat servisi gibi bizim de muhtelif memleketlerde propaganda yapmak, askeri sırları ele geçirmek, bir taraftan İslamların diğer taraftan Türkleri ayaklandırmak ve hepsini günün birinde bir imparatorluk bayrağı altında birleştirmek gibi son derece karışık ve güç birtakım problemlerin halini isteyen bir teşkilat kurmamız zaruretini Birinci Cihan harbinden önce düşünen Enver Paşa olmuş idi.”⁹

Çoğunluğu İttihatçı subaylardan oluşan Teşkilat-ı Mahsusa Süleyman Askeri Bey'in başkanlığında kurulduktan sonra Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarını ele geçirecek iktidarını devam ettirmek için çalışmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelen isimleri Talat, Enver ve Cemal Paşalara göre de bunu sağlamanın tek yolu böyle bir örgütün kurulmasıdır. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasından sonra gerekli zemin hazırlanmış, Teşkilat-ı Mahsusa daha da güçlenmiştir. Dahası Talat ve Cemal Paşaların önemli mevkilere getirilmesiyle devleti ele geçirmek için bir araç haline almaya başlamıştır¹⁰. Teşkilatın kadrosu devletin bilinen politik, askeri ve mali organlarının dışında doğrudan Enver Paşa'nın kendisine bağlı ajanlardan oluşmuştur¹¹.

Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin öncelikli amaçlarından birisi de I. Cihan Harbinde Müslümanların Osmanlı Devleti'ni desteklemelerini sağlamak olmuştur. Bu yolda özellikle düzensiz birlikler silah altına alınarak eğitilmiş ve uzman askeri kadrolar oluşturulmuştur. Teşkilat bu yönüyle yeri geldiğinde birçok bölgede Osmanlı topraklarını koruyan tek güçtür denilebilir. Her ne kadar örgütün başarıları sınırlı kalmış ve savaşın gidişatını çok fazla etkilemeyi başaramamışsa da İtilaf Devletlerini belirli bir zayıyata uğratmıştır. Daha da önemlisi bozulmuş bir devlet sistemini korumak için gayret etmiş ve üyelerinin birçoğu bu uğurda seve seve can vermiştir¹².

Örgüte “Teşkilat-ı Mahsusa” isminin Miralay Rasim Bey (veteriner) tarafından 1913 ya da 1914 Ağustos'unda verildiği düşünülmektedir. Dahası Rasim Bey'in Kuşçubaşı Eşref Sencer'e daha öncelenden örgütün kurulmasına dair telkinlerde bulunduğu rivayetler arasındadır¹³. Eşref Bey, Salim Sami, Çerkez Reşit ve Hüsrev Sami Bey'de örgütün diğer üst düzey yöneticileri arasında yer alan isimlerdir¹⁴.

Espiyonaj ve kontrespiyonaj yani casusluk ve karşı casusluk faaliyetleri için kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa I. Cihan Harbinden sonra imzalanan Mondros Ateşkes anlaşmasından İttihat ve Terakki Fırkası'nın sorumlu tutulması ve Enver, Talat ve Cemal Paşaların tutuklanarak sürgüne gönderil-

mesiyle dağılmıştır.¹⁵ Bunun üzerine Talat Paşa ülkeyi terk ederken örgüt içerisinde ki etkili isimlerden Kara Vasıf ve Kara Kemal Beylerle görüşerek onlardan tekrar gizli bir örgüt kurmalarını ve İttihatçılığı bırakmamalarını tembihlemiştir.¹⁶ Böylece Karakol Cemiyeti'nin kurulma talimatı verilmiştir.

Kara Kemal ve Kara Vasıf ise örgütün kurulma gerekçesini İngilizlerin Ermeni sürgününe ve katline adı karışmış olan İttihatçıların birer birer tutuklanması olarak göstermiştir. Onlara göre İttihatçıların varlığının korunması için bu gizli örgütün varlığı şarttır. Ayrıca kabul edilecek gizli parolalar ile iletişim sağlanmalıdır. Böylece örgüt kurulmuş ve her ikisinin isimlerinin başı olan "Kara" lakaplarından oluşturulan "Karakol" ismi almıştır.¹⁷

Karakol Cemiyeti ve İttihatçılar

Üst düzey İttihatçıların yurtdışına sürülmesinden sonra İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri bir araya gelerek çalışmalarına gizlice devam etmiştir. Bu süreçte Anadolu'nun birçok bölgesinde Mondros Mütarekesi bahane edilerek işgaller başlamış, halkın Anadolu'da ki direnişini kırmak isteyenler işgalcilerle birlik olmuştur. Dahası Millî Mücadele'nin saltanata, hilâfete ve şeriata karşı yapıldığını iddia etmişlerdir¹⁸. Durumun giderek tehlikeli bir hal almasıyla Kara Kemal tarafından Cemal, Enver ve Talat paşalardan gizli olarak "Beşler Grubu" kurulmuş ve grup Mondros'a dayandırılarak yapılan haksız işgallere karşı mücadele vermeye başlamıştır¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa ve kurmayları durumun ciddiyetinin ve ülkenin içinde bulunduğu çıkmazın farkındadır. Zorda olsa olayları bastırmak için ellerinden geleni yapmaya çalışmaktadırlar²⁰. Bu olayların kontrol altında tutulabilmesi için öncelikle gizli bir örgüt kurulması için çalışma başlatılırlar.²¹ Böylece İttihatçılar Mondros'tan sonra Kara Kemal, Dr. Esat Paşa, Kara Vasıf, Galatalı Şevket (Miralay Şevket Bey) ve Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanmaya başlamıştır. Hatta Mondros görüşmelerinin devam ettiği günlerde Yeni Bahçeli Şükrü ve Kel Ali (Çetinkaya) Kara Kemal'i görmeye giderek Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Yusuf İzzet ve Cafer Tayyar Beylerin isimlerini vermiş ve memleketin istiklalinin bu vatanperver subaylara bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Kara Kemal bu konuşmadan sonra bahsi geçen isimlerin gereken yerlere tayin edilmeleri için sadrazam İzzet Paşa ile bizzat konuşulmasını istemiştir. Nitekim Ali (Çetinkaya) Bey'in Ayvalık mıntıkasına tayini gibi kararlar bu çerçevede alınmıştır²².

Bu olaylar sonrasında Karakol Müdafaa-i Hukuk Hareketi'ni desteklemek amacıyla İstanbul'da Babıali Caddesi Resme Fotoğrafhanesinde Baha Sait Bey'in yazıhanesinde faaliyetlerine başlamıştır²³. Rauf (Orbay) Bey, Fethi (Okyar) Bey ve Ali Fuat Paşa gibi büyük kumandanların aralarında hep övgüyle bahsettiği bu gizli cemiyeti kuran kişi hakkında çeşitli fikirler ortaya atılmış olsa da örgütün Kara Vasıf ve Miralay Şevket Bey tarafından kurulduğu bilinmektedir.²⁴ Dönemin en yakın şahitlerinden olan Halide Edip Adıvar da örgüt reisinin Kara Vasıf olduğunu doğrulamıştır. Örgütün üst düzey yöneticilerinden Hüsamettin Ertürk de hatıralarında Karakol Cemiyeti'nin kuruluşunu şöyle anlatmıştır:²⁵

"Dünya Savaşı'nın son aylarında bir gün, Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında, giderayak Talat Paşa'dan emirler alan İttihatçıların meşhur Kara Kemal'i, gene eski İttihatçılardan Kurmay Albay

Kara Vasıf Bey'i yalıya gizlice davet etmişti "Vasıf, Talat Paşa'dan giderken aldığım emir gereğince arkadaşlar İttihatçılıkta direnecekler. Gizli bir örgütle birbirlerine bağlanmalı ve bir parola kabul ederek bu şekilde birbirlerini tanımalıydılar. Paşa'yla aramızda "Karakol" kelimesini kararlaştırmıştık. Bu isim her ikimizin isimlerinin başında Kara lakabının ilk harfleriyle ortaktır. Bu parolayı "K.G." şeklinde kısaltırsak hem paşanın dediği olur hem de ikimizin sembolünü içermiş olur, ne dersin?"²⁶

Örgütün, kurulma tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber²⁷ Hüsamettin Ertürk'ün verdiği bilgilere ve Fethi Tevetoğlu'na göre 1918 Ekim ayı sonu veya Kasım ayı başlarında kurulmuş olması gerekmektedir.²⁸

Zira örgüt kurucularından Baha Sait Bey tarafından Millî Mücadele harekâtı hakkında Bolşeviklere bilgi vermek amacıyla yazılmış bir belgede geçen "Milli Kongreden sonra bu teşkilat arasında Karakol adında hafi ve bitaraf bir müessese doğdu." sözleri de Karakol Cemiyeti'nin 1918 sonlarında İstanbul'da kurulduğunu doğrulamaktadır. Enver, Talat ve Cemal Paşaların da 1918 Kasım'ının ilk haftasında bir Alman Denizatlısı ile İstanbul'dan ayrıldıkları göz önüne alınırsa arşiv belgesinde verilen tarih doğrudur. Cemal Kutay'ın belirttiğine göre ise İttihatçıların Mondros'tan sonra İstanbul ve Anadolu'da teşkilatlanmalarının asıl başlangıcı daha genç yaşta İttihatçı olan Dr. Fahri (Can) Beyin mütarekeden sonra Kara Kemal'in Koca Mustafa Paşa'daki evine gitmesiyle başlamıştır. Dr. Fahri Bey Kara Kemal'e ülkenin içinde bulunduğu durumdan kasıtlı "Şimdi ne yapacağız?" diye sorunca "Elbette bir şeyler yapacağız." cevabını almıştır. Bununla birlikte Can Bey cemiyetin kuruluş amacını "Karakol'un maksadı, milletlere hürriyet ve tabii haklarını ve gelişme serbestliklerini temin ettirmek ve vicdani inanç ve vatanın haklarına ve menfaatlerine muhalif, her nevi istibdadı kurmak esası daire-sinde çalışan bütün hükümetler ve cemaatler ile birlikte çalışmaktadır" sözleri ile anlatmaktadır²⁹.

Rauf Orbay ise örgütün kurulmasıyla alakalı, Mondros'un görüşüldüğü günlerde başlayan İttihatçı toplantılarını ve İttihatçıların nasıl tanıştıklarını şu şekilde anlatmaktadır: "Benimde Bahriye nazırı bulunduğum Ahmet İzzet Paşa Kabinesi istifa ederek çekildikten sonra, İngilizler Mondros Mütarekesi hükümlerini hiçe sayarak muazzam kuvvetlerine güvenerek bizi imhaya karar vermiş olduklarını belirttiler. İşte o zaman ben memleketin başına çöken bu felaketlerin getirdiği bunaltıcı havadan kurtulmanın çarelerini araştırırken eskiden beri tanıdığım bu vatansever arkadaşlarla temalarda bulunuyordum. O zaman İstanbul'da hazır bildiğim vatanseverlerden Kara Vasıf Bey ile Arapyan Hanında yazıhanesi bulunan tüccardan Haşim Bey'le hemen hemen her gün görüşür dertleşirdik. Kara Vasıf Beyi eskiden tanırdım. Haşim Beyi ise Eşref Bey vasıtası ile tanıdığım ağabeyisi dolayısıyla tanımıştım. Aydınolu topçu Nazmi Beyi de onlar bana tanıtmışlardı. Bunlar memleketin kurtulmasından başka bir şey düşünmeyen ve bu uğurda her tehlikeye her zorluğa göğüs germeye azimli vatanseverlerdi."³⁰

Görüldüğü üzere örgütün kuruluşu hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Ancak örgütün amacı Millî Mücadele'ye destek vermektir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nden temin edilen mühimmatların Anadolu'daki cephelere ve direnişçilere ulaştırılması için uğraşmıştır. Zamanla sadece cepheye asker ve mühimmat temin etmekle kalınmamış cephe arkasında istihbaratın sağlanmasında önemli rol oynamıştır.³¹ Çoğunluğunu yine İttihatçı subayların oluşturduğu örgütün asıl görevi ise İstanbul'dan bilgi toplayarak bunları zamanında Anadolu'ya aktarmaktır. Bu da milli ordunun ikmalinde ve idaresinde oldukça önemli bir görevdir.³² Zira örgüt Ulusal Mücadele boyunca Mustafa Kemal Paşa ile

Temsil Heyeti için İstanbul ve Sivas arasında istihbaratın sağlanması ve Kurtuluş Savaşı planlarının hazırlanıp hayata geçirilmesinde oldukça önemli işler başarmıştır³³.

Tarik Zafer Tunaya da Ali Fuat Paşa'dan aldığı Karakol Cemiyeti- Teşkilat-ı Umumiye Nizam namesinin birinci maddesine göre örgütün kuruluş amacının tam anlamıyla Müdafaa-i Hukuk doktrinlerine dayandığını belirtmektedir: “Karakol Cemiyeti, milletin vahdeti, hürriyet ve hâkimiyet-i mutlakasını ve vatanın, siyâsi ve coğrafi ve iktisadi tamamı ve istiklâlini te'mine çalışır. İş bu mukaddesât-ı tabiiye-i milliye ve mülkiyeyi muhil her nevi ukud, kuyud ve şurutı suret-i kat'iyede red ve keenlemyekûn ad ve ilân eder. İş bu hukuk-u milliye ve mülkiyeyi her mütecâviz müstevliye karşı icabında silah kuvvetiyle müdafaa ve muhafaza için Karakol Cemiyeti, milletin kudret ve hamiyet-i millîyesine, âlem-i İslâmın salabet ve gayret-i diniyesine, milletlerin hukuk-u tabiyelerini teslim ve müdafaa eden teşkilât-ı beynelmileliyenin müzaheret-i medeniye ve necibânesine istinaden Türkiye'de berveçhi âti teşkilatı icra ve ihzar eder.”³⁴

Aslında başlarda örgüt içerisinde Talat ve Enver Paşa gibi İttihatçı liderlere bağlı bazı isimlerin faaliyette bulunmuş olması, Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Anadolu harekâtındaki herkesin daha sonraları Karakol Cemiyeti'ne karşı temkinli yaklaşmasına neden olmuştur³⁵. Hatta Karakol Cemiyeti'nin temsilcisi olarak Sivas Kongresi'ne katılan Kara Vasıf ve Mustafa Kemal Paşa arasında geçen bir konuşmada Mustafa Kemal Paşa'nın Kara Vasıf'a karşı sergilediği tavır, Paşa'nın örgütün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasından sonra artık lağvedilmesi gerektiğini düşündüğünü de gösterir niteliktedir: “Kuzum, Vasıf. Bu gizli mücahitler kimlerdir ve nerededirler? Bahusus bütün bu gizli teşekküllerin başkumandanı kimdir? Şunları biz de bilelim, öğrenelim!”

Bu sözlerden sonra Kara Vasıf Bey tam anlatmaya başlayacağı sırada, Mustafa Kemal Paşa ona va kit bırakmadan sözlerine şöyle devam eder: “Sizlerin maksadı mülga İttihat ve Terakkiyi yeniden ihya etmektir. Bu suretle iktidarı yeniden ele geçirmek istiyorsunuz. Bunların farkındayım. Gizli başkumandanınızın adını da söyleyeyim. Enver Paşa'dır”. Bu sözler üzerine Kara Vasıf itiraz ederek “Hayır Paşam yanılıyorsunuz. Bizim başkumandanımız sizsiniz. Talat Paşa Berlin'den gönderdiği talimatta: “Bundan sonra Başkumandanınız Mustafa Kemal Paşa'dır. Onun açtığı bayrak altında birleşiniz” diye yazmıştır.”³⁶

Aslında Kara Vasıf burada açıkça örgütün başına Mustafa Kemal Paşa'nın geçmesini istediğini belli etmiştir. Ancak görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa, bu görevi kabul edip etmemekte tereddüt etmektedir. Bununla birlikte az önce de belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasından sonra bu örgütün dağıtılmasını istemiştir. Ancak Karakolcular, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesine kadar bunu yerine getirmemiştir³⁷.

Dahası örgütün faaliyetlerinden rahatsız olan başkaları da vardır. Özellikle İngilizler, gittikleri her yerde, cephelerden dönen halkı (İstanbul başta olmak üzere) işgallere karşı örgütleyen Karakol Cemiyeti üyelerini, kimi zaman Bolşevik olmakla kimi zaman de İttihatçılıkla suçlayarak durdurmaya çalışmıştır. İngilizlerin bu provokasyonlarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin de büyük etkisinin olduğu görülmüştür. Zira fırka üyelerinin çoğu zaman Millî Mücadele karşıtı faaliyetlerde yer aldığı da bilinmektedir³⁸.

Dahası İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin, Karakol Cemiyeti'nin içine sızmayı başardığı ve örgütün belgelerini kullanarak birçok casusunu Anadolu'ya geçirdiği de bilinmektedir. Zira İnebolu İrtibat Zabiti Nidâi Bey, 28 Ocak 1921 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği bir yazı da bu iddiayı doğrulamaktadır. Bu da bize İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti için nasıl bir tehlike oluşturduğunu açıkça göstermektedir: “İstanbul'da Mustafa Bey Grubunun çalıştıkları binada Şehremini İngiliz Muhipler Cemiyeti azasından Bahriye Yüzbaşı Ahmet'i görmüş ve evvel hareket edeceğimden, Binbaşı İbrahim Bey'e haber göndermemiştim. Bu kere gelen ve her veçhile şayan-ı itimat bulunan ümera tarafından bu Ahmet'in yanında birçok itimatnameler ile Bahriye Nezareti'nde dolaştığı ve ikinci şube müdürü tarafından bu hâlin müehhez edildiği...”³⁹

Yukarı da verilen bilgiler de dahil olmak üzere birçok yerde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinin Osmanlı Devleti adına bu kadar önemli faaliyetlerde bulunan Kara Vasıf ve Karakol Cemiyeti üyelerinden vatanperver olarak bahsettiği görülmektedir. Buna mukabil Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi hiçbir yerde açıkça Karakol Cemiyeti üyesi olup olmadığından bahsetmemiştir. Cemiyetin üyesi olduğunu açıkça kabul etmemiş olsa da Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihatçıların etrafında toplandığı bu teşkilatın faaliyetlerine gizlice destek verdiği ve örgütün önemli isimleri arasında olduğu da kesindir. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın, Kara Kemal ile birlikte o dönem tutuklu bulunan İsmail Canbulat'ın evinde görüştüğü, daha sonra yapılan ikinci görüşmede kendisine yapılan Tevfik Paşa'nın kaçırılması teklifini de kabul etmediği bilinmektedir. Bu teklifi kabul etmemiş olsa da örgütün kurucusu olan Kara Vasıf ve Refik İsmail Beylerle ilişkilerini devam ettirmiş, İzzet Paşa'nın tekrar iktidara getirilmesi için ne gibi faaliyetlerde bulunabileceğini araştırmıştır. Kısacası Mustafa Kemal Paşa mütarekeden sonra da İttihatçılar ve Karakol Cemiyeti üyeleri ile görüşmeye devam etmiş ve yapılan birçok gizli görüşmede “Nuh” takma adını açıkça kullanmıştır.⁴⁰ Cemiyetin kurulmasından Sivas Kongresi'nin toplanmasına kadar geçen süre zarfında yapılan görüşmelerde yazılan gizli şifrelerde “Nuh” diye zikredilen kişi Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat kendisidir. Nitekim Sivas Kongresi'nin toplandığı tarihlerde Nuh isimli başka birisinin bulunmadığı kayıtlarda görülmektedir. Bununla birlikte belgelerde geçen Nuh isminin Kayseri mebusu Nuh Naci Yazgan'a ait olmadığı da açıktır. Nitekim Sivas Kongresi'nin yapılması ve başkan olarak da Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesi başkan vekilliğine de Bekir Sami Bey ve Rauf Bey'in getirilmesi⁴¹ bu kongrede Kayseri Mebusu Nuh Naci Yazgan Bey'in komuta kademesinde dahi yer almadığını göstermektedir. Bununla birlikte gizli olarak belirlenen mebus namzet listeleri seçim döneminde sürekli Nuh Bey'e gönderilmiştir. Böylesine gizli şifreler de yine sadece Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilebilirdi. Yani bu belgeler bize Nuh isminin Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa tarafından kod adı olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Bu şifre de olduğu gibi Sivas merkeze çekilen birçok belgede Nuh Bey ismi Mustafa Kemal Paşa tarafından kod adı olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁴²

Kod Adlarının Kullanıldığı Yazışma Örnekleri **Nuh Bey/Mustafa Kemal Paşa, Musa/ Ali Fuat Paşa**

Karakol Cemiyeti kurulmasından dağılmasına kadar tüm faaliyetlerinde olabildiğince temkinli davranmış, örgüt üyeleri hayatları pahasına görevlerini yerine getirmeye çalışmıştır. Özellikle örgütün idari kadrosu farklı kod adları kullanarak gizli şifreler oluşturmuş ve haberleşme bu şifrelerle sağlan

mıştır. Zira daha önce belirttiğimiz gibi arşiv belgeleri Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti üyesi olmakla kalmayıp Nuh adını kullanarak cemiyetin yönetim kadrosunda yer aldığını da doğrulamaktadır. Bu belgelerden elde ettiğimiz bilgilere göre örgüt yazışmalarında Mustafa Kemal Paşa, "Nuh" ismini Ali Fuat Paşa, "Musa", örgütün kurucularından olan Kara Vasıf, "Cengiz", Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Miralay Şevket Bey ise "İsa" kod adlarını kullanmıştır. Aslında Mustafa Kemal Paşa'da Nutukta "Şimdi Cengiz, İsa beraberiz, arzı tazimat eyleriz. (Rauf) "diyerek bu isimleri kullandıklarından bahsetmiştir⁴³.

Bu kod adların kullanıldığı belge örneklerinden ilki Musa kod ismini kullanan Ali Fuat Paşa'nın 20 Ağustos 1919'da Mirliva Ali Fuad, "Nuh Bey'e Verilecektir..." şifresiyle bizzat Sivas'a Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine yolladığı telgraftır. Telgrafta İngilizler Nuh Bey ve Rauf Bey hakkında ölü veya diri olarak yakalama emri vermiştir:

"Nuh Beye Verilecektir..."

1- Tekmil kolordu mıntikasındaki telgraphâneler işgâl askeri eline alınarak şifre muhâberâtına başlanmıştır.

2-Kongreye gelecek murahhasların müttehem-i a'zâmı Ankara'dan Sivas'a hareket etdiler. Vaziyet-i hâriciye ve dâhiliyeden serian Milli Kongre'nin küşadını îcâb etdirmektedir. Zât- âlileriyle arkadaşlarınızın da serian Sivas'a hareketleri lazımdır.

3- İstanbul'da ki Amerika hey'eti nâmına bahriyeli Mister Brown buraya geldi. Üç gün sonra Sivas'a otomobil ile göndereceğim. Türk muhibbi olub ahvâl-i umûmiye hakkında ma'lûmat vermektedir. Sizlerle görüşecektir. Her tarafta misafirimiz olarak kabûl edilmesi dersa'âdetden ricâ olunur.

4-İngilizlerin sizi meyyiten veya hayyen derdest ve Rauf Bey'i de siyâseten elde etmek için Dersaadetten Ankara üzerinden oralara bazı adamlar gönderdiği Dersaadetten bildiriliyor. Bu husûsdaki tafsilât ayrıca bildirilecektir."⁴⁴

İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında yakalama kararı verdiği bu belge ile alakalı bir başka şifrede 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın 15. Kolordu Kumandanlığına Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraftır. Telgrafta Ali Fuat Paşa, Nuh Bey'i ölü veya diri ele geçirmek üzere Ankara'ya suikastçıların gönderildiğini bildirmiştir:

"Nuh Bey'e:

1-Tebdîl-i kıyâfet ile memâli-i osmâniyeye dâhil olan ümerâ-yı Afgâniyeden bir zât ile on beş kadar maiyetleri nâm-ı müste'âr ile ve fukarâ-yı seyyâhîn şeklinde dersa'âdet İngiliz mümessillerinden vesâit-i mahsûsa ile aldıkları pasaportlarla Hicaz'a hareket idüb el-yevm Mekke-i Mükerreremeye muvâsalet etmiş ve mûmâileyhin hatt-ı hicâziyede ve bi'l-hassa îd-i ezhâda Arafatda hilâfet-i islâmiyenin dūçâr olduğu ahvâl-i elîmeyi i'lân maksadında buldukları

2-Pangaltı’da Bakkal sokağında bir numrolu hânedede Azerbaycan hükûmeti Dersa’âdet konsolosu olduğunu iddiâ eden bir zât tarafından zâbitân-ı Osmâniyeden ba’zılarının Azerbaycan hükûmetine hizmet etmek üzere sevk edildikleri

3-Sûfi Ziyâ Paşa ile Miralay Ahmed Nureddin Bey nâmında iki zât maiyetlerinde yigirmi beşer otuzar kişi bulunduğu hâlde İngilizler tarafından Ankara tarikiyle Nûh Beyefendiye gönderilmiş. Vazîfeleri Nuh Beyi hayyen veyâ meyyiten istisâl. Şifre edildi”⁴⁵

Nuh Bey isminin geçtiği bir diğer belgede 8 Ağustos 1919 tarihinde 20. Kolordu Kumandanlığından bizzat Nuh Bey’e verilmek üzere gönderilen Sivas Kongresi ile alakalı bir telgraftır. Ancak belgenin ilgi çeken tarafı Sivas Kongresi hakkında bilgi vermesinin yanı sıra Enver Paşa ile Bolşeviklik hakkında Mustafa Kemal Paşa’ya sorulmuş bazı soruların olmasıdır. Sorular ve cevapları hakkında belgede herhangi bir bilgi verilmemiştir. Telgrafta dönemin kabinesi hakkında son kez bazı tebliğler verildiğinden bahsedilmiş ancak dediğimiz gibi cevap hakkında bilgi verilmiştir. Yine aynı belgenin devamında Milli Kongre’de görüşülen Amerikan mandası hakkında bir bölüm bulunmaktadır ancak burada da Nuh Bey’in konuya verdiği cevap ile alakalı tam bilgi bulunmamaktadır⁴⁶.

Miralay Şevket Bey tarafından Sivas’a, 3.Kolordu Komutanlığında “Nuh ve Bekir Sami Beyler-e...” verilmek üzere gönderilen 14 Ekim 1919 tarihli telgrafta ise Konya vilayetinde yapılacak 1919 seçimlerinde aday olmak isteyenlerin listesi gönderilmiştir⁴⁷.

Belgeler arasında göze çarpan bir başka önemli şifre de Mustafa Kemal Paşa’nın Karakol Cemiyeti’nin üst düzey kurmaylarından olan Refik İsmail Bey’e bazı mebus namzetlerinin isimlerini bildirdiği belgedir. Mustafa Kemal Paşa bu şifrede Refik Bey’e mebus namzetlerinin isimlerini liste halinde bildirmiş, kendisinden bu konuda yardım istemiştir: “Refik İsmail Bey arkadaşımız tasvibinize ‘arz edilmek üzere zîrdeki meb’ûs namzedleri esâmisini verdi bunların içinden bir kısmı meb’ûsluğa namzed olub kendileri intihâblarını te’min için uğraşacaklarsa da yine himmete muhtâcdırlar. Bir kısmının meb’ûs olması kendilerinin adeta ifâ-yı vazife husûsunda rızâlarına bile pek ehemmiyet verilmeksizin meb’ûs yaptırılmasını icâb ettirir.”⁴⁸

Kara Vasıf/Cengiz, Şevket Bey/İsa

Telgraflarda Nuh ve İsa ismi kadar olamasa da Kara Vasıf’ın da “Cengiz” ismini kod adı olarak kullandığı görülmektedir. Cengiz Bey ile alakalı ilk belge Kara Vasıf’ın Sivas’a Mustafa Kemal Paşa’ya bazı Amerikalılar hakkında bilgi verdiği şifredir. Amerikalıların Türkler ile alakalı hazırladıkları bir rapordan bahseden belgede, Amerikan mandası, azınlıklar konusu, Yunan işgalleri ve Amiral Bristol’e verilen sahte beyanname gibi konulara yer verilmiştir⁴⁹. Aynı belgenin devamı olan diğer telgrafta ise örgütün iki önemli isminin bir arada geçtiğini görülmektedir. Belge de Anadolu topraklarında yaşayan Ermeni, Yahudi ve Rum halkın bu ülkede yaşamak konusunda ki düşüncelerine yer verilmiş ayrıca gayrimüslimlerin Yahudilerden sonra en çok Türkleri sevdikleri ve Anadolu’da olmaktan mutlu oldukları belirtilmiştir. Aynı belge de İzmir’in Yunanlılar tarafından işgaline de değinen Kara Vasıf mühim bir mesele daha olduğundan, Amiral Bristol tarafından Mustafa Kemal Paşa’nın Hristiyanları ve Ermenileri Azerbaycan Türkleri ile müştereken kestirdiğine dair propaganda yapıldığından bahsetmiştir⁵⁰.

Sivas kongresi ile alakalı başka bir belge de Kara Vasıf ile Halide Edib Adıvar'ın kongreyle alakalı görüşlerine yer verilen belgedir. Belgede Amerikalılar yüzünden kongrenin ertelenip ertelenemeyeceği konuşulmuş ve Kara Vasıf burada Cengiz adını açıkça kullanmıştır:

“Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Riyâsetine

1-Dersâdete hitâben yazmış olduğunuz son cevâblarınız mahaline îsâl edilmiş ve cevâb olarak matbû' ve teksîr edilmiş raporla Ahmed Rıza Bey, Ahmed İzzet, Cevâd Çürüksulu Mahmûd Paşalar Reşad Hikmet ,Câmi, Reşid Sa'di Beyler, Esad Paşa gibi pek çok zevâtın fikrine muvâfık olan Kara Vasıf'ın ya'ni Cengiz'in ve Halide Edibe Hanım'ın mütâla'alarını hâvî uzun mektûblar geldi .Bunlar sıra ile hülâsa edilerek arz edileceği gibi asılları da Sivas'a gönderilecektir. Bunların cümlesinde bir müzâherete ihtiyâc hissettiği ve bu müzâheretin Amerika tarafından îfâsına ehven-i şer olunarak kabûl ve tasvîb edildiğine dâir esbâb-ı mûcibe beyân edilmektedir. Matbû' rapor Câmi, Rauf Ahmed, Reşad Hikmet, Reşid Sa'di Beyler'le Hâlîde Hanım, Kara Vasıf ,Esad Paşa bütün fırka ve cemiyetlerin efkârı yoklandıktan sonra ekseriyet-i azimeye göre yazılmıştır. Vakit varmış. Kongrede zât-ı evvel iş görmek Amerikalılar gitmeden tebliğât yapılmak lâzımmış Amerikalıları oyalayarak te'hier-i azîmetlerine çalışıyormuş. Kongre sür'atle ve kat'î karar verebilir mi sualiyle Amerikalılar tarafdarlığını îmâ ediyormuş. Kongrenin intişârını te'cil buyurmaları ricâ olunur.”⁵¹

Cengiz ve Nuh Bey adına gönderilmiş bu belgelerin yanı sıra 1919 Kasım, Aralık aylarında Batı Anadolu bölgesi ordu komutanlıklarından Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bazı şireler gönderildiği göze çarpmaktadır. Dahası bu şifrelerde Çanakkale Mevki Müstahkem Kumandanı Miralay Şevket Bey'in telgraf trafiğinde oldukça faal olduğu ve yazışmalarda “İsa” kod adını kullandığı görülmektedir. Miralay Şevket Bey'e İsa adıyla gönderilen belgelerden birisi 3 Ekim 1919 tarihli bir şifredir. Bu şifre Şevket Bey'e Sivas merkezden gönderilmiş ve Eskişehir ve Konya'nın Millî Mücadele saflarına katılması konularına değinilmiştir. Şifrede ayrıca Kütahya'da İngilizlerin çıkan bir çatışma sonrasında bölgeyi ele geçirdiğinden bahsedilmiştir⁵².

Miralay Şevket Bey Nuh Bey'e gönderdiği 5 Kasım 1919 tarihli bir şifrede yine Cengiz ve İsa kod adlarını kullanarak Ankara gibi kritik bir bölgede Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa'nın mebus namzetliğini koyduğunu ve desteklenmesi gerektiği bildirmiştir. Nitekim Miralay Şevket Bey'in “Çanakkale Mevki'-i Müstahkem Kumandanı Şevket” notuyla sonlandırdığı bu telgraf da bize, Karakol üyesi iki üst düzey kurmayın bu gizli yazışmaları beraber yaptıklarını kanıtlamaktadır. Miralay Şevket Bey şifrelerinde doğrudan Sivas 3. Kolordu Kumandanlığında Mustafa Kemal Paşa ile muhatap olmuş ve tüm şifrelerini doğrudan Nuh Bey'e verilmek üzere yollamıştır.⁵⁴ Kasım 1919'da Şevket Bey tarafından 3. Kolordu Komutanlığına “Nuh Bey adına gayet aceledir.” notu ile gönderilen bir başka şifrede açılacak Meclis-i Mebusan için merkezden bazı namzetlerin yola çıktığı ve bu namzetler arasında İttihat ve Terakki Fırkası ile alakası olanların adaylığının kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Ayrıca bu namzetler arasında yer alan Esad, Reşid, Sadi, Hami, Halide Edib Adıvar, Kazım Efendi, Doktor İrfan Bey gibi isimlerin İttihatçılıkla hiçbir alakalarının bulunmadığı şayet listede ismi bulunanlar Sivas tarafından kabul edilirse tekrar liste oluşturulacağı belirtilmiştir⁵⁵.

Miralay Şevket Bey tarafından Nuh Bey'e gönderilen bir başka önemli şifre de 12 Kasım 1919'da

gönderilmiştir. Miralay Şevket Bey bu şifrede Kara Vasıf Bey'in İstanbul'da ki teşkilatı ve kişileri bıraktığını haber etmiş ve şifrenin sonuna "Dikkat: İsa, Çanakkale Mevki' Müstahkem Kumandanı Şevket" notunu düşmüştür. Açıkça ikisinin de kod adlarını kullandıkları bu şifrede Vasıf Beyin neden ismi ile anıldığı belli değildir. Ancak görüldüğü üzere Nuh ve İsa kod adları burada yine açıkça kullanılmıştır⁵⁶.

Miralay Şevket Bey tarafından 19-20 Aralık 1919 tarihinde Hey'et-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa ve Kara Vasıf'a çekilmiş başka bir telgrafta Nuh ve İsa kod adları yine bir arada kullanılmıştır. Telgrafın ikinci bölümünde Fransız istihbaratından edinilen bilgilere göre Gürcistan, Azerbaycan, Türkistan ve Kuvâ-yi Milliye birliklerinin ittifak yaptığı ancak henüz Almanya karşısında bir başarı kazanamadıkları belirtilmiştir. Şifrenin sonuna "Arz-ı hürmet İsa" ve "Muvaffakiyet yoktur İsa" notları eklemiştir.⁵⁷ Nuh, Cengiz, İsa isimleri bir arada kullanıldığı başka bir belgede Reşat Hikmet Bey veya hariciye işlerine vakıf birkaç ismin derhal Anadolu'ya gönderilmesi, bunun da Nuh Beyin nezdinde olması istenmiştir. Aynı telgrafın devamına Şarki Anadolu Kongresindeki kararların bir beyanname ile her tarafa dağıtılması, bunların yapılabilmesi için de Ankara'ya bir miktar para gönderilmesi gerektiği eklenmiştir. Telgrafta ayrıca Nuh Bey'e daha önce üç bin lira teslim edildiği ve gönderilmesi istenilen paranın bir yüzbaşı ile teslim edilmesi gerektiği belirtilmiştir⁵⁸.

Kod isim kullanımına örnek olarak elimizde bulunan son belgeler ise Batı Anadolu bölgesindeki askeri mühimmat ile alakalı telgraflardır. 10. Fırka Kumandanı Kemaleddin Sami Bey tarafından Nuh Bey'e gönderilen 16 ve 21 Şubat 1920 tarihli telgraflarda, Kemaleddin Sami Bey İngilizlerin, cephanelerini Kütahya'dan İzmit'e taşımaya başladıklarından bahsetmiş ve İstanbul'dan Bandırma'ya gönderilen 81 mitralyözün de Nuh Bey'e haber edildiğini bildirmiştir⁵⁹. Aynı konu ile alakalı başka bir belge de 14 Mart 1920 tarihinde yine Ankara'ya 20. Kolorduya Nuh Bey'e verilmek üzere gönderilmiş bir şifredir. Telgrafta Batı Anadolu bölgesinde ki askeri mühimmat mekanizma, tüfek vs. hakkında bilgi verilmiştir.⁶⁰

Nitekim yukarı da görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa'nın da açıkça üyesi olduğu ve gizli şifreler kullanarak iletişimini sağlayan Karakol Cemiyeti Millî Mücadele döneminde önemli işlere imza atmıştır. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa örgütün daha önce feshedilmesini istemiş olsa da Karakol Cemiyeti Meclis-i Mebusanın İngilizler tarafından işgal edilmesine kadar faaliyet göstermeye devam etmiştir. Meclisin işgal edilmesinden sonra İngilizler, Rauf Bey ile Kara Vasıf'ın derhal kendilerine teslim edilmesini isteyince ikisi de aynı gün İngilizlere tarafından tutuklanmış ve böylece Karakol Cemiyeti dağılmıştır. Elbette Rauf Bey ve Kara Vasıf İngilizler tarafından sadece meclise seçildikleri için tutuklanmamıştır. Karakol Cemiyeti'nin de İngiliz istihbarat servisi "İntelligence" gibi tüm dünyada ismi bilinen önemli bir örgüt olması ve Kara Vasıf'ın da bu örgütün başı olması bunda en önemli et-kendir. Zira İntelligence üyeleri Kara Vasıf'ın I. Cihan Harbi'nden sonra Anadolu'nun kurtuluşu için gerçekleştirmiş olduğu tüm gizli faaliyetleri yakından takip etmiş ve tutuklanmasına karar vermiştir. Bu yüzden tutuklamanın asıl sebebi Kara Vasıf'ın bu örgütün başı bir İttihatçı olmasıdır.⁶¹

Sonuç

Karakol Cemiyeti üyesi İttihatçıların Sivas ile yaptığı yazışmalarda Mustafa Kemal Paşa, Kara Va

sıf ve Miralay Şevket Bey'in belgelerin genelinde kod adlarını kullandıkları görülmektedir. Buna mukabil Nuh ismi sıklıkla kullanılırken Cengiz ve İsa isimleri ise daha az göze çarpmaktadır. Belgelerin birçoğu Sivas'a doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya yazılmış şifrelerdir. Kendisi de bunlara bizzat cevap vermiş buna rağmen birçok kaynakta Karakol Cemiyeti üyesi olduğunu açıkça kabul etmemiştir. Arşiv kayıtları ise Mustafa Kemal Paşa'nın örgüte üye olmakla kalmayıp üst düzey kurmaylar arasında yer aldığını da doğrulamaktadır. Zira belgelerin tamamında görüldüğü gibi Millî Mücadele için hayati önem taşıyan konularda, ordu komutanları ve üst düzey yöneticiler Mustafa Kemal Paşa'nın onayını almadan hareket etmemiştir. Belgelerde sadece Sivas Kongresi ve sonrasında yapılan Son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimleri ile alakalı bilgi alışverişinde bulunulmamış ayrıca Osmanlı Devleti'nin iç ve dış ilişkileri hakkında, başta siyasi ve askeri olmak üzere hayati kararlarda yer almıştır. Bazı belgeler Mustafa Kemal Paşa'nın, Amerikan mandası hakkında ki kati tavrını ortaya koyarken bazılarında ise İngilizler ve gizli servisleri İntelligence gibi önemli bir istihbarat örgütü hakkında bilgi verilmiştir. Bu örgütün Mustafa Kemal Paşa hakkında ölüm emri vermiş olması da Kurtuluş Savaşı açısından hayati önem arz eden başka bir konudur. Nitekim 1919 seçimlerinden sonra 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 16 Mart 1920 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilerek dağıtıldıktan sonra Kara Vasıf ve daha birçok mebus tutuklanarak sürgün edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise meclisin dağıtılacağını önceden tahmin ettiği için İstanbul'a gelmemiş ve tutuklanmaktan kurtulmuştur. Sonuç olarak her ne kadar Mustafa Kemal Paşa Karakol Cemiyeti'nin birer üyesi olduğunu açıkça dile getirmemiş olsa da arşiv kayıtları kendisinin örgütün üst düzey kurmayları arasında olduğunu kanıtlamaktadır.

DİPNOTLAR

- ² Konu ile alakalı daha fazla bilgi için bkz. Haldun Eroğlu, Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XXII, 2003, S.34.
- ³ Sezai, Balcı- Mustafa Balcıoğlu, İdealist Bir Mücadele Adamı: Teşkilat-İ Mahsusa Başkanı Tunus lu Ali Başhamba-II, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayınları, Haziran, İstanbul 2011, s.210.
- ⁴ Emel, Akal, Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, İstanbul 2018.
- ⁵ Fethi, Tevetoğlu, Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- ⁶ Uluğ, İğdemir, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, TTK Yayınları, Ankara 2020.
- ⁷ Servet, Avşar, Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923), Süleyman Demirel Üniver sitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Isparta 2010, s.19-20.
- ⁸ Balcı -Balcıoğlu, agm. s.28.
- ⁹ Samih Nafiz , Tansu, Teşkilat-ı Mahsusa- İki Devrin Perde Arkası, s.11, İstanbul 1957.
- ¹⁰ Balcı -Balcıoğlu, agm. s.28.
- ¹¹ Necdet, Aysal, Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haber alma, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi 40, Kasım, 2007, s. 530-531.
- ¹² Gönül, Güneş, Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara 2013, C. XXIX, S. 85, s.128.
- ¹³ M. Şükrü, Hanioglu, Teşkilat-ı Mahsusa Meşrutiyet Döneminde 1913-1918 Yılları Arasında Faaliyet Gösteren İstihbarat ve Propaganda, TDVİA, C.XL, İstanbul 2011, s.568.
- ¹⁴ Güneş, agm. s.114.
- ¹⁵ Erdal, Aydoğan- Özkan Asaf, İstanbul'da Bir Ara Seçim: Yenibahçeli Şükrü Bey ile Nurettin Paşa'nın Mebusluğu Meselesi ve İstanbul Gizli Grupları Arasındaki Mücadele, Belgi Dergisi, Pamuk-kale 2012, S.3, s.325.
- ¹⁶ Akal, a.g.e.s.168.
- ¹⁷ İğdemir, a.g.e.s.4.

- ¹⁸ Mustafa, Balcıoğlu, Millî Mücadelede Merkez Ordusunun İstihbarat Faaliyetleri, On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.V, S.1, Samsun 1990, s.4-5.
- ¹⁹ Musa, Gürbüz, Karakol Cemiyeti, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1987, s.3-4.
- ²⁰ Balcıoğlu, agm. s.4-5.
- ²¹ Yıldız Deveci, Bozkuş, I Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Çanakkale'de İstihbarat ve Casusluk Faaliyetleri, (Kitapseven Bir Tarihçi Prof. Dr. Alı Birinci Armağanı), 1. Basım, Ankara 2017, s. 211.
- ²² Gürbüz, a.g.t. s.5-6.
- ²³ Betül, Aslan, Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma, Atatürk Dergisi, Cilt. IV, Sayı.1, Ankara 2004, s.30.
- ²⁴ Akal, age. s.168.
- ²⁵ 1913-1918 yılları arasında II. Meşrutiyet döneminde faaliyet gösteren istihbarat teşkilâtı olan Teşkilat-ı Mahsusa da Süleyman Askerî Bey'in 1914 sonunda Irak'ta görevlendirilmesinden sonra teşkilatın başına Ali Başhamba getirilmiştir. Ali Başhamba'nın 31 Ekim 1918 tarihinde vefat etmesinden sonra Hüsamettin Ertürk teşkilatta son başkan olarak çalışmıştır. Polat Safi, The Ottoman Special Organization - TeskiLat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference To Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916) A Master's Thesis The Department Of History Bilkent University, Ankara 2006,s.120.
- ²⁶ Tansu, agm. s.155
- ²⁷ Necdet, Ekinci, "Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu'daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri", Atatürk Yolu, Yıl:7, Sayı:14 (Kasım), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1994, s.167.
- ²⁸ Tevetoğlu, a.g.e., s.3-4.
- ²⁹ Aslan, agm. s.34.
- ³⁰ Gürbüz, a.g.t. s.6-10.
- ³¹ Yıldız Deveci, Bozkuş, I Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Çanakkale'de İstihbarat ve Casusluk Faaliyetleri, (Kitapseven Bir Tarihçi Prof. Dr. Alı Birinci Armağanı), 1. Basım, Ankara 2017, s. 211.

- ³² Metin Ayışığı, Millî Mücadele’de İstihbarat, Mühimmat Sevkiyatı ve Kocaeli, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli 2016, s.1068.
- ³³ Ekinci, a.g.m.s.167.
- ³⁴ İğdemir, a.g.e. s.7-8.
- ³⁵ Aslan, agm., s.33.
- ³⁶ Tansu, age. s.236; Akal, age. s.189.
- ³⁷ Akal, age. s.191.
- ³⁸ Gürbüz, a.g.t.s.3-4.
- ³⁹ Mesut, Aydın, Millî Mücadele Dönemi’nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul’da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri, İstanbul 1992, s.24.
- ⁴⁰ ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206bv; Gürbüz, agm. s.5.
- ⁴¹ Bekir Sami Bey bu görevi kabul etmemiş ve böylece yerine İsmail fazıl Paşa getirilmiştir. Ramazan, Tosun, Millî Mücadelede Sivas’ın Yeri ve Önemi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXII, S.34, Ankara 1996, s.79.
- ⁴² ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206dc
- ⁴³ ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206cd; ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:-206cl; Akal, a.g.e.s.199; Akal, age. s.199; Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.III, Ankara 1967, s.1215; Tevetoğlu, a.g.e.s.14.
- ⁴⁴ TİTE, Arşv. K:300, G:22, B:22001.
- ⁴⁵ TİTE, Arşv. K:300, G:39, B:39001
- ⁴⁶ TİTE, Arşv. K:300, G:54, B:54001
- ⁴⁷ ATASE Arşv. ATAZB. Kol. K:20, G:206, B:206an; ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206al
- ⁴⁸ ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206ar.
- ⁴⁹ TİTE, Arşv. K:300, G:14, B:14001

- 50 TİTE, Arşv. K:300, G:14, B:14a001
- 51 TİTE, Arşv. K:299, G:68, B:68001
- 52 TİTE, Arşv. K:312, G:6, B:6001
- 53 ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206bv; ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206ap
- 54 TİTE, Arşv. K:298, G:27, B:27001
- 55 ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206bj
- 56 ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206ck.
- 57 ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206cz
- 58 TİTE, Arşv. K:298, G:27, B:27a001
- 59 TİTE, Arşv. K:321, G:40, B:40001; TİTE, Arşv. K:321, G:41, B:41001
- 60 TİTE, Arşv. K:321, G:56, B:56001
- 61 Aydın, a.g.m. s.24.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206al.
ATASE Arşv, ATAZB. Kol, K:20, G:206, B:206an.
ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206ap.
ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206ar.
ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206bj.
ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206bv.
ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206cd.
ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206ck.
ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206cl.
ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206cz.
ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206dc.
TİTE, Arşv. K:300, G:22, B:2200.
TİTE, Arşv. K:312, G:6, B:6001.
TİTE, Arşv. K:300, G:14, B:14001.
TİTE, Arşv. K:300, G:14, B:14a001.
TİTE, Arşv. K:298, G:27, B:27001.
TİTE, Arşv. K:298, G:27, B:27a001.
TİTE, Arşv. K:300, G:39, B:39001.
TİTE, Arşv. K:321, G:40, B:40001.
TİTE, Arşv. K:321, G:41, B:41001.
TİTE, Arşv. K:300, G:54, B:54001.
TİTE, Arşv. K:321, G:56, B:56001.
TİTE, Arşv. K:299, G:68, B:68001

Kitap, Makale ve Tezler

ADIVAR, Halide Edib, (1998), Türk'ün Ateşle İmtihanı, Atlas Kitabevi, İstanbul.

AKAL, Emel, (2018), Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, İstanbul.

ASLAN, Betül, (2004), Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma, C. IV, S.1, Ankara, ss.29-63.

AVŞAR, Servet, (2010), Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923,) Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Isparta.

AYDIN, Mesut, (1992), Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri, İstanbul.

AYIŞIĞI, Metin, (2016), Millî Mücadele'de İstihbarat, Mühimmat Sevkiyatı ve Kocaeli, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, ss.1061-1081.

AYDOĞAN, Erdal, Özkan ASAF, (2012), İstanbul'da Bir Ara Seçim: Yenibahçeli Şükrü Bey ile Nurettin Paşa'nın Mebusluğu Meselesi ve İstanbul Gizli Grupları Arasındaki Mücadele, Belgi Dergisi, S.3, ss.323-341.

AYSAL, Necdet, (2007), Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haber alma, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi 40, Kasım, ss. 523-543.

BALCI Sezai- Mustafa BALCIOĞLU, İdealist Bir Mücadele Adamı: Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Tunuslu Ali Başhamba-II, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayınları, Haziran, İstanbul 2011, S.210, ss.68-73.

BALCIOĞLU, Mustafa, (1990), Millî Mücadelede Merkez Ordusunun İstihbarat Faaliyetleri, On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. V , S. 1, ss.5-14.

BOZKUŞ, Yıldız Deveci, (2017), I Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Çanakkale'de İstihbarat ve Casusluk Faaliyetleri, (Kitapsever Bir Tarihçi Prof. Dr. Alı Birinci Armağanı), 1. Basım, Ankara.

EKİNCİ, Necdet, (1994) “Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu'daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri”, Atatürk Yolu Dergisi, Yıl:7, Sayı:14 (Kasım), ss.167-184.

EROĞLU, Haldun, (2003), Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'in İstihbarat Stratejileri, Tarih Araştırmaları Dergisi, 2003, C.XXII, S.34. ss.11-33.

ERTÜRK, Hüsamettin, (1996) İki Devrin Perde Arkası, Hatıraları Kaleme Alan: Samih Nafiz Tan su, İstanbul, ss.204-205.

GAZİ MUSTAFA KEMAL, Nutuk, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1967.

GÜNEŞ, Gönül, (2013), Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Yıl 2013, C. XXIX, S. 85, ss.101-130.

GÜRBÜZ, Musa, (1987), Karakol Cemiyeti, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1987.

HANİOĞLU, M. Şükrü , (2011), Teşkilat-ı Mahsusa”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.XL, s.568-569.

İĞDEMİR, Uluğ, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Türk Tarih Kurumu, II. Baskı, Ankara 2020.

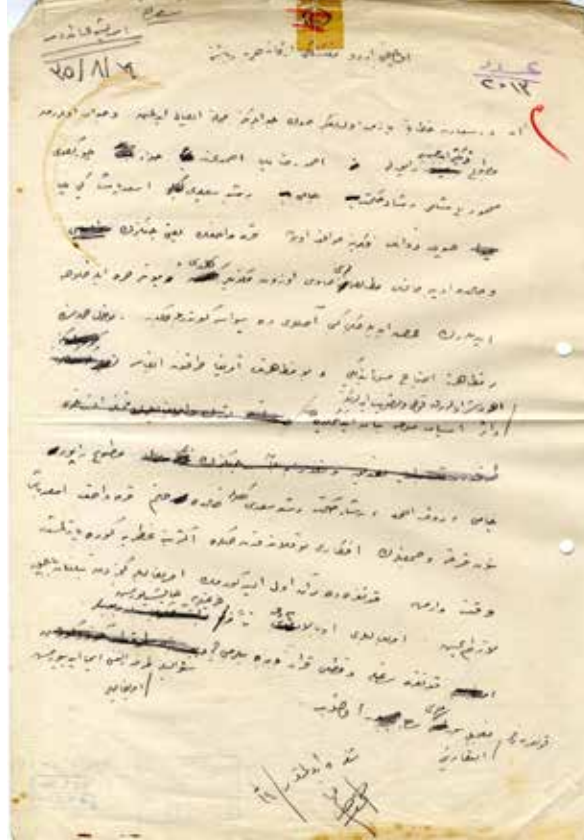
SAFİ, Polat, (2006), The Ottoman Special Organization- Teskilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference To Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916) A Master's Thesis The Department Of History Bilkent University Ankara.

TANSU, Samih Nafiz , (1957), Teşkilat-ı Mahsusa- İki Devrin Perde Arkası, İstanbul.

TEVETOĞLU, Fethi, (1988), Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Ankara

TOSUN, Ramazan, Millî Mücadelede Sivas'ın Yeri ve Önemi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XII, S.34, Mart 1996, ss.67-86.

EKLER

Ek 1: Kara Vasif Bey'in Cengiz ismini açıkça kullandığı belge. TİTE, Arşv. K:299, G:68, B:68001

دوستان قلمی روغن بزم

نوع کلمه :

۴۵ / ۸۱ / ۷۰

۱ - تمبر خندانده ساخته غیر تمبر واحد اولاً امری اعتباری بود از این جهت
معمولاً نام مستعار و قلمی سیاهی تکلیف در شماره انگار مختلفه و سابق
مستطاب آردق سیاهی قلمی حجاز حرکت ایوب الیوم مذکور بر اجابت
ایشه و مویالیه خط صیانه و واحد غیر اجوده عرفانه خلافت
اسلامیت در کلمه اولی ایوان ایوبی اجلاس معصومه بولقاری
۲ - باقی نامی نفاک سوقاقه بروردلو خانه آذربایجان حکومتی در شماره اولی
اولی ایوان ایوبی بر این طیفه حدیثه خدیجه سفید آذربایجان حکومت
خدمت آید ایوانه سودا بروردلو
۳ - صورت خدایت آید بر این احمدی احمدی بر این نام ایوبی زان معینه بولقاری
اولی ایوان ایوبی بر این طیفه اولی ایوان ایوبی بر این طیفه اولی ایوان ایوبی
کوشش - و کلمه ای ۴ نوع کلمه حیا و ایمنیا استیصال

دوستان قلمی روغن بزم

۴۵ / ۸۱ / ۷۰ - ۷

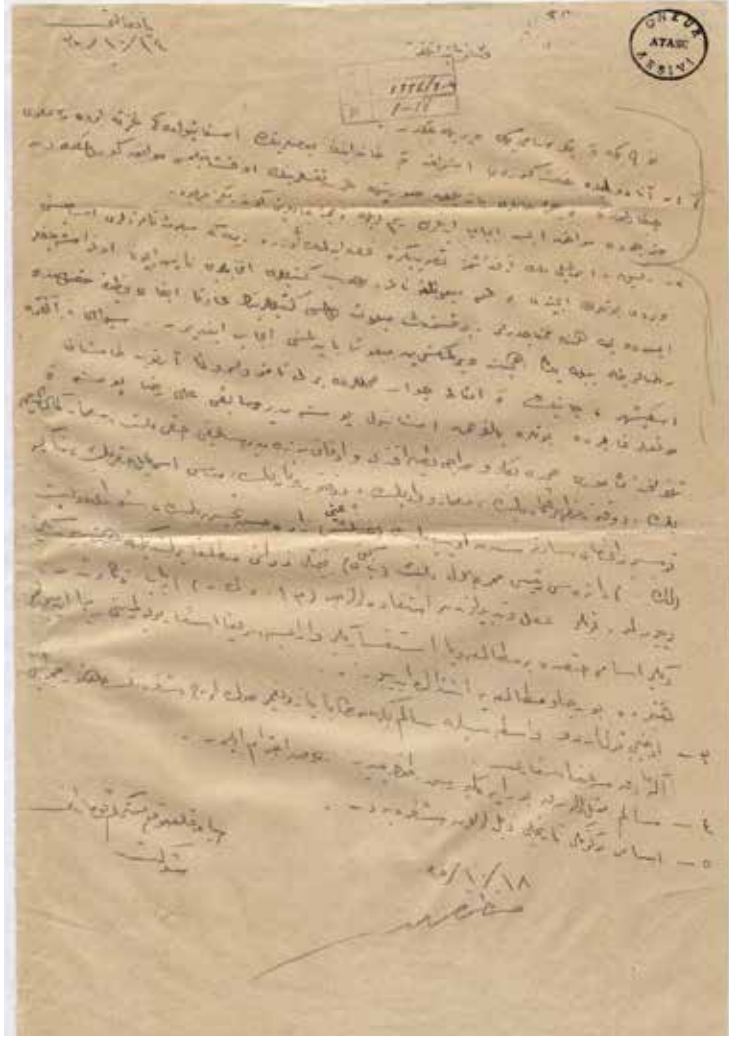
نوع کلمه :

(۵۰۰)

نوع کلمه :

نوع کلمه :

Ek 2: Nuh Bey'e yazılmış şifre örneği. TİTE, Arşv. K:300, G:39, B:39001

Ek 3: Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'nin üst düzey kurmaylarından olan Refik İsmail Bey'e bazı mebus namzetlerinin isimlerini bildirdiği belge. ATASE Arşv, ATAZB Kol, K:20, G:206, B:206ar.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı (İttihatçı - İtilafçı Mücadelesi)

Aslıhan KILINÇ¹

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde ilk seçimler muhassıllık meclislerinde yapılmış olsa da halk genel anlamda 1908 yılında yapılan seçimlerde seçme hakkını kullanmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde seçim sistemi iki dereceli olarak uygulanmış olup söz konusu sistem 1946 yılına kadar geçerli olmuştur. Dolayısıyla Trabzon sancağında yapılan 1919 yılı seçimleri de bu kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Konu ile alakalı ATASE, TİTE, devlet arşivleri ve döneme ait gazetelerden tespit edilen bilgilere göre 1919 yılı seçimlerini genel anlamda Temsil Heyeti adına aday gösterilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri kazanmıştır. Buna mukabil arşiv kayıtları ve döneme ilişkin gazetelerinin aktardığına göre İttihatçı – İtilafçı mücadelesinin yaşandığı Trabzon seçimlerinde Mustafa Kemal Paşa cephesi pek üstünlük sağlayamamıştır. Seçimlerde Trabzon sancağından yedi mebus seçilmiştir. Sakizade Hasan Bey, Nafis Müsteşarı Ahmet Muhtar Bey, Reiszade Ali Şükrü, Efendizade Ali Şefik Bey, müstafi Kaymakam Hüsrev (Gerede) Bey, Ordulu İsmail Bey, Dizdarzade Eşref Bey, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilen mebuslardır. Bu çalışmada Arşiv belgeleri doğrultusunda Trabzon vilayetine bağlı Trabzon merkez sancağında 1919 yılı seçimlerine giden süreç ve seçimler konusu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Seçim, Trabzon Sancağı, İttihat ve Terakki Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası.

¹Dr. Öğretim Üyesi, Ufuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, aslihan.kilinc@ufuk.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8928-2961>. İlk olarak Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi (KSBD), Sonbahar 2020, Y. 12, S. 23 de yayınlanan bu makale tekrar gözden geçirilerek bu sayıda yer almıştır.

Trabzon Sanjak in the Last Ottoman Parliamentary Elections (Unionist-Entente Struggle) Abstract

Although the first elections in the Ottoman Empire were held in the councils of correspondence, the people generally used their right to vote in the elections held in 1908. Accordingly, the electoral system in the Ottoman Empire was applied in two degrees and this system was valid until 1946. Therefore, the 1919 elections held in the Trabzon sanjak, which is within our subject, were also held within the framework of these rules. According to the information obtained from ATASE, TITE, State Archives and newspapers belonging to the period, which we can reach on the subject, the 1919 elections were generally won by the members of the Defense of Rights Association, nominated on behalf of the Representation Committee. On the other hand, according to archive records and the newspapers of the period, Mustafa Kemal Pasha front did not have much advantage in the elections held in the Trabzon sanjak, where the Unionist - Entente struggle was taking place. Seven deputies were elected from the Trabzon sanjak. Sakizade Hasan Bey, Undersecretary of Nafis Ahmet Muhtar Bey, Reiszade Ali Şükrü, Efendizade Ali Şefik Bey, Müstafi District Governor Hüsrev (Gerede) Bey, Ordulu İsmail Bey, Dizdarzade Eşref Bey are the members of the last Ottoman Parliament MP. In this study, the process and elections leading to the 1919 elections in the central sanjak of Trabzon province in the light of archive documents will be discussed.

Key Words: Ottaman Empire, Election, Trabzon Sanjak, İttihat ve Terakki Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası.

Giriş

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde 1919 yılı seçimleri dâhil olmak üzere dört kez seçim yapılmıştır. 1914 yılı seçimleriyle teşkil edilen Mebusan Meclisi, 1. Dünya Savaşı boyunca muhalefet olmaksızın, savaş meclisi şeklinde faaliyetlerini sürdürmüştür (Akyıldız, 2003). Ancak söz konusu Meclis'in, padişah iradesi ile 21 Şubat 1918 tarihinde feshedilmesinden sonra, Ali Fuat Paşa'nın da ifade ettiği gibi, "Anadolu'da tam bir anarşi hâkim" olmuştur (Boyacıoğlu, 2002). Bir tarafta savaşı kaybettiği için ağır mütareke şartlarını kabul etmek zorunda kalan İstanbul Hükûmeti, diğer tarafta ise kendi imkânları ile işgallere karşı dimdik ayakta durmaya çalışan bir Anadolu ve Mustafa Kemal Paşa cephesi mevcuttur. İstanbul Hükûmeti, mütarekede alınan kararlar yüzünden Anadolu'da yaşanan işgallere kayıtsız kalmayı tercih ederken, Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti, işgallerin asılsız bahanelere dayandırıldığının ve seçimlerin bir an önce yapılması gerektiğinin farkındadır.

Çalışmaya esas teşkil eden 1919 yılı seçimlerinin bu şartlar altında yapılması pek de kolay olmamıştır. Bununla birlikte ATASE arşivi başta olmak üzere TİTE ve devlet arşivlerinden yapılan incelemelerde Trabzon sancağında tıpkı diğer bölgelerde yapılan seçimlerde olduğu gibi işgallerin yanı sıra İttihatçı-İtilafçı mücadelesinin yaşandığı açıkça görülmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oldukça güçlenen İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalif bir grup ortaya çıkmış ve giderek güçlenmiştir. İttihatçılar yönetimde etkili tek güç olsa da parti içinde ve dışında muhaliflerin sayısı giderek artmıştır. Muhaliflerin 21 Kasım 1911 yılında, İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı kurulmuş olan Hürriyet ve İtilaf

Fırkası etrafında toplanmasıyla durum endişe verici bir hal almıştır. Böylece uzun yıllar devam edecek olan İttihatçı-İtilafçı mücadelesi başlamış, özellikle ileriki dönemlerde yapılacak olan seçimlerde söz konusu çekişme büyük oranda hissedilmiştir. Ahmet Tunç'un kaleme aldığı, iki fırka arasında yaşanan çekişmeyi dönemin basınında yer alana haberlere göre genel anlamda değerlendiren "Alemdâr Gazetesine Göre İstiklâl Savaşı'nda İç Politika (1919-1921)" başlıklı doktora tezi, konuyla alakalı detaylı bilgi edinilmesi açısından önemli kaynaklar arasında yer almaktadır (Tunç, 2019). Konuya ilişkin başka bir araştırma ise, iki fırka arasında yaşanan mücadelenin başlangıcı ve sonrasında yaşananları ele alan Yücel Yiğit tarafından hazırlanmış "İttihat ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-i Cedit Hareketi" adlı makaledir (Yiğit, 2014).

Sancakta yaşanan mücadelenin yanı sıra arşivlerde göze çarpan bir diğer husus da Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in Temsil Heyeti'ne karşı faaliyetlerde bulunması ve İstanbul Hükûmeti ile birlikte hareket etmesidir. Vali açıkça "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"² lehine hareket ederek Milli Mücadele esaslarını hiçe saymıştır. Döneme ait gazeteler ve hatıratan elde edilen bilgiler valinin Trabzon'daki karşıt faaliyetlerini ve yapılan seçimleri ne derece etkilediğini açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda Kâzım Karabekir tarafından kaleme alınmış olan "İstiklal Harbimiz" isimli eser de arşiv kayıtlarında verilen bilgileri doğrular nitelikte bilgiler aktarmıştır. Ayrıca Trabzon'da yapılan 1919 yılı seçimlerinin Temsil Heyeti adına beklenen şekilde sonuçlanmadığını kendisi de eserinde dile getirmiştir (Karabekir, 2016).

Seçimlere Giden Süreç

Sivas Kongresi'nin toplanması ve delege seçimi 1919 seçimlerinin ilk adımı olmuştur. Zira seçilen delegelerin birçoğu daha sonra Temsil Heyeti tarafından mebus adayı olarak gösterilmiştir. Bu nedenle Temsil Heyeti vilayet ve sancak merkezlerine çektiği telgraflarla, delege seçimlerini yakından takip etmeye çalışmıştır. Ayrıca delegelerin seçilmesi ve Sivas'a sağ salim varmaları için yapılması gerekenler Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerine ve ordu komutanlıklarına ayrıntılı olarak bildirilmiştir (TİTE, 295/35000, lef: 1). Temsil Heyeti kongre için bu denli sıkı hazırlık yapmış olsa da kongreye her sancaktan delege seçilememiş, seçilenlerin ise tamamı Sivas'a ulaşamamıştır (Demiryürek,2018).

Temsil Heyeti ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezleri tarafından delegelerin seçilmesi ve Sivas'a ulaşması konusu gizli tutulmaya çalışılmıştır. Buna mukabil bazı valiler delege seçilmesini ya da seçilenlerin kongreye katılmasını engellemiştir. Bu yüzden Ali Fuat Paşa mutasarrıflıklara gönderdiği telgraflarda, seçilen delegelerin Ankara'ya gelirken yanlarında tedbir amaçlı, ticaret yapmak için geldiklerini gösteren bir belge buldurmalarını istemiştir. Zira bu belgeler delegelerin seyahatleri boyunca kimliklerini gizlemeleri açısından önemlidir (TİTE, 297/82, lef: 1). Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen Trabzon sancağından Sivas Kongresi'ne delege gönderilememiştir. Burada, Trabzon Valisi Mehmet Galip'in rolü büyüktür. O da tıpkı Konya Valisi Cemal Bey gibi İstanbul Hükûmeti yanlısıdır, dolayısıyla kongrenin toplanmasına karşıdır (Erdeha, 1975). Laz Tekâmül-i Milliye Cemiyeti gibi Milli Mücadele karşıtı cemiyetler ile işbirliği yaparak Mustafa Kemal Paşa'ya Trabzon'da Milli Mücadele'nin teşkilatlanması konusunda yanlış bilgiler aktarmıştır (Akbal,2008;Kansu,2019). Aslında Kâzım Karabekir Paşa, 8 Ağustos 1919 tarihinde Sivas'a çektiği bir telgrafta kongreye katılmak üzere delegelerin Trabzon'dan hareket ettiğini yazmıştır. Ancak burada delege isimleri ya da delegelerin son

durumu hakkında başka bilgi vermemiştir (Karabekir, 2016). Nitekim Sivas Kongresi'ne katılan delegeler arasında Trabzon vilayetinden dört delege bulunmaktadır. Buna mukabil dediğimiz gibi Trabzon sancağı kongreye delege gönderememiştir (Akbal, 2004). 1914 yılı Trabzon sancağı eski mebusları İzzet ve Servet Beyler, Erzurum Kongresi'nde Temsil Heyeti'ne seçilmiş olmalarına rağmen Sivas Kongresi'ne katılmayı reddetmişlerdir. Bu konu hakkında Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir ve söz konusu iki delege arasında uzun süren yazışmalar yapılmış ancak sonuç alınamamıştır. (Özel, 1991). Nihayetinde Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanmış ve kongrede üzerinde durulan en önemli konu Mebusan Meclisi'nin açılması için seçimlerin bir an önce yapılması gerektiği olmuştur (Nutuk, 2016; Uyar-Korkmaz, 2015). Ayrıca kongrede İstanbul ile iletişimin kesilmesi kararı alınmış, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin istifası için çalışmalarına başlanmıştır (Bilgin, 2015).

İstanbul'la İletişimin Kesilmesine Trabzon'dan Tepkiler ve Seçim Kararının Alınması

Mustafa Kemal Paşa, Temsil Heyeti tarafından alınan karara istinaden, 4 Eylül 1919'da Trabzon'daki telgraf başmüdürlüğü ile Giresun ve Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezlerine çektiği telgraflarda İstanbul ile haberleşme yasağına uyulmasını istemiştir. Ancak, Trabzon sancağında bu karar pek hoş karşılanmamıştır. İzzet-Servet Beylerin de aralarında bulunduğu bir grup buna karşı çıkmıştır (Özel, 1991). Ayrıca Trabzon Valisi Galip Bey'in de İstanbul'la iletişimi kesmediği, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlılarını koruduğu anlaşılmıştır (Akbal, 2008). Bunun üzerine Temsil Heyeti harekete geçmiş ve Mustafa Kemal Paşa valinin istifasını istemiştir (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 1989). Vali daha sonra bu faaliyetleri yüzünden Temsil Heyeti tarafından tevkif edilmiş ve yeni vali Haydar Bey ile sancakta 1919 Mebusan Meclisi seçimleri dönemi başlamıştır (Özel, 1991).

Damat Ferit Paşa'nın baskılara dayanamayarak sağlık sorunlarını bahane edip istifa etmesinden sonra Milli Mücadele'ye daha ılımlı bakan Ali Rıza Paşa Hükûmeti kurulmuştur (TİTE, 297/49, lef: 1; Güneş, 2012; Alemdar, 1 Teşrinievvel 1335, 1). Bu istifadan oldukça memnun olan Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'ne çektiği bir telgrafta, Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin millet tarafından sevinçle karşılandığını belirtmiştir (ATASE, ATAZB, 9/40, lef:1-5; ATASE, ATAZB, 34/73, lef:1). Ayrıca telgrafında yeni kabinenin milli gayelere uyması şartıyla destekleneceğini bildirmiş ve İstanbul'a gönderdiği bir başka dilekçe ile yeni hükûmetin bir an evvel seçim hazırlıklarına başlamasını talep etmiştir (Bilgin, 2011; ATASE, ATAZB, 9/52, lef:8). Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin ilk icraatı seçim kararnamesi yayımlamak olur (TİTE, 13/17, lef:1-2). Böylece seçimler 1919 yılı sonlarına doğru başlamış (Çavdar, 2004) ve gazetelerde "Müntehib-i Saniler belirleniyor" başlığıyla halka duyurulmuştur (İkdam, 18 Teşrinievvel 1335, 1). Genel anlamda Temsil Heyeti ve İstanbul Hükûmeti adayları (İttihatçılar-İtilafçılar) arasındaki mücadeleye sahne olan seçimlerin denetlenmesi için teftiş heyetleri oluşturulması kararlaştırılmıştır. Aslında İstanbul Hükûmeti'nin asıl amacı Mili Mücadele hareketini yakından takip ederek seçimleri kontrol etmektir (Alemdar, 29 Teşrinievvel 1335, 1). Bunun için iki heyet oluşturulmuştur (Karaca, 2004).

Heyetlerden Fevzi Paşa heyeti Zonguldak, Samsun, Amasya ve Tokat seçimlerini denetledikten sonra 25 Kasım'da Sivas'a geçmiştir. Sivas'ta 16 Kasım'da başlayan "Kumandanlar Toplantısı" devam etmektedir. Heyet burada Temsil Heyeti tarafından karşılanmıştır. Toplantıda tartışılan en önemli

mesele meclisin İstanbul dışında, Anadolu’da toplanması konusu olmuştur. Nitekim bütün komutanlar meclisin padişahın olduğu yerde toplanması konusunda ısrar etmiştir. Heyet Sivas’ta hazırladığı raporu İstanbul’a göndermiştir (Vakit, 29 Teşrinievvel 1335, 1; BOA, BEO. 4598/344833, lef: 1; BOA, DH. KMS. 57/37, lef: 1; Aybars, 1984). Erzurum, Erzincan ve ardından Trabzon’a geçen heyet 51 gün süren seyahati sonunda 6 Ocak’ta İstanbul’a varmış ve raporlarını teslim etmiştir. Heyetin Trabzon seçimlerine hile karıştığına dair hazırladığı rapora seçimler konusunda yer verilecektir (BOA, MV.217/129, lef: 1).

Seçimlerde Rumlar

Seçimlerde İstanbul Hükûmeti’ni tedirgin eden bir mesele de gayrimüslim tebaa olmuştur. Zira seçimlerde Rum ahali tarafından sahte nüfus tezkiresi kullanılacağı haberi alınmıştır. Bu nedenle seçim bölgelerinde yaşanabilecek usulsüzlüklere karşı önlem alınması gerekmektedir (Yenigün, 24 Teşrinievvel 1335,3). Gayrimüslim ahalinin bazı bölgelerde seçimlerde usulsüzlük yaptığının duyulması üzerine Rum Patrikhanesi de kiliselere Rumların seçimlere katılmaması konusunda bir genelge yollamıştır (Yenigün, 26 Teşrinievvel 1335, 2). Dönemin gazeteleri ise seçim sürecinde Rumların sürekli halkı huzursuz etmek ve karışıklık çıkarmak için uğraştığını “Tuhaf propagandacı” başlığı ile doğrulamıştır (Yenigün, 27 Teşrinievvel 1335, 2). 13 Aralık 1919’da Trabzon’dan Gümüşhane’ye oradan da Erzurum’a gitmek için hareket eden İngiliz Kaymakam Ravlinson da Trabzon’dan ayrılırken burada bulunan Rumların seçimlere katıldığını ve genel olarak Rumlara iyi davranıldığını belirtmiştir (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,1954, 279).

Trabzon Sancağında Seçimlerin Başlaması

Sancakta seçilecek mebus sayısının ve seçim bölgelerinin belirlenmesi açısından Trabzon sancağının ilgili dönemine ait idari taksimatının verilmesi uygun olacaktır. Nitekim Osmanlı Devleti’nde 1871 Vilayet Nizamnâmesi’nden sonra Sultan II. Abdülhamid’in tahtan indirildiği Nisan 1909 yılına kadar Trabzon vilayetinin idari yapısında yoğun bir hareketlilik yaşanmıştır (Aygün, 2010). 18 Nisan 1916’da Rusya tarafından işgal edilen vilayette, işgalden kurtarıldıktan sonra (1918) yeniden idari düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre Milli Mücadele döneminde aynı idari yapıyı koruyan vilayetin Trabzon, Lazistan ve Gümüşhane olmak üzere üç sancağı bulunmaktadır. Bu taksimata göre Trabzon merkez sancağının kazaları Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakf-ı Kebir, Sürmene, Akçaabat, Of ve Cevizlik’tir (Ural, 2007). 1919 yılı seçimleri de bu idari taksimat esas alınarak yapılmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı’nda sonra bölgedeki Türk nüfusunda gayrimüslim nüfusa nazaran önemli ölçüde bir azalma olmuştur (Okur, 2014). Trabzon vilayetinden Dâhiliye Nezareti’ne çekilen telgrafla savaştan evvelki nüfus ile şimdiki nüfus arasında azîm bir fark olduğu bildirilmiş ve seçimde hangi nüfusun esas alınacağı sorulmuştur (BOA, DH. ŞFR.644/34, lef: 1-2). Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti yayımladığı genelge ile 1919 yılı seçimlerinde, 1914 yılı verilerinin esas alınmasını istemiştir (BOA, DH. İ.U.M. EK. 113/10, lef: 6). Buna göre 1914 yılı seçimlerinde Trabzon sancağından altı mebus seçilmesi gerekmektedir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 3, İçs.1, İn.1, 1 Mayıs 1330, 3). Nitekim Trabzon vilayeti idari taksimatında yaşanan bazı değişiklikler nedeniyle 1914 yılında nüfusu 104.858 kişi olan sancaktan, 1919 yılı seçimlerinde yedi mebus seçildiği görülmektedir (Karpat, 2010).

Mustafa Kemal Paşa, Damat Ferit'in istifasını ve hükûmetin seçim kararı almasını beklemeden seçim hazırlıklarına başlamış; bunu 15 Eylül 1919'da vilayet ve sancak merkezlerine gönderdiği genelge ile bildirmiştir. Bu genelgede ayrıca seçimlerde ne derece yol kat ettiklerini düzenli olarak Sivas'a bildirmelerini istemiştir (TİTE, 18/83, lef: 1). Aynı genelge Trabzon mevki kumandanı vasıtasıyla Trabzon'a gönderilmiştir. Daha sonra Sivas'tan 17 Eylül'de tekrar bir genelge gönderilerek, sancaklarda milletin geleceğinde rol oynayabilecek, halktan oy alabilecek mebus adaylarının bir an önce belirlenmesi istemiştir. Telgrafta, bölgeden mebusluk için adayların olup olmadığı, varsa bunların kimlerin olduğu bilgisi sorulmuştur. Ayrıca adayların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olup olmadıklarının araştırılması, ilgili genelgenin tüm vilayet, sancak merkezlerine gönderilmesi istenmiştir (ATASE, ATAZB, 20/206; ATASE, ATAZB, 20/206, lef: aa). Genelgenin Trabzon sancağına ulaşmasından sonra 25 Eylül 1919'da Maçka Kaymakamı Halit Bey tarafından Sivas'a bir telgraf çekilmiş ve Trabzon'dan aday olacakların listesi belirlendikten sonra Temsil Heyeti'ne gönderileceği bildirilmiştir. Ayrıca sancakta idari teşkilatlanmanın sağlanması için çalışmaların hızlandığı belirtilmiştir (ATASE, ATAZB, 23/46, lef: bi).

Temsil Heyeti'nin sancaklara gönderdiği bu genelgeden sonra, Ali Rıza Paşa Hükûmeti tarafından 7 Ekim'de seçim talimatnamesi yayınlanmış, böylece Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri resmi olarak başlamıştır (ATASE, ATAZB, 19/23, lef:1). 1919 yılı seçimlerinde ülke genelinde yaşanan İttihatçı- İtilafçı mücadelesi Trabzon vilayetinde, bilhassa Trabzon sancağında yapılan seçimlerde etkisini fazlasıyla göstermiştir. Hatta Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ne istifa etmeden önce, Trabzon'da ittihatçılığın oldukça yaygın olduğuna dair sürekli haberler gitmiş ve sancakta aktif olan İttihatçıların bir listesi dahi gönderilmiştir. Bu listeyi Dâhiliye Nezareti'ne isteyen, Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin ve İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin önde gelen hayranlarından Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesi "Artin Cemal" lakaplı Konya Valisi Cemal Bey'in ta kendisidir. Konya Valisi olarak görev yaptığı yıllarda Milli Mücadele aleyhinde faaliyetlerde bulunan Cemal Bey, Trabzon'da bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleriyle iş birliği yaparak Temsil Heyeti'nin bölgedeki çalışmalarını engellemeye devam etmiştir (Çelik, 2013; Akcan- Geçikli, 2017).

Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükûmeti'nin tüm engellemelerine rağmen, sancak merkezlerine yolladıkları bildirimlerle 1919 yılı seçimlerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. 11 Ekim 1919 tarihinde Sivas'tan Trabzon sancağına bir telgraf gönderilerek sancağa bağlı Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakf-ı kebir, Akçaabad, Of, Sürmene, Maçka kazalarına 23 Eylül 1919'da Sivas'tan gönderilen tebliğnamenin gelip gelmediği sorulmuş ve Mebusan Meclisi seçimleri için Sivas'ta alınan kararlar bildirilmiştir. Telgrafta ayrıca Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlere gayrimeşru bir müdahalede bulunmayacağı, bu sebeple Temsil Heyeti adına kimsenin aday gösterilmeyeceği bildirilmiştir. Ancak sancakta Temsil Heyeti'nin esas ve amaçlarını kabul edenler var ise bu heyet adına adaylıklarını koyabilecekleri ve bunu Sivas'a bildirmeleri istenmiştir. Bu telgrafın ayrıca Trabzon sancağındaki tüm kazalara da gönderilmesi istenmiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: af). Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafı Trabzon sancağında karşılık bulmuş ve Maçka Kaymakamı Halit Bey tarafından gönderilen cevapta sancağın seçimlerde Temsil Heyeti tarafında yer alacağı bildirilmiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ah).

Dâhiliye Nezareti 16 Ekim 1919'da vilayet ve sancak merkezlerine seçimlerde uyulması gereken kuralları içeren bir yazı göndermiştir. Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa imzasıyla gönderilen yazıda öncelikle memleket yararı için mebus seçimlerinin kanunlar ve tarafsızlık ilkesi çerçevesinde yapılması gerektiği vurgulanmış ve seçmenlerin hiçbir etki altında kalmadan oylarını kullanmaları gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte seçimleri denetlemek için merkezden müfettişler gönderileceği de duyurulmuştur. Askeri ve mülki memurların, siyasi fırkaların, cemiyetlerin kendi adaylarını kazandırmak amacıyla nüfuz kullanmalarına, vazifelerini ihmal etmelerine fırsat verilmemesi de bilhassa tembihlenmiştir. Yazının devamında, seçimlerin son derece önemli olduğu, milli hukuku muhafaza ve müdafaa için seçilecek mebusların, vatanın saadet ve selameti endişesiyle hareket eden namuslu, iffetli ve hamiyet erbabı kişiler olması gerektiği belirtilmiştir (BOA, DH. İ.UM. EK. 114/39, lef: 5).

Dâhiliye Nezareti gibi Mustafa Kemal Paşa da vilayet ve sancak merkezlerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezleri ile yaptığı görüşmelerle seçim konusunu büyük bir titizlikle takip etmektedir. Zira Mustafa Kemal Paşa'ya göre seçimin başarıya ulaşması, Milli Mücadele taraftarı kişilerin seçilmesine bağlıdır. Bu yüzden 1919 yılı seçimlerinde adayların çoğunluğu Temsil Heyeti adına seçilmelidir. Bu nedenle bazı bölgelerde Temsil Heyeti tarafından seçimlere direkt müdahale edilmiş ve mebus olması istenen şahısların kazanması için çalışılmıştır (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: bo; ATASE, ATAZB, 2/131, lef:1).

Temsil Heyeti'nin çalışmaları tamamlanmış ve sancaktan aday gösterilen ilk isim Binbaşı Hüsrev Bey olmuştur. Trabzon'da 15. Fırka Kumandanı Halit Bey'e ulaştırılmak üzere, 21 Ekim 1919 tarihinde Sivas'tan Eskişehir mutasarrıflığına bir telgraf gönderilerek, daha önce 13 Ekim 1919 tarihli telgrafta adaylığı yasaklanan Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey'in, Temsil Heyeti adına Trabzon sancağının adaylığını koymasının uygun olduğu bildirilmiştir. Üç bölümden oluşan aynı telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresindeki isimlerden birisi olan Hüsrev Bey'in aynı zamanda Eskişehir'den de adaylığını koymas istenmiştir. Görüldüğü üzere sancakta seçim hazırlıkları hızlanmış ve adaylar belli olmaya başlamıştır (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: bf).

Hüsrev Bey'in aday gösterilmesinden sonra Kaymakam Halit Bey 11 Kasım 1919'da Sivas'a, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek seçimler hakkında malumat vermiş ve devamında meclisin İstanbul dışında toplanması konusunda fikirlerini beyan etmiştir. Seçimlerin başlamasıyla gündeme gelen bu önemli konu hem İstanbul Hükûmeti'ni hem de Temsil Heyeti'ni oldukça uğraştırmıştır. Nitekim Halit Bey telgrafında meclisin İstanbul'da toplanması halinde İngilizler tarafından işgal edileceğini ve aralarında meclisi feshettirmek için çareler arayan vicdanı satılmış fırkalar bulundukça İngilizlerin buna muvaffak olacağını belirtmiştir. Halit Bey de tıpkı Mustafa Kemal Paşa gibi olacakları önceden tahmin etmiştir. Zira meclisin İstanbul'da toplanmasını başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri kati suretle istememektedir. Halit Bey'e göre eğer meclis İstanbul'da toplanırsa meclis işgal edilecek, millet başsız kalacak ve mebuslar tutuklanarak hapsedilecektir. Halit Bey telgrafında ayrıca meclisin işgalinden sonra tutuklanacak mebusların İttihatçılıkla suçlanarak Malta'ya sürüleceğini de belirtmiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef:ag; ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ah).

Halit Bey, 15 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'ya tekrar bir telgraf göndermiş ve Trabzon Heyet-i

Temsiliye merkezinde meclisin İstanbul'da toplanması konusunda anlaşmazlık çıktığını, yine de meclisin İstanbul'da toplanmasının uygun görüldüğünü bildirmiştir (ATASE, ATAZB, 23/46, lef: aj). Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi adına Kâzım Karabekir'e gönderilen bir telgrafta meclisin İstanbul'da toplanmasının daha uygun olacağı açıklanmıştır (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ap; ATASE, ATAZB, 20/206, lef: apa). 20 Kasım 1919 tarihinde cemiyet adına Hayri Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Trabzon ahalisi olarak hemfikir olduklarını bildirilmiştir. Bununla birlikte meclisin toplanma konusu dışında Milli Mücadele esaslarını aynı şekilde benimsediklerini de eklemiştir (ATASE, ATAZB, 23/46, lef: ci). Bu durum elbette Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa cephesinin hoşuna gitmemiştir. Ayrıca Trabzon Heyet-i Temsiliye merkezinde fikir ayrılıklarının yaşanıyor olması yapılan seçimlere de yansiyacaktır. Görüldüğü üzere Trabzon sancağında seçim konusu kadar İttihat-İtilaf mücadelesi de ön plana çıkmıştır.

Kasım ayının ortalarına gelinmiş ve sancaktan yeni adaylar belli olmuştur. Çanakkale Mevki Müstahkem Kumandanı Miralay Şevket Bey tarafından "Nuh Beye" şifresiyle bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gönderdiği şifrede "Milli Türk Fırkasının namzedleri listesi ber-vech-i âyima'rûzdur. Evvelce takdim edilen sosyalist namzedlerin nazar-ı dikkate alınması mercûdur efendim... Hamdi Bey Türk Dünyası muharriri Trabzon..." notuyla Hamdi Bey'in Trabzon sancağından seçilmesi gerektiğini bildirmiştir. Telgrafında ayrıca Milli Türk Fırkası adına diğer sancaklardan aday gösterilen başka isimlere de yer vermiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: cd). Miralay Şevket Bey yine aynı tarihlerde Sivas'a gönderdiği başka bir şifrede Mustafa Kemal Paşa'ya Trabzon sancağından Sulh ve Selâmet Fırkası memurlarından Hacı Fazıl Efendi'nin aday gösterildiğini bildirmiş, telgrafında ayrıca bu firkadan aday gösterilen isimlerin birçoğunun Temsil Heyeti namına çalışmasının temin edildiğini de belirtmiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ce).

Görüldüğü gibi sancaktan sürpriz isimler aday olmuştur. Ancak sürprizler bununla sınırlı kalmamış ve sancaktan bazı isimler hakkında Sivas'a beklenmedik haberler gitmiştir. Harbiye Nazırı Cemal Paşa 17 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek bazı isimlerin İstanbul Hükûmeti tarafından mebus seçilmesinin istenmediğini bildirmiştir. Bu isimler arasında Trabzon sancağından eski mebus Hafız Mehmet Efendi'nin ismi de bulunmaktadır. Nitekim bunun sebebi hakkında malumatta bulunmamıştır. Sadece telgrafında Mustafa Kemal Paşa'dan bu isimler hakkında gerekenin yapılmasını istemiştir (ATASE, ATAZB, 20/206, lef: cp).

Cemal Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal Paşa Ankara'da Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği şifrede hem durumu anlatmış hem de meclisin İstanbul'da toplanmasının sakıncalarından bahsetmiştir. Şifrede ayrıca seçimler bittikten sonra mebusların İstanbul'a gitmeden önce bir kısmının Eskişehir'de, bir kısmının da Trabzon ve Samsun'da toplanmasına karar verildiği bildirmiştir. Kendisinden bu konu ile alakalı gerekli tedbirleri almasını ve mebusların belirlenen noktalara ulaşması için gerekenleri yapmasını istemiştir. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa mebusların İstanbul'a gitmeden evvel Eskişehir ve Trabzon'da toplanacakları yerler hakkında Trabzon sancağında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkezleri ile gerekli görüşmeleri yapmaya başlamıştır (TİTE, 1599/G:313, lef: 28).

Görüşmeler devam ederken Mustafa Kemal Paşa, seçilmesini istemediği isimleri belirlemiştir.

Bunlar Sivas Kongresi'ne katılmaya itiraz eden eski Trabzon mebusları İzzet ve Servet Beylerdir. Mustafa Kemal Paşa bu konuda Halit Bey'le iletişime geçmiş, Halit Bey'den bu iki ismin seçilmemesi için gerekenin yapılmasını istemiştir. Halit Bey, İzzet ve Servet Beylerin adaylıklarını engellemek için aldığı tedbirleri 26 Ekim 1919'da çektiği telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir. Halit Bey, 22 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya tekrar bir telgraf yollayarak her ne kadar Trabzon'da İzzet ve Servet Beyler tarafında toplanmış bir zümre olsa da seçimleri Temsil Heyeti adaylarının kazanmasının beklendiğini bildirmiştir (Üçüncü, 2019). Seçimlerde Kasım ayının sonlarına gelinmiş ve Trabzon halkı kendi adaylarını belirlemiştir. Aralarında aldıkları kararlar Kâzım Karabekir Paşa'dan Trabzon'dan aday olmasını istemişler ancak o Trabzonlulara bir asker olarak daha iyi hizmet edebileceğini belirterek teklifi geri çevirmiştir. Bunun üzerine Trabzon halkı yeni adaylarını seçmiştir. Buna göre Mardin eski mebusu Trabzonlu İhsan Bey, Canik Maarif Müdürü Mustafa Zihni, Rize Bidayet Ceza Mahkemesi'nin eski reisi Giresunlu Ahmet Lemi, Vakfikebir Ceza Mahkemesi Reisi Ali Rıza, Bahriye'den emekli Ali Şükrü, Şeyh Ali Naki, Nafia Müsteşarı Ahmet Muhtar Bey, Nemlizade Mithat, Nebizade Hamdi, Trabzon eski mebusu Hafız Mehmet, mazul kaymakam Ordulu Hacı Alizade İsmail, İstanbul Sultani Mektebi Arabi Muallimi Trabzonlu Gürcüzade Mahmut Celalettin, Sulh ve Selamet Heyet-i azasından Sürmeneli Hoca Ahmet Fazıl, Trabzonlu Hüseyin Yazıcızade, Mustafa Lütfi, İzmir merkez hastanesi baştabip vekili binbaşı Semercizade Hasan Sükûti, eski maarif müsteşarı Abdullah, Hısnımansur eski kaymakamı Fahrettin, Mülkiye Mektebi muallimlerinden Hasan, Erkan'ı Harp Kaymakamı ve Bahriye Erkan-ı Harp mütekahterlerinden Ali Şükrü Bey, Giresun kazası eşrafından Dizdarzade Eşref ve Ordu kazasından Karahisar Mutasasarrıfı Refet Bey halk tarafından Trabzon sancağından aday gösterilmiştir. Dönemin gazeteleri de seçimleri yakinen takip etmektedir. Nitekim 17 Aralık 1919 tarihiyle seçimlerin bittiğini ve seçim sonuçlarını ilan ederler. Gazetelerde verilen bilgilere göre Sürmene, Akçaabat ve Of kazalarında Mülkiye Mektebi muallimlerinden Hasan Bey'le, Hüsrev Bey, Ali Şükrü Bey'le Eşref Bey, Şefik Bey'le Ahmet Muhtar ve Edirne Kadısı Süleyman Sırrı Bey oyların çoğunluğunu almıştır. Vakfikebir kazasında yapılan seçim sonuçlarına göre halkın çoğunluğu eski mebus Servet Bey, eski mebus Eyüpzade İzzet Bey, Hasan Hüsnü Bey, Ali Şükrü Bey, Sarızade Ömer Efendi, Vakfikebir Ceza Reisi Ali Rıza Efendi, Hüseyin Kaptanzade Yusuf Ziya Efendi'nin seçilmesi için oy kullanmıştır. Bu sonuçlara göre Trabzon sancağından Nafia Müsteşarı Ahmet Muhtar Bey (247), Sakızade Hasan Bey (305), Efendizade Ali Şefik Bey (229), Reiszade Ali Şükrü Bey (234), Hüsrev (Gerede) Bey (199), Dizdarzade Eşref Bey (175), Ordu'lu İsmail Bey (179) aldıkları oylarla Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilmeyi başarmıştır (Özel, 1991; Vakıf, 16 Kanun-ı Evvel 1335, 733; Yenigün, 12 Kânunusani 1336, 297).

Seçimler bitmiş ve Trabzon halkı mebuslarını belirlemiştir. Nitekim Temsil Heyeti ve Mustafa Kemal Paşa sancaktan istediği desteği tam anlamıyla bulamamıştır. Temsil Heyeti bu sonuçlara rağmen seçimin peşini bırakmamış ve mebusların meclise gitmeden önce belirledikleri bölgede toplanması için çalışmaları hızlandırmıştır. Zira Kâzım Karabekir Paşa 7 Aralık 1919 tarihinde Erzurum, Van ve Trabzon heyet merkezlerine gönderdiği telgraflarla bu bölgelerden seçilen mebusların İstanbul'a gitmeden önce Trabzon'da toplanmaları, burada son durumu istişare etmeleri ve daha sonra İstanbul'da açılacak meclise katılım yapmalarını istemiştir (ATAŞE, ATAZB, 23/46, lef: c). Burada amaç her ne kadar 1919 yılı seçimlerinde Temsil Heyeti adına seçilen mebuslar çoğunlukta olsa da diğer mebusların milli amaç ve esaslara uyması için görüş birliği sağlamaktır. Bu toplantıya Trabzon mebuslarının katılımı katılmadıkları hakkında net bilgi bulunmamaktadır.

Sıra mebusların İstanbul'a doğru yola çıkmasına gelmiştir. Ancak seçimlerde hile yapıldığına dair şikâyetler olmuştur. Seçimlerin bitmesinden yaklaşık bir ay evvel başlayan bu şikâyetler seçimlerin bitmesiyle daha da artmış ve son durum Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. 29 Aralık 1919 tarihinde Fevzi Paşa idaresindeki teftiş heyeti "Trabzon'dan Darulhikme A'zâsından Mustafa Tevfik, Mahkeme-i Temyîz A'zâsından, Cafer ve Ferik Fevzi Paşa" imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir şifrede dokuz gün boyunca Trabzon'da vapur beklediklerini, şiddetli fırtına nedeniyle telgraf tellerinin arızalandığını ve dört gün boyunca iletişimin koptuğunu bu sebeple durumu haber edemediklerini bildirmiştir. Bu süre zarfında Trabzon merkezde mebus seçimlerine müdahale edildiğine dair bir malumat almadıklarını, buna mukabil merkeze bağlı Maçka kazasında yapılan seçimlerde ise "çirkinliklerle mâlamâl olduğu istihbâr edildiği..." şeklinde suistimal ve seçime müdahale olduğuna dair bilgi aldıklarını belirtmiştir. Edindikleri bilgiye göre Trabzon'da ikamet eden, aynı seçimde kazadan seçilen müntehib-i sanilerden Hamdi Bey'in seçilen diğer müntehib-i sanileri tehdit ettiğini öğrendiklerini ve durumun Dâhiliye Nezareti'ne iletmek üzere şikâyet dilekçesi ile vilayete iletildiğini bildirmiştir. Ancak bu şikâyet hakkında vilayetin hiçbir önlem almadığından bahsetmiştir. Ayrıca gelişen olaylarda diğer müntehib-i sânilerin yazılı ve sözlü olarak seçim bölgelerine dağıtılan evraklarda bahsi geçen kişiyi seçmedikleri takdirde haklarında birçok zarara uğrayacakları ve Erzurum'a sevk edilecekleri yolundaki tehditlere maruz kaldıklarının belirlendiğini yazmıştır. Dahası askerlerin tehdit ve bunaltmasıyla seçmenlerin her birinin diğeriyle görüşmesi kesinlikle engellenmiş, 21 müntehibi saniden 17'sinin seçim pusulasının ittihatçılar tarafından silah ve bıçakla tahrip edildiği bildirilmiştir. Belgeler tahrip edildikten sonra pusuladaki isimlerin seçildiği yolunda sandıklara uydurulmuş pusulaların atıldığı belirtmiştir. Tehdit edenlerin mahallî fırka kumandanı Kaymakam Halit Bey'e, Esad ve Osman Efendi adına iki teğmen tarafından yapıldığı anlaşılmış olduğundan seçime fesat karıştırıldığı hakkında hazırlanan evrakların nezarete bildirildiği ve Giresun kazasında da durumun seçime müsait olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte heyet raporunda teftiş ettikleri Erzurum ve Sivas bölgelerindeki seçimlere nazaran Trabzon seçimlerinde İttihatçıların çok daha baskın olduğunun bariz olarak görüldüğü eklenmiştir (BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 1-2-3; BOA. DH. İ.UM. EK. 82,lef: 4).

Aslında heyet raporunda da belirtildiği üzere Trabzon seçimlerinde yapılan usulsüzlükler hakkında seçimler devam ederken Dâhiliye Nezareti'ne şikâyet dilekçeleri gitmiş ancak gereken cevap alınamamıştır. Seçim heyetinin bölgeye gelmesinden sonra olaylar su yüzüne çıkmıştır. Dâhiliye Nezareti'ne Kasım ayı içerisinde Trabzon'dan çekilen bir telgrafta Maçka seçimleri hakkında vilayete şikâyette bulunulduğu bunun üzerine bölgeye tahkik heyeti geldiği ve seçimin her türlü müdahaleden uzak yapılması için kaymakamlığa tebligat gönderildiği bildirilmiştir. Bunun yanı sıra nezarete çekilen telgraflardan bazılarında olayın tamamıyla, şikâyetlerde yer alan mebus adaylarının ve onların taraftarları arasındaki rekabetten ibaret olduğu, seçimlere bir müdahale olmadığı, gerekli tedbirlerin de alındığı belirtilmiştir (BOA, DH. İ.UM. EK.116/61, lef: 4). Bu süre zarfında geçen üç hafta boyunca seçimlere müdahale olduğu şeklinde başka bir şikâyet ve müracaat olursa vilayete bildirilmesiyle tahkikat için seçim bölgesine heyet gönderileceği ve sonucun nezarete bildirileceği belirtilmiştir (BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 5-6). Bu olaylar üzerine 30 Aralık 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nde Şerif Paşa'dan Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya, Trabzon vilâyetinde Müdür Nazmi Bey'e ve Heyet-i Teftişîye Müdürü Fethi Bey'e iletmek üzere bir telgraf çekilmiş ve Maçka seçimlerinde yapılan usulsüzlükler ayrıntısıyla bildirmiştir. Bu olaylar üzerine teftiş heyetinin hazırladığı raporda ise Maçka kaymakamlığından 29 Aralık 1919'da alınan telgrafta seçimin güven içerisinde yapılması

için gerekli önlemlerin alındığı ve kaymakamlıktan vilayete şikâyet dilekçesi yollanmadığı bildirilmiştir (BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 8).

Seçim tartışmaları devam ederken müfettişlerden Hilmi Bey rahatsızlanmış ve 1 Ocak 1920'de Ordu'dan hareket ederek İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır (BOA, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 1). Hilmi Bey'in durumu 3 Ocak 1920 tarihinde Trabzon'dan Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafla bildirilmiş, telgrafta ayrıca seçimi teftiş için vilâyete münasip ve tarafsız bir merkezden yeni bir müfettiş görevlendirildiği, son sözün nezarete ait olduğu belirtilmiştir (BOA, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 2; BOA, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 4). Seçimlere hile karıştırıldığı iddiası meclisin 12 Ocak 1920 tarihinde açılmasından sonra da devam etmiştir. 9 Şubat 1920'de yapılan oturumda Trabzon mebuslarının seçimlere hile karıştırdığı gündeme gelmiş ve bazı itirazlar olmuşsa da mazbataları onaylanarak mebuslukları kabul edilmiştir. (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 8-9 Şubat 1336, 67-68).

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi ve meclisin kapatılmasından sonra Temsil Heyeti tarafından 19 Mart 1920'de bir tamim yayımlanmıştır. Vilayet ve kolordulara gönderilen tamimde, Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir meclisin toplanması için yeniden seçim yapılması istenmiş; yapılan seçimler sonunda TBMM açılmıştır (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1955, 337).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Milli Mücadele döneminde yaşanan en önemli gelişmelerden birisi Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılması olmuştur. Zira I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Osmanlı Devleti kendi içinde birliği sağlamaya çalışırken İtilaf Devletleri ise bu süre zarfında oldukça ağır şartları olan Mondros Mütarekesi'ni bahane ederek Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştır. İstanbul Hükûmeti ise İtilaf Devletleri tarafından yapılan bu işgallere sessiz kalmayı tercih etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti bu süreçte hem işgallere karşı mücadele vermiş hem de meclisin bir an evvel açılması için çalışmalara başlamıştır. Bununla birlikte Temsil Heyeti sadece düşman işgalleri ile değil aynı zamanda ülke içerisindeki bölücü unsurlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu unsurlara en büyük desteği veren ise yine İstanbul Hükûmeti'nin kendisi olmuştur. Arşiv kayıtları, süreli yayınlar ve ilk elden kaynaklardan yapılan araştırmalara göre Temsil Heyeti için hayati önem arz eden yerler arasında bulunan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde seçimlerin oldukça çekişmeli geçtiği görülmektedir. Seçimlere İttihatçı-İtilafçı mücadelesi damgasını vurmuş, süreçte yaşanan olaylar Temsil Heyeti ve İstanbul Hükûmeti'ni uzun süre meşgul etmiştir. Sakizade Hasan Bey, Nafis Müsteşarı Ahmet Muhtar Bey, Reiszade Ali Şükrü, Efendizade Ali Şefik Bey, müstafi Kaymakam Hüsrev (Gerede) Bey, Ordu İsmail Bey, Dizdarzade Eşref Beylerin mebus olarak seçildiği Trabzon'da, Mustafa Kemal Paşa istediği başarıyı elde edememiştir. Bilhassa Maçka, Giresun, Tirebolu kazalarında yapılan seçimlere hile karıştırıldığına dair Trabzon vilayetine ve Dâhiliye Nezareti'ne birçok şikâyet dilekçesi yazılmış, sorunun çözümü adına bölgeye teftiş heyeti gelmiştir. Nitekim teftiş heyetinin verdiği rapor ve meclis tutanaklarında görüldüğü üzere seçimlerin iptali ya da yeniden yapılması söz konusu olmamıştır. Bunun üzerine Trabzon sancağından seçilen yedi mebusun mazbataları 1920 Ocak ayı içerisinde mecliste onaylanmış ve mebuslukları kabul edilmiştir. Ancak Trabzon seçimlerine hile karıştırıldığı iddiası meclisin işgal edilmesine kadar tartışılmıştır. Nitekim meclisin işgali ve dağıtılmasından sonra

iddialar askıda kalmıştır. Sonuç olarak 1919 yılı Mebusan Meclisi'nin çoğunluğunu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yelerinin oluşturması yabancı basın da dâhil birçok yerde Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti'nin zaferi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki 1919 Mebusan Meclisi sadece 12 Ocak 1920-16 Mart 1920 arasında çok kısa süreli faaliyet gösterebilmiş bir meclis olarak değerlendirmek yanlış olur. Zira bu meclisin açılması yok olmak üzere olan bir cihan imparatorluğunun Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak yeniden ayağa kalkması anlamına geldiği için oldukça önemlidir.

DİPNOTLAR

² II. Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık dokuz ay sonra yaşanan 31 Mart Olayı ile Hareket Ordusu, II. Abdülhamit'i tahttan indirmiş bu olaydan sonra İttihat ve Terakki'ye karşı tüm muhalif gruplar Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında toplanmaya başlamıştır. Fırkanın kurucusu Miralay Sadık Bey, fırkanın tek amacının İttihat ve Terakki'yi yıkmak olduğunu belirtmişse de (Tunaya,1988) hem sadrazam ve hem de Harbiye Nazırı Mahmut şevket Paşa'nın bulunduğu otomobilin silahlı kişilerce suikasta uğramasından sonra fırkanın varlığı sona ermiştir (Birinci, 1998).

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

- ATASE, ATAZB, 2/131, lef:1.
ATASE, ATAZB, 9/40, lef:1-5.
ATASE, ATAZB, 9/52, lef:8.
ATASE, ATAZB, 19/23, lef:1.
ATASE, ATAZB, 20/206.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: aa.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: af.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef:ag.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ah.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: bf.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: bo.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: cd.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: ce.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef: cp.
ATASE, ATAZB, 23/46, lef: aj.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef:ap.
ATASE, ATAZB, 20/206, lef:apa.
ATASE, ATAZB, 23/46, lef: bi.
ATASE, ATAZB, 23/46, lef: ci.
ATASE, ATAZB, 23/46, lef: cj.
ATASE, ATAZB, 34/73, lef:1.
BOA, BEO. 4598/344833, lef: 1.
BOA, MV.217/129, lef: 1.
BOA, DH. KMS. 57/37, lef: 1.
BOA, DH. İ.UM. EK. 113/10, lef: 6.
BOA, DH. İ.UM. EK. 114/39, lef: 5.
BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 1-2-3.
BOA, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 4.
BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 5.
BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 6.
BOA, DH. İ.UM. EK.116/61, lef: 4.
BOA, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 2.
BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 7.
BOA, DH. İ.UM. EK. 116/61, lef: 8.
BOA, DH. İ.UM. EK. 82, lef: 1.
BOA, DH. ŞFR.644/34, lef: 1-2.
TİTE, 13/17, lef:1-2.
TİTE, 18/83, lef: 1.

TİTE, 295/35000, lef: 1.
TİTE, 297/82, lef: 1.
TİTE, 297/49, lef: 1.
TİTE, 1599/G:313, lef: 28.

Gazete ve Süreli yayınlar

Alemdar, 1 Teşrinievvel 1335.

Alemdar, 29 Teşrinievvel 1335.

İkdam, 18 Teşrinievvel 1335.

Vakit, 29 Teşrinievvel 1335.

Vakit, 16 Kanun-ı Evvel 1335.

Yenigün, 21 Teşrinievvel 1335.

Yenigün, 24 Teşrinievvel 1335.

Yenigün, 26 Teşrinievvel 1335.

Yenigün, 27 Teşrinievvel 1335.

Yenigün, 12 Kânunusani 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 3, İçs.1, İn.1, 1 Mayıs 1330.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, D. 4, İçs.1, İn.8, 9 Şubat 1336.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı:11, Aralık 1954, vesika.279.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı:13, Eylül 1955, vesika.337.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı:87, Şubat 1989, vesika.2087.

Telif Eserler

Akbal İ., (2008), Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Serander Yayınları, Trabzon.

Akbal İ., (2004), 1919-1923 Yılları Arasında Muhafif Kimliğiyle Trabzon, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Akcan E. - Geçikli, R. M. (2017), “Milli Mücadele’de Artin Cemal ve Faaliyetleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 60, 1-22.

Akyıldız A.,(2003), Meclis-i Mebusan, TDV İslâm Ansiklopedisi,28, İstanbul, 245-247.

Atatürk, M. K., (2016), Nutuk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım, Ankara.

Aybars E., (1984), Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti, Tarih İncelemeleri Dergisi, 2 (1), 159-201.

Aygün N., (2010), Osmanlı Devleti’nde İdarî Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfıkebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840–1918), Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Yaz, 26, 35-77.

Bilgen B., (2011), Dönemin Basınına Göre 1919 seçimleri ve Meclis-i Mebusan’ın Oluşturulması, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Bilgin T., (2015), “Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri ve İzmit Mebusları”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, 2, 1115-1126.

Birinci, A., (1998), Hürriyet ve İtilaf Fırkası, TDV İslâm Ansiklopedisi, 18, İstanbul, 507-511.

Boyacıoğlu R., (2002), Erzurum’dan Sivas Kongresi’ne, ”, Sivas Kongresi Uluslararası Sempozyumu (2-4 Eylül 2002-Sivas), Sivas.

Çavdar T., (2004), Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Basım, Ankara.

Çelik R., (2013), Trabzon’da Siyasi Hayat (1920-1950), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.

Demiryürek H., (2018), “Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-İ Mebusan Seçimleri”, MC BÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, 16(3), 519-544.

Erdeha K., (1975), Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Güneş İ., (2012), Meşrutiyetten Cumhuriyete Türkiye’de Hükûmetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İlyas A., (2013), Heyet-i Temsiliye’nin Siyasal Yapılanması, Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(9), 19-44.

Kansu M. M., (2019), Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, TTK Yayınları, Ankara

Karabekir K., (2016), İstiklal Harbimiz, Yapı Kredi Yayınları, 1, 6. Baskı, Ankara.

Karaca T. N., (2004), Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisine Geçiş Sürecinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri, TTK Yayınları, Ankara.

Karpat K., (2010), Osmanlı Nüfusu (1830-1914),Timaş Yayınları, İstanbul.

Okur M., (2014), “Osmanlı Devleti'nin Son Yüzylında Karadeniz Bölgesi'nde Türk, Rum ve Ermeni Nüfusu”, Tarihte Türkler ve Ermeniler, Ankara, 1-33.

Özel S., (1991), Milli Mücadele'de Trabzon, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Tosun R., (1996), Milli Mücadelede Sivas'ın Yeri ve Önemi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 12 (34), 67-86.

Tunaya T. Z., (2015), Türkiye'de Siyasal Partiler, (II.Meşrutiyet Dönemi), I, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tunç A., (2019), “Alemdâr Gazetesine Göre İstiklâl Savaşı'nda İç Politika (1919-1921)” İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.

Ural S., (2007), Mütareke Döneminde Trabzon Vilayetinin Sosyal Ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Çalışmalar, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 32, 269-287.

Uyar H. –Korkmaz, Ç. C. (2015), “Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın İşbirlikçi Hükûmet'leri: Damat Ferit Paşa ve Vichy Hükûmetleri”, Belgi Dergisi, 10 (10), 1331-1341.

Üçüncü U., (2006), Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Üçüncü U., (2019) “Gümüşhane'de Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri”, History Studies, 11 (4), 1381-1391.

Yiğit Y., (2014), , “İttihat Ve Terakki Fırkası İçinde Parti İçi Muhalefet: Hizb-İ Cedit Hareketi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal Of Modern Turkish History Studies 14 (28) (Bahar/Spring), 103-125.

XV - XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya

Aslıhan Kılınç*

ÖZ

İstanbul tarihin en eski devirlerinden itibaren dünyanın en önemli şehirlerinden birisi olmuştur. Birçok medeniyete beşiklik etmiş ve bu medeniyetlerden geriye kalan kültür ve tarihi mirası barındırmasıyla ayrı bir önem taşımıştır. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu ile diğer devletler arasındaki diplomatik ilişkilerin şekillenmesinde rol oynayan batılı seyyahların da uğrak yeri olmuştur. Ayasofya ise batılı seyyahlar tarafından İstanbul’da ziyaret edilen en ünlü yapı olma özelliğini halen korumaktadır. Bu ziyaretlerin çoğu diplomatik ilişkilerde kullanılacak bilgilerin toplanmasına yönelik olsa da seyyahlar eserlerinde, hayran kaldıkları bu şehrin kalıcı sakinleri olan Türkler hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Pero Tafur, Polonyalı Simeon, Ogier Ghislan Busbecq, Frederick Walpole, Arminius Vámbéry, Mme de Gasparin, ve Henry Fanshawe Tozer gibi Batı dünyası için önemli isimler çalışmada yer alan seyyahlardan bazılarıdır. Bu çalışmada 1500-1950 yılları arasında Osmanlı topraklarına gelen batılı seyyahların İstanbul, Ayasofya ve Türkleri konu alan seyahatname örnekleri ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada Osmanlı İmparatorluğu’nun en sancılı yıllarında bu toprakları ziyaret eden seyyahların imparatorluğun genel durumu hakkında yaptıkları çarpıcı açıklamalara ve Sultan II. Mahmut ile Sultan II. Abdülhamid dönemlerine ait kısa bilgiler aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, II. Abdülhamid, Seyyah, İstanbul, Ayasofya

* Dr. Öğr. Üyesi. Ufuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, aslihan.kilinc@ufuk.edu.tr. Bu makale ilk olarak 30 Eylül 2020 tarihinde Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi’nde yayımlanmıştır.

XV-XIX. The Changing Turkish Image From The Eyes Of Western Travelers Over The Centuries, The Ottoman Empire, Istanbul and Hagia Sophia

Abstract

Istanbul has been one of the most important cities in the world since the oldest times of history. It has been the cradle of many civilizations and has a special importance with the cultural and historical heritage left over from these civilizations. It has also been frequented by Western travelers who played a role in shaping diplomatic relations between the Ottoman Empire and other states. Hagia Sophia (Ayasofya) is still the most famous building visited by Western travelers in İstanbul. Although most of these visits are aimed at gathering information to be used in diplomatic relations, the travelers in their works conveyed important information about the permanent residents of the city they admire, the Turks. Pero Tafur, Polish Simeon, Ogier Ghislan Busbecq, Frederick Walpole, Arminius Vámbéry, Mme de Gasparin, and Henry Fanshawe Tozer are some of the travelers involved in the study. In this study, the travel book samples of the Western travelers who came to the Ottoman lands between the years 1500-1950 about Istanbul, Hagia Sophia and Turks were discussed. Also in the study, the striking statements made by travelers who visited these lands during the most painful years of the Ottoman Empire and the general situation of the empire and Sultan II. Mahmud and Sultan II. Abdulhamid brief information about the times of was given.

Keywords: Ottoman Empire, II. Abdülhamid, Traveler, İstanbul, Hagia Sophia (Ayasofya).

Giriş

Seyahatnamelerde İstanbul hakkında oldukça fazla bilgi bulunmaktadır. Özellikle tarihin en erken dönemlerinden bu yana Anadolu üzerinden Kudüs'e gitmek için Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden batılı seyyahların yol güzergâhları üzerinde bulunması, şehrin ziyaretçi sayısını ve değerini bir o kadar arttırmıştır. 1500-1950'li yıllarda bu amaçla yola çıkan birçok batılı seyyah aldıkları notlar ile şehrin tarihi hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Seyyahlar şehrin mimarisinin yanı sıra özellikle Türklerin bu yüzyıllarda ki yaşam şekli hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Seyyahlar aslında İstanbul'a daha çok bilgi toplamak yani ajanlık için gelmiştir. Bununla birlikte bazıları seyahatleri sırasında hem dini görevlerini yerine getirmiş hem de seyahatleri süresince gördüklerini bir rapor halinde hazırlayarak ülkelerine döndüklerinde krallarına sunmuştur. Bunun karşılığında seyyahlara yüklü miktarlarda meblağlar ödendiği bilinmektedir. Tıpkı Türk asıllı Tifon Karabeynikov gibi. Hakkında ticaretle uğraştığından başka bilgiye sahip olmadığımız Karabeynikov 1582 yılında Rus çarı IV. İvan tarafından Sina Dağındaki "Azize Ekaterina" kilisesinin yakınlarına bir yapı inşaatına gönderilen heyetle birlikte kutsal topraklara doğru seyahatine başlamıştır. Bu sürede gördüklerini raporlara dönüştürmüş ve ülkesine dönünce bu notlarını paraya çevirmiştir.¹ Pierre Gylli ve Pierre Belon gibi isimler ise bu seyahatlere botanik ve zooloji alanında çalışmalar yapmak için çıkmıştır. Tournefort ve Ogier Ghislan de Busbecq de Anadolu'ya kendi tabirleriyle "ot toplamaya gelen" seyyahlardır.² Pero Tafur, G Mclean, Tavernier, Polonyalı Simeon, C. Schefer, FCanaye, gibi gezginlerde farklı görevlerle 1400-1700 tarihler arasında İstanbul'u ziyaret eden seyyahlar arasındadır. Seyyahlar arasında İtalyan Giovanni de Torzelo gibi bilgi toplamak için geldikleri bu topraklarda yıllarca (12 yıl) kalarak Osmanlı sultanla

rının hizmetinde çalışanlar da olmuştur.³ Görüldüğü gibi seyyahların geliş amaçları birbirinden farklı görünmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasındaki yaşanan siyasi ve ekonomik ilişkiler ise genel olarak her dönemde seyahatnamelerin içeriklerini şekillendiren en önemli etken olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun oldukça güçlü olduğu XVI. ve XVII. yüzyıllarda seyahatnamelerde Osmanlı hakkında olumlu kayıtlar tutulduğu görülmektedir. Buna mukabil Avrupa ise bu yüzyıllarda Osmanlı karşısında siyasi ve askeri olarak daha geridedir. Bu açıdan bakıldığında her ne kadar taşıdıkları haclı ruhu bazı yerlerde seyyahların asıl fikirlerinin önüne geçmiş olsa da Osmanlı hakkında yazılan seyahatnamelerin bazıları tarafsız yazılmıştır denilebilir. Nitekim XVIII. yüzyılın sonları ile XX. yüzyıl başları seyahatnamelerde ülkenin coğrafi yapısı kadar diplomatik ilişkilerinin de kaleme alındığı görülmektedir. Zira XIX. yüzyılda doruk noktasına ulaşan sömürgecilik hareketleri ve emperyalizm, XIX. yüzyıl ve sonrasında kaleme alınan seyahatnamelerin içeriğini de etkilemiştir.⁴ Burada seyahatnameler hakkında değinilmesi gereken bir başka önemli konu da yapılan bu seyahatlerin ilk etapta mektup şeklinde kaleme alınmış olmasıdır. XVI ve XVIII yüzyıllar arasında buna sıklıkla rastlanırken bu yüzyıllarda mektuplar seyyahların yolculuk masraflarını karşılayan krala ya da soylulara hitaben yazılmıştır. XIX. yüzyılda ise bu durum değişiklik göstermiş ve gelişen siyasi dünya kurallarından sonra mektuplar genellikle belli bir kişiye yazılmamış, yalnızca yolculuğu düzenli parçalara bölerek anlatmak için kolaylaştırıcı bir yöntem olarak kullanılmıştır. Michaud & Poujoulat tarafından yazılmış olan yedi ciltlik Correspondence d'Orient (Doğu Mektupları) isimli gezi yazısı buna güzel bir örnek teşkil etmektedir.⁵ Bununla birlikte XVI. ve XVII. Yüzyıl seyyahları daha çok efendileri tarafından Osmanlı hakkında bilgi toplamak için gönderilen, eğitim düzeyi yüksek soylular ya da kent soyluları olduğu görülmektedir. Bu durum da aşağı yukarı XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir.⁶

XV-XVII. Yüzyıllar Arasında İstanbul'u Ziyaret Eden Batılı Seyyahlar, Ayasofya ve Türkler

XV. yüzyılın ortasında Venedik'ten bir gemi ile Akdeniz'e açılarak Kudüs'e doğru yola çıkan Bertrand De La Broquière İstanbul henüz Bizans İmparatorluğu'nun elinde iken İstanbul'a gelmiştir. Avrupa yakasını Konstantinopolis, Anadolu yakasını ise "Pera"⁷ olarak adlandıran Broquière⁸ Bir hacı gibi doğruya doğru yolculuk etmiş, ajan olarak araştırmalar yaptıktan sonra kara yolu ile ülkesine dönmüştür. İstanbul'a yaklaşınca sadece Rumların bulunduğu ve Bizanslılar tarafından Pantichion adı verilen Pendik kasabasında geceyi geçirmiş ve seyahatnamesinde buradan oldukça harap ve önemsiz bir yer diye bahsetmiştir. Ertesi gün yanında ki tüccarlar ile Üsküdar bölgesine geçen Broquière burada denetleme yapan Türkleri gördüklerini ve Üsküdar'ın güzelliğini şu sözleri ile anlatmıştır: "Akdeniz'de sefer yapan büyük tekneler Konstantinopolis'e yanaştıkları gibi Pera önüne de geliyorlardı. Bu şehir çeşitli semtlerden meydana gelmişti ve içinde meskûn yerlerden çok boş araziler bulunuyordu. Bizim Saint-Georgeusun kolu adını verdiğimiz Boğaz üzerinde, Pera'nın karşısında yer alan ve Escutary (Üsküdar) adını taşıyan bir kasabaya geldim. Burada yer alan Saint- Georgia kilisesi Birlikte olduğum tüccarlar ve ben beraberce Boğazı geçtik; burada geçişleri denetleyen ve ödenmesi gereken vergileri denetleyen Türkler vardı." Broquière burada ayrıca Gayrimüslimlere karşı Türklere verilen bir ayrıcalığa değinir. O dönem eğer Hıristiyan bir köle Türklere kaçarsa Pera'ya sığırsa ve Türklere onu geri isterse köle tekrar Türklere veriliyormuş. Broquière de bunu Türklere serbestliği diye

tanımlamış aslında bir nevi eleştirmiştir.⁹ Seyyah İstanbul'da kaldığı süre içerisinde şehre hayran kaldığını gizlememiş bunu da seyahatnamesinde açıkça dile getirmiştir: “Konstantinopolis çok büyük ve cezp edici bir şehir; burası üç köşeli bir kalkana benzer, köşelerden biri Saint-Georgies’in kolu adını verdiği Boğaz üzerindedir. Bir diğeri Boğazın güney yakasından Gallipolilye kadar uzanan oldukça geniş bir körfezin kuzey yakasında yer alan liman üzerindedir. Her biri yedi tepe üzerine kurulmuş üç büyük şehir bilinmektedir.”¹⁰ Broquière şehirde çok güzel kiliseler olduğunu ancak içlerinde en güzelinin Ayasofya olduğuna da değinmiş ve kilise hakkında bazı bilgiler vermiştir:

“Efendimiz Hz. İsa'nın giydiği elbiselerden biri, mızrağının demiri, konuşmak su içmek için kullandığı sünger bu kilisedeymiş. Papazın dua okuduğu yerin arkasında Aziz Laurent'in üzerinde yakıldığı ızgara demirlerini gördüm. Ayrıca Hz. İbrahim'in Sodom ve Gomorre'yi yakıp yıkmaya gidecek olan üç meleğe yiyecek vermek için kullandığı tekne biçimindeki taşı da burada gördüm.”¹¹

Seyyahlar arasında İstanbul'u tüm ayrıntılarıyla gözlemlemiş ve bu notlarını eserlerinde tüm dünya ile paylaşan isimlerden birisi de Kanuni Sultan Süleyman döneminde şehri ziyaret eden Fransız seyyah Petrus Gyllius ya da diğer adıyla Pierre Gilles'dir. Gilles 1544 yılında ziyaret ettiği İstanbul'a olan hayranlığını “Diğer bütün kentler ölümlüdür ama İstanbul, sanırım, insanlar var oldukça yaşayacaktır.” sözüyle özetlemeye çalışmıştır. Fransız Rönesans'ını benimseyen bir hümanist aynı zamanda doğa bilimci ve gezgin olan Gilles, Osmanlı topraklarına, Fransa kralı tarafından bizzat eskiçağ uygarlıkları hakkında araştırma yapmak ve klasik edebiyat kaynaklarını toplamak için gönderilmiştir. Gilles'in “İstanbul'un Tarihi eserleri” adlı eseri İstanbul, Türkler ve Ayasofya hakkında önemli bilgiler veren sayılı eserler arasındadır. Gilles eserinde İstanbul'un kuruluşu, şehrin mimari yapısı, şehrin üzerine kurulduğu yedi tepenin özellikleri (Byzantion'un yedi kulesi), şehirde yer alan camiler, heykeller, kiliseler özellikle de birçok seyyahın büyük bir hayranlıkla bahsettiği Ayasofya hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Eserde verilen bilgilere göre Yunanca kaynaklarda Ayasofya Kilisesi ilk kez Constantinus'un oğlu Constantius tarafından yaptırılmış ve o dönemde çatı örtüsü tuğla değil ahşaptır. Bunun yanı sıra kilise Büyük Theodois zamanında yakılıp tekrar bu dönemde beşik tonozlarla (tuğla ve harçla örülmüş, alttan obruk, yarım silindir biçiminde tavan örtüsü) örtülmüş daha sonra bir kez daha yanmıştır. Yeniden inşa edilen kilise günümüzde ki halini almıştır. Seyahatname de ayrıca İstanbul'da bulunan başka mimari yapılardan da bahsedilmektedir. Concordia kilisesi, Aleksandria ve Theodosius tahıl ambarları, Anastasia hamamı, Krateros Konağı Modius, Güneş ve Ay Tapınağı Gilles'in seyahatnamesinde ilgi çeken diğer başlıklardır.¹²

Sayırsız batılı seyyah Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmiş ve notlarını ülkelerinde yayınlamıştır. Ancak bazılarının eserleri basit birer gezi yazısından öteye gidememiştir. Bazıları vardır ki bu isimlerin yazdıkları notlar dünyada büyük yankı uyandırmıştır. İşte bu seyyahlardan biriside Flaman asıllı Avusturyalı diplomat ve yazar Ogier Ghislan de Busbecq'dir. XVI. yüzyıl sonlarında İstanbul'u ziyaret eden seyyah Osmanlı İmparatorluğu hakkında şahit olduğu birçok olay hakkında önemli bilgi vermiş ancak bunlar arasında yeniçeriler hakkında verdiği bilgiler oldukça dikkat çekmiştir:

“Sultanın imparatorluğa dağılmış 12. 000 yeniçeri gücü var. Bunlar düşmana karşı kaleleri, halkın tecavüzüne karşı da Hristiyan ve Yahudileri korurlar. Büyük küçük hiçbir köy, kasaba ve şehir yoktur ki Hristiyanları, Yahudileri ve diğer acizleri kötülere karşı korumakla vazifeli yeniçeri muhafızları bu

lunmasın... Yeniçeriler ziyaretime genellikle ikişer ikişer gelirlerdi. Yemek odama alındıkları zaman beni saygıyla selamlıyor, adeta koşar adımlarla yaklaşıp elbisemin eteğini veya elimi öper gibi tutarak bir demet sümbül veya nergis takdim ettikten sonra bana sırtlarını dönmemeye özen göstererek aynı hızla kapıya doğru gidiyorlardı. Sırtlarını dönmek onlara göre saygısızlık addolunuyor. Kapıda ellerini göğüslerinin üstünde kavuşturarak gözleri yerde, sessiz ve hürmetkâr dururlardı. Onları askerden çok keşif zannedebilirdiniz...”

Seyahatnamesinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı oldukça acımasız eleştirilerde bulunana Busbecq bununla da kalmamış, Türklere karşı önyargılarını kısa bir hikâye ile anlatmıştır: “İstanbul'dayken Türk ordugâhından yeni dönen biri bana bir hikâye anlattı. Asya halkının Osmanlıların idaresinden ve dininden ne kadar hoşnutsuz olduğunu gösterdiği için bunu size yazmaktan memnuniyet duyacağım. Anlattığına göre Süleyman (Kanuni Sultan Süleyman) dönüş yolunda bir Asyalının misafiri olmuş ve geceyi onun evinde geçirmiş. Sultan gidince evin sahibi böyle bir misafirin kalmasından dolayı o evinin iffeti bozuldu kirlendi diye her tarafı sularla yıkamış ve dini adetlerini yerine getirerek tütsüler yakmış. Bunun haberi kendisine ulaştığında Süleyman adamı öldürtüp evinin yerle bir edilmesini emretmiş. Asyalı böylece Türk'e ve İranlılara hissettiği yakınlığı canıyla ödemiş”¹³

Busbecq ile yakın tarihlerde İstanbul'da bulunan bir başka seyyah Trianon Karabeynikov ise diğer seyyahların tersine seyahatnamesinde şehir hakkında pek fazla bilgi vermemiştir. 1582 yılında Çar IV. İvan tarafından, Sina Dağında “Aziz Ekaterina” kilisesinin yakınlarında yapılacak bir kilise için görevlendirilmiş heyet ile Moskova'dan İstanbul'a kadar gelen seyyah seyahatnamesinde Moskova ile İstanbul arasında hangi noktalardan geçtiklerini dahi belirtmemiştir. Oysaki İstanbul'a geldiği heyetle birlikte o dönem İstanbul'da Ortodoks Kilisesi Patriği olan ve daha sonra Rusya'ya kaçarak Rus Patriği olan Aleksandria Metropoliti Silvester ile görüşmüştür. Nitekim seyahatnamesinde yaşadığı bu süreç hakkında da bilgi vermemiştir. Bununla birlikte kutsal topraklara gitmek için Osmanlı'dan izin alıp almadığı da bilinmemektedir.¹⁴

İstanbul'u ziyaret eden seyyahlar arasında Türklere hayranlığı ile bilinen isimler de bulunmaktadır. Bunlar arasında ilk akla gelen isim şüphesiz Pero Tafur'dur. Seyyah “Travels And Adventures” adlı seyahatnamesinde İstanbul'a geldikten sonra burada “Büyük Türk'ün Tarifi” başlığıyla, Sultan III. Murad ile ilk karşılaşmasını anlatmış ve Türklerden övgü dolu sözlerle bahsetmiştir: “...Büyük Türk bana ne zaman ve nasıl ve kimin gemisiyle imparatorluktan ayrılacağımı soran birini gönderdi, bunları söyleyerek bu kişinin ve insanların ne kadar misafirperver olduklarını gördüm. Abartmadan söylüyorum ki hakkında bilgi verdiğim Büyük Türk 45 yaşlarında olmalı, iyi görünümlü ve yakışıklı, tedbirli bir görünüşü olan, bakışları keskin, daha önce hiç görmediğim kadar dikkatli, 600 000 kadar atlı adamı olan biri idi.”¹⁵

Sultan III. Murad'ın ihtişamını bu sözleri ile dile getiren Pero Tafur, İstanbul'da geçirdiği ikinci gün Cenovalı bir tüccarın kendisini avdan dönen Sultan III. Murad'ın karşılama merasimine götürdüğünü ve bu karşılaşmada gördüklerini anlatır. Seyyah at sırtında avdan dönen birçok adam gördüğünü ve bunların sırtında kartal, atmaca, leopar, av malzemesi olduğundan bahseder. Ayrıca avlanan hayvanlar arasında çok sayıda sülün adı verilen, uzun kuyruklu, eti yenilen bir kuş cinsinin bulunduğunu ve İspanya'da bulunan daha birçok kuş çeşidinin de avlanmış hayvanlar arasında yer

aldığını belirtir.¹⁶

Diğer seyyahlar gibi İstanbul'a "Pera" diye hitap eden Pero Tafur o dönem iki yüz bin kadar sakinini olan şehrin iyi korunan sur ve hendeklerle kaplı olduğuna dikkat çekmiş, şehirdeki manastır ve kiliselerin muhteşemliğini anlatmıştır. Halkın çoğunluğu Yunan olan şehirdeki binaların tıpkı Ceno-va'dakiler gibi görkemli ve yüksek olduklarından bahsetmiştir. Tafur seyahatnamesinde İstanbul'da sahil boylarının daha kalabalık nüfuslu olduğunu, halkın sargılı yani kapalı olmadığına değinmiştir.¹⁷

Anlattıklarına dayanarak Pero Tafur'un Türkler hakkında iyi bir gözlemci olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Nitekim kendisi de "Konstantinapol'de iken bir tek günü bile kaçırmadım...", diyerek gezip gördüğü her şeyi ayrıntısıyla ve hayranlıkla betimlediğini açıkça belirtmiştir.¹⁸

İstanbul'un kalabalık ve en fazla nüfuzun deniz kenarında toplandığını belirten seyyah, Türklerin çok iyi kalpli ama üzgün ve fakir insanlar olduklarına dikkat çekmiştir. Herhangi birisi öldüğü zaman eğer gerekmiyorsa cenaze evinin kapısının yıl boyu açılmadığını, düzenli olarak şehirde ağıt gibi inlemelerin olduğunu söylemiştir. O da diğer birçok seyyah gibi sultan hakkında "Büyük Türk" diye bahsetmiştir. Büyük Türk'ün Karadeniz kıyısı boyunca Konstantinopolis'in yakınlara kadar uzun yürüyüşler yaptığından bahsetmiş ve Despot ve Pera'dakilerin Büyük Türk'ün ülkeyi işgal edeceğini bildiklerini ve kendilerini buna hazırladıklarını söylemiştir. Kendisi de bu yürüyüşler sırasında bir gün Büyük Türk'ü görmüş ve Türklerin savaş konusundaki korkusuzluklarından bahsederek onlara hayranlığını şöyle dile getirmiştir: "Onu orada gördüğüm için oldukça şanslıydım ve onun savaşa gidişini gözlemlerim, onun askerlerini ve atlarını. Fikrimce eğer Türkler askerleri ile batıya girmeye karar verirlerse onları kimse bundan geri döndüremez çünkü onlar birçok esaslı savaş istiyorlar."¹⁹

Tabi ki her seyyah seyahatnamesinde Türkler hakkında övgü dolu sözler kullanmamıştır. Seyyah Philippe Du Fresne-Caneye 15 Ocak 1573 tarihinde İstanbul'da bulunduğu sırada ilk defa Türk kervansaraylarını burada görmüş ve gördüğü bu yapıları otel diye adlandırmıştır. Seyahatnamesinde kervansaraylardan, Osmanlı'da otelcilik yapan kimse olmadığı için varlıklı büyük devlet adamları tarafından insancıl duygularla yaptırılan ve her dinden insanın gelip geceledebileceği kamuya açık yerler olarak bahsetmiştir. Buna mukabil seyyahın iyi niyetle yapıldığını düşündüğü bu yapılar hakkındaki yorumu pekte olumlu olmamıştır. Zira ona göre bu yerler büyük birer ahırdan başka bir şey değildir, çünkü insanlar ve atlar buralarda birlikte yatmaktadır. Eleştirilerine "Ne var ki atlar yerde yiyorlar, çevrede ise biraz daha yüksekte yemek pişirmek için ocakların bulunduğu koridorlar var, herkes efendice kendi eşyalarını yerleştiriyor ve bir yatağı olan burada rahat ediyor; yatağı yoksa döşemenin üstüne uzanıyor, çünkü bu kervansaraylarda herhangi bir konfor aramak yersiz." diyerek devam etmiştir.²⁰

Türkler ve İstanbul hakkında önemli bilgiler toplayarak paylaşan bir başka gezgin ise Reinhold Lubenau'dur. Seyahatnamesinin büyük kısmı İstanbul hakkında verdiği bilgilerden oluşan Lubenau diğer seyyahlar gibi yer yer Türklere hayranlık duymuş olsa da çoğu zaman bunu dile getirmekten kaçınmıştır. Seyahatnamesinde gördüklerinin yanı sıra etraftan edindiği bilgilere de sık sık yer verdiği görülmektedir. Bunlar arasında dikkat çeken rivayetlerden birisi de Konstantinopolis patriğinin Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Reinhold'a anlattığı bir olaydır. Buna göre Fatih Sultan

Mehmet fetihten sonra 3. gün şehirde dolaşırken gördüğü üç başlı bir yılan heykelinden hoşnut olmamış, “Bu ne biçim bir put?” diyerek kopuzu ile yılanın birinin alt çenesini koparmıştır. Daha sonra bir büyücü tarafından bu heykelin şehri yılanlarla birlikte başka haşerelerden uzak tutmak için konduğunun söylenmesi üzerine heykelin kalan kısmına dokunmamıştır. Ancak rivayete göre o günden sonra yılanlar şehrin içine dolmuş yine de kimseye bir zarar vermemiştir. Eğer sütun tamamıyla yıkılmış olsaydı yılanların insanlara büyük zarar vereceğine inanılıyormuş. Rivayetin devamında Fatih Sultan Mehmet daha sonra atını Ayasofya Kilisesi’ne doğru sürmüş ve kilisenin önündeki meydanda tunçtan yapılmış ve üstü altın kaplama at üstünde bir erkek heykeli görmüş. Erkek vaktiyle elinde bir devlet egemenliğinin simgesi olan bir küre tutmaktaymış ve şehrin işgalinden kısa süre önce iki kez yere düşmüş İmparator Constantinus küreyi tekrar heykelin eline yerleştirmelerini buyurmuşsa da, küre bir türlü yerine yerleşmemiş. Rumların kanısına göre at üstünde ki adam “İmparator İusinaus” imiş. Fatih Sultan Mehmet altınla kaplanmış heykeli görünce, gürzünü savurarak onu kendi elleriyle parçalamış. Fakat bu sefer de Rumlar, bu heykelin şehirde veba salgını olmasını önlediğini bildirmişler. Bunun üzerine sultan bunu duyunca yaptığından çok pişman olmuş ve bir daha hiçbir şeyi tahrip etmeyeceğine söz vermiş hatta bu heykelleri tamir edecek kimseye çok para vermeyi bile vaat etmiş ancak böyle birisi çıkmamış. Daha o yıl şehirde öyle bir veba salgını olmuş ki, içerisinden ölü çıkmayan ev kalmamış. İstanbul hakkındaki rivayet ve gördüklerini bu şekilde anlatmaya devam eden Reinhold, Ayasofya Kilisesi’nden mükemmellikte ve güzellikte Roma’daki “Pantheon Kilisesi’ni” de aşar diye bahsetmiştir.²¹

Reinhold İstanbul’da ayrıca Ayasofya’nın yanı sıra zamanında Bizans İmparatorlarının atlarını terbiye ettikleri, halkı eğlendirmek için yarışlar ve daha başka gösteriler düzenledikleri “Hipodromus” adı verilen ve Türklerin de “At Meydanı” adını verdiği bir yerden bahsetmektedir. Türk hükümdarları hakkında ilginç bir bilgi veren seyyah bu konuda ağır bir eleştiride bulunmuş ve sözlerine haremle devam etmiştir: “Türk Sultanlarının nikâhlı eşleri yoktur. Sebebi ise Sultan Yıldırım Bayezit’in eşi ile birlikte Timurlenk’e esir düştüğünde, karısına gözleri önünde tecavüz edilmiş olmasından dolayıdır. Bu olaydan sonra Türk Hükümdarları hiçbir cariyeye nikâh kıymazlar. Ama cariyelerden olan her çocuk aynı muameleyi görmüştür. Demek oluyor ki Türk Hükümdarının tümü gayrimeşrudur ve eşleri de sadece metres durumundadır.”²²

İstanbul’u dünyanın en güzel yeri olarak gören Gerald de Nerval’da bu yüzyıl içerisinde Osmanlı topraklarını ziyaret eden seyyahlar arasındadır. Mısır’dan İstanbul’a geldiği dönemde bu topraklardan Müslüman Avrupa toprakları olarak bahsetmiş ve kendisini huzurlu hissettiğini, burada vatanını hatırlatan özellikler olduğunu ifade etmiştir. Buna mukabil İstanbul’da gördüklerine şaşırılmış ve “İstanbul tuhaf bir şehir! İhtişam ve sefalet, gözyaşı ve sevinç her yer dekinden daha sıkı bir idare ve yine her yerdekinden daha fazla bir hürriyet” diyerek Türklerin Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerle iç içe ve saygı ile yaşadıklarını belirtmiştir. Ayrıca Türklerde dini inancın çok kuvvetli olduğunu ve bu yüzden İstanbul’un bütün güzel yerlerinin mezarlıklara tahsis edildiğini ifade etmiştir. Beyoğlu’nda ki kahvehanelerini halkın buluşma yeri olarak görmüş, Türk kadınlarını ise zarif ve moda uygun giyinen şık ve güzel hanımlar diye tasvir etmiştir.²³

Tuttuğu günlükler ile tarihimize ışık tutan bir başka isim Joseph Piton de Tournefort, ise İstanbul hakkında gördüklerini önce hayranlıkla sonrasında ise hayal kırıklığıyla şöyle anlatmıştır:

“Boğaz sağdan ve soldan iyi ekilip biçilebilen, üstlerinde bazı zeytin ağaçları, bazı bağlar ve bol miktarda tarıma elverişli toprak bulunan tepelerle çevrili güzel bir ülkedir. Tartışılmaz. Dış mahalleleriyle birlikte İstanbul Avrupa'nın en büyük şehirlerinden birisidir. Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı, sanki dünyanın dört bir yanından gelecek zenginlikleri ona ulaştırmak için açılmış. Bu iki Boğaza İstanbul'un kapıları adı verilir. Ancak dışarıdan göz kamaştırır bu şehirde Galata'da evler alçaktı, çoğu tahta ve kerpiçle yapılmıştı, böylece yangın çıktığında bir günde binlercesi yanıp kül oluyordu. Yangının dışında Türklerin iki baş belası daha var veba ve leventler.²⁴

Tournefort seyahatnamesinde yangın dışında İstanbul'u tehdit eden en önemli sorunun Leventler olduğunu dile getirmiştir. Sürekli sorun çıkartan özellikle de yabancıları tehdit eden ve gemilerde görev yapan bu askerleri insanları korkutmak amacıyla üstlerine koşan ayaktakımı olarak nitelendirmiştir.²⁵ Ayasofya hakkında “Bunların başında ticaret geliyor. Yabancılar İstanbul'da önce Selehâttin camilerini (selehâttin sözcüğü sultanlar demektir. Selehâttin Camisi bir Padişahın yaptırdığı Cami dir.) gezerler İstanbul'da yedi Selattin Camisi var. Ayasofya bunlar arasında en güzeldir, konumu ona büyük üstünlük sağlar.”²⁶ diye bahsederken İstanbul'da bulunan Konstantinous Sarayından (tekkur sarayı) ise harap yapı diye bahsederek sarayı hiç beğenmemiştir.²⁷

Seyyahlar arasında dini görevleri için seyahat etmiş isimler de vardır. Bunlardan birisi olan Polonyalı Simeon Anadolu'da gezip gördüğü tüm yerleri ilahi bir tasvirle anlatmıştır. Son derece dindar bir gezgin olan Simeon İstanbul'da Ayasofya'yı gördükten sonra ise şaşkınlığını gizleyememiştir. İstanbul'a geldiğinde bir şehirliden rica ettiğini ve onunla birlikte herkesin gıpta ettiği Ayasofya'ya gittiğini anlatır. Ayasofya hakkında tapınağın büyüklüğüne, yüksekliğine ve güzelliğine hayran olduklarını, bunun için Allaha şükrettiklerini ve daha önce hiçbir yerde böyle bir bina görmediklerini söyler. Bununla birlikte seyahatnamesinde Ayasofya'nın sayısız mucizelerinden birisini de şöyle anlatmıştır: “1609 yılında bazı ustalar Ayasofya'nın damını onarmak için damına çıkmışlardı. Doğal ihtiyacı gelen ustalardan biri aşağı inmeye üşenerek kireç kabına işer ve bunu harca karıştırıp işe koyulur. Ama Ayasofya saygısızlığa tahammül edemeyerek adamı herkesin gözü önünde kapla birlikte adamı yere atar. Adamın vücudu Sihirbaz Simeonun leşi gibi paramparça olur. Bu olayı gözleriyle görenler dehşete kapılmışlardır.”²⁸

Seyahatnamesinde Türklerin ne kadar hayırsever insanlar olduklarından bahseden Simeon, İstanbul, Ayasofya ve daha birçok yer hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. “Arslanhane (kilise), At Meydanı, Hünkâr Sarayı, Esir Pazarı, Eski Bedesten” tasvir ettiği yerler arasındadır. Bunlar arasında Simeon'un en çok dikkatini çekenlerden birisi ise Balat'ta bulunan “Konstantin'in Sarayı” olmuştur.²⁹

Ünlü Fransız tüccar Jean-Baptiste Tavernier de İstanbul'u ziyaret eden seyyahlar arasındadır. Yazdığı seyahatnamede seyahati sırasında kullandığı kervan yolları ve bu güzergâh üzerinde görüp yaşadıkları hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Tavernier bahar mevsiminde geçtiği İstanbul'da Üsküdar'dan geçerken yolun iki yanında gördüğü güzel mezar taşlarının etkisinde kalmış olsa da seyahatnamesinde İstanbul'dan ve Türklerden pek övgü dolu sözlerle bahsetmemiştir. İstanbul'dan sıradan bir şehir diye bahsetmiş Topkapı Sarayı'nın da çevresindeki sur ve duvarlar nedeniyle Padişah sarayından çok bir hapishaneyi andırdığını söylemiştir.³⁰

Tvaernier'in tersine Pera'ya olan hayranlığını sözlerine sığdıramayan bir başka Avrupalı seyyah ise çevresinde güzel kadın düşkün olarak bilinen çapkın Pietro De La Valle'dir. De La Valle seyahatnamesinde İstanbul'un o dönem Genova'luların kolonisi durumunda olduğunu ve burada yaşayan halkın neredeyse tamamının Türkçe konuştuğunu belirtmiştir. Ancak halk arasında Yunan adetlerini (din, dil, kılık-kıyafet) yaşatan ailelerin de var olduğunu eklemiştir. De La Valle'nin İstanbul'da dikkatini çeken önemli hususlardan birisi değişik gruptan insanın bir arada yaşadığı Pera'da önceden Hıristiyanlara ait olsa da o dönem camiye dönüştürülmüş çok sayıda kilise olmasıdır. De La Valle açıkça söylemese de bu durumdan rahatsız olduğu ortadadır. Gözlemlerine göre nerdeyse bir ucundan bir ucuna görülebilen şehirde sokakların her biri diğerinden biraz daha yüksektir ve burada bulunan evlerin çatıları çok güzel ve geniş hayalci saçaklarla süslenmiştir. Çeşit çeşit renklerle boyanan çatılarda ise Avrupa tarzında balkonlara benzer çamlı taraçalar vardır.³¹ De La Valle de sultandan Büyük Türk diye bahsetmiştir. Verdiği bilgilere göre Büyük Türk'ün kaldığı saray şehrin öbür ucunda, Chalcedon harabelerinin karşısında hemen ilerde denizin içinde tüm yazarların Bizantium dediği yerdedir.³² De La Valle Türklerin dini bayramları ve eğlenceleri hakkında ise şunları söylemiştir: "Türklerin küçük ve büyük bayramlarını gördüm. Bunlar onların daha doğudakiler gibi sokaklarda yemek yedikleri, sıra dışı olarak camilerde toplandıkları, birbirlerini kutladıkları dini festivallerdir. Eğlenceleri gece gündüz, şehrin başından sonuna kadar sürer, çeşitli acayip sesler çıkaran çalgılardan hoşlanırlar. Sallanmayan (dans etmeyen) özellikle eğer kadınsa fiziğini ve yeteneğini göstermeyen hiçbir Hıristiyan ya da Türk genci yoktur."³³

XVIII-XIX. Yüzyıllar Arasında Türklere Bakış, İstanbul ve Ayasofya

Makalenin başında belirttiğimiz gibi özellikle XVII. yüzyıldan itibaren batılı devletlerin doğu algısı değişmeye başlamış ve bu dönemden itibaren Osmanlı topraklarına gelen seyyahlar karşısında Avrupa'daki gelişmeler karşısında düşüşe geçmiş bir Osmanlı bulmuştur. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da milliyetçi fikirlerin ortaya çıkmasından sonra yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler Doğu ve Batı kavramlarının daha da keskin bir çizgiyle ayrılmasına neden olmuştur. XIX. yüzyılda doruk noktasına ulaşan sömürgecilik ve emperyalizm, seyahatnamelerin yapısını da değiştirmekle kalmamış Batının Türklere bakış açısını da birçok anlamada değiştirmiştir.³⁴

1800'lü yılların başlarında İstanbul'a Gelen Fransız seyyah ve diplomat Édouard Antoine De Thouvenel'in seyahatnamesinde bu örneklerle rastlamak mümkündür. Tuna Nehri üzerinden Varna'ya oradan da İstanbul'a gelen seyyah eserinde Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. İstanbul'da gördüğü yerler arasında ilk olarak Fransız elçiliğinin bulunduğu Tarabya ile mezar şehri olarak tabir ettiği Üsküdar hakkında bilgi vermiştir. Hatırlanacağı üzere diğer seyyahlar arasında da Üsküdar'da bulunan mezarlıklardan bahsedenler olmuştu. Thouvenel'in de Üsküdar'da çok sayıda mezarın olması dikkatini çekmiş bu yüzden burayı "Mezar tarlaları" diye tabir etmişti. Bu görüntü karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen seyyah Üsküdar'daki mezarlıkların Avrupa'daki gibi insanı ürkütmediğini vurgulamış tam tersine insanı huzura kavuşturan bir görünüme sahip sessiz ve dingin bir yer olduğundan bahsetmiştir. Thouvenel Eyüp Cami ile Ayasofya Kilisesi arasında büyük bir alana sahip bu şehirde gördüğü Türkleri tembel insanlar olarak değerlendirmiştir. Zira ona göre bu durum Doğu'ya has bir özelliktir. Thouvenel gezisinde sadece Türkleri eleştirmemiş aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu icraatları hakkında da yorumda bulunmuştur. Her ne kadar kendisinden önce

İstanbul'a gelmiş olan Chateaubriand ve Lamartine gibi ünlü seyyahların seyahatnameleri Fransız kamuoyunda İstanbul'un daha iyi tanınmasını sağlamış olsa da Thouvenel İstanbul'da Tanzimat Fermanı sonrasında uygulanmaya çalışılan reformların, şehirde komik bir şekilde kendisini gösterdiğini düşünmektedir. Bunuda açıkça seyahatnamesinde yazmıştır. Thouvenel ve yanındaki heyet Ayasofya Camii'ne yöneldikleri sırada, Thouvenel, At Meydanı'ndan geçerken II. Mahmut'un yeniçerileri katletmesini hatırlamış, Sultanın bu şekilde davranarak en iyi ordusunu kaybettiğini ve askersiz kaldığını düşünmüştür. Ona göre Bizans İmparatorluğu döneminde hipodrom at yarışlarına sahne olurken, Türkler döneminde ise kanlı olaylara sahne olmuştur. Bu düşüncelerini not alırken meydana Bizans İmparatorluğu'ndan kalma dikili taş ve yılanlı sütunu da bahsetmeden geçmemiştir. İstanbul mimarisinden hayranlıkla bahsederken Ayasofya Camii hakkında yorum yapmadan geçmemiştir. Her ne kadar Ayasofya'yı inşa edenlerin Konstantinliler olsa da camiinin Türkler sayesinde günümüze kadar gelebildiğini de sözlerine eklemiştir. Ayasofya'nın büyük ve ihtişamlı kubbesini Saint-Pierre Katedrali'nin kubbesiyle karşılaştırmış ve duvarlardaki resimleri Kuran ayetleri ile kapanan camiinin geçmişe ait herhangi bir fikir vermediğini düşünmüştür. İbadet esnasında camiye girdiği için burada pek çok Türk'ü namaz kılararken görmüş, kuytu köşelerinde ise evsiz barksız sefil insanların barındığını anlatmıştır. Thouvenel'in bir akrabası Marie de Melfort Ayasofya'yı hayranlıkla anlattıktan sonra kilisenin bir gün elbet tekrar Hıristiyanların olacağına inandığını söylemiştir: "Hıristiyanlığı kabul eden binlerce kişinin Muhammed'e aforoz haykırışlarıyla inleyen bu mabed uzun zaman saygısızca kullanılmış. Türkler Ayasofya'nın günün birinde tekrar Hıristiyanların malı olacağı inancını taşıyorlar"³⁵

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda diplomatik ilişkilerde ismi geçen seyyahlar olduğu göze çarpmaktadır. Bunlar arasında Macar asıllı Arminius Vámbéry Osmanlı topraklarına seyahat eden gezginler arasında Osmanlı paşalarıyla sıkı ilişkiler kurmuş önemli bir isimdir. 1857 yılında İstanbul'a gelerek³⁶ burada altı yıl geçirmiş bu sürede Mithat Paşa gibi birçok isme ders vermiştir. Vámbéry önce Osmanlı Paşalarının konaklarına misafir olarak yerleşmiş daha sonra da kendisini kabul ettirecek seviyede Türkçe öğrenerek özel ders vermeye başlamıştır.³⁷

Zamanla tam bir Osmanlı kimliği kazanan Vámbéry'in batı dillerine olan hâkimiyeti ve filoloji üzerine çalışmaları Sultan Abdülmecid'in de dikkatini çekmiş ve Sultan, Vámbéry'i iltifat-ı hümayunu ile ödüllendirmiştir. Ancak Vámbéry doğuya doğru yolculuğuna devam etmeye karar vermiştir. Zira bu seyahat planının arkasında İngiltere vardır ve doğuya seyahat eden birçok gezgin gibi Vámbéry'in de asıl amacı da bilgi toplamaktır. 1865 yılının Haziran ayında tekrar Londra'ya giden Vámbéry Avrupa'nın önemli gazete ve dergilerinde yazdığı makalelerde Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik yayılmacı politikasına karşı çıkarak Türkleri savunmuştur. Bu politik hamlesi ile Sultan II. Abdülhamid'in dikkatini çeken gezgin, 1880 yılında onun daveti üzerine tekrar İstanbul'a gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid Vámbéry'i ikinci kez İstanbul'a davet ederek kendi adına İngilizlerle irtibata geçmesini istemiştir. Vámbéry 1890 Haziran'ında Sultan II. Abdülhamid tarafından tekrar görevlendirilerek Filistin bölgesine gönderilmiş burada Yahudilerin toplanarak kendi devletlerini kurmaları konusunda onları ikna etmeye çalışmıştır.³⁸ Seyyah Vámbéry seyahatnamesinde Sultan II. Abdülhamid, İngiltere ve Rothschild Ailesi arasında yapılan birçok yazışmaya yer vermiş ve Filistin topraklarının 1918 Sykes Picot Antlaşmasına göre nasıl paylaşıldığını da ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Seyahatnamede Osmanlı toprakları arasında bulunan Filistin'in İngiltere tarafından Araplara ve Yahudilere nasıl vaat edildiği ve aslında İngiltere'nin Filistin'i kimseye vermek istemediği açıkça görülmektedir. İngiltere ve Fransa

arasında yapılan anlaşma ve Filistin planları hakkında Seyyah Vámbéry'in eseri XIX. Yüzyıl seyahatnameleri arasında Osmanlı ve Avrupa hakkında önemli bilgiler aktaran nadir eserlerden birisidir.³⁹ Vámbéry örneğinde görüldüğü üzere seyyahlar bir ülke için pek çok anlama gelebilmektedir. Bununla birlikte bu dönem seyahatnamelerinde seyahatleri süresince sadece gördüklerini aktaranlarda olmuştur. Nitekim Ayasofya Kilisesi seyahatnamelerde yer alan ortak tasvirler arasındadır. İstanbul'u ziyaret eden batılı seyyahların tamamının ortak kanaati kilisenin ihtişamıdır. Aslında daha önce de belirttiğimiz gibi birazda bu kilisenin camiye çevrilmiş olmasını sindiremedikleri için taşıdıkları haçlı ruhunun da etkisiyle seyahatnamelerinde bunu ön plana çıkarmışlardır. Çoğu zaman Türkleri bu yüzden eleştirmişlerdir.

Bazı seyahatnamelerde aktarıldığına göre XIX. yüzyılda Ayasofya'ya girmek için bazı kuralları yerine getirmek gerekmektedir. Her şeyden önce Ayasofya'ya girmek için, Sultan'dan bir ferman alınması gereklidir. Zira buda öyle kolay değildir. Michaud ve Poujoulat, isimli iki gezgin ferman alamadıkları için, Ayasofya'ya girememiş bu yüzden Osmanlı'da Müslümanların yabancılara karşı gösterdiği hoşgörünün camiler konusunda çok da fazla geçerli olmadığını belirten bir dizi gezi yazısı kaleme almışlardır. İkisi de özellikle Ramazan ayında, Gayrimüslimlerin camilere girmesinin tehlikeli olduğuna dikkat çekmiş, başka bir seyyah Gautier ise bu konuda şöyle bir uyarıda bulunmuştur: "Elinizde Padişah fermanı ya da yanınızda sizi koruyacak kavalaslar da olsa, Ramazanda camilere girmek bir gâvur için tehlikelidir; orucun verdiği coşkunluk boş beyinleri alevlendirir; imamların vazaları dini bütün kişilerin yobazlığını artırır; gelişen uygarlığın sağladığı genel hoşgörü, bu sıralarda kolayca unutulabilir." Mme de Gasparin isminde başka bir seyyaha göre ise Gayrimüslimler sadece Ramazan ayında değil, her zaman Türklerin hoşgörüsüzlüğü nedeniyle Ayasofya'ya ana kapıdan girememiştir. Bu yüzden dar bir geçitten geçmek zorunda kalmışlardır. Seyyah Pouqueville ise seyahatnamesinde imama rüşvet vermek şartıyla hiçbir zorluk yaşamadan Ayasofya'ya girdiğini anlatmıştır. Görüldüğü üzere Ayasofya'yı gezen seyyahlar burada gördüklerini farklı şekillerde anlatmıştır. Hepsi genel olarak, Ayasofya'nın dış görünüşüne ilişkin, birbirine uymayan bir takım betimlemeler yapmış olsa da Türkler tarafından yapılan değişiklik ve tahribata rağmen kilisenin görkemini hala koruduğu konusunda hemfikirdir.⁴⁰

XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelen Frederick Walpole eserinde İstanbul'un en ince ayrıntılarına kadar tasvir ederken denizden bakıldığında çok güzel görünen Ayasofya'nın Türkler camiye çevirdikten sonra ihtişamını kaybettiğinden belirtmiştir. O dönem sarmaşıklar ve kesilmiş ağaç gövdeleri ile kaplı kilisenin, iç duvarlarında ki bazı resimlerin ilk yapıldıkları gün kadar canlı renklere sahip olduğunu ancak üzerlerinin bir tabaka ile kaplanmış olduğunu anlatmıştır. Bakımsızlıktan minberi örümcek ağı içinde olan caminin köşe kısımlarının Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesini temsil eden resimlerle kaplı olduğunu belirten Walpole Ayasofya'nın bazı yerlerinde gördüğü farklı mimari tarz ve üslup yüzünden bu kilisenin mimari yapısının oluşmasında Bizans mimarisinin yanı sıra onlarla komşu olan başka devletlerin de etkileri olduğunu sözlerine eklemiştir.⁴¹ Walpole dışında seyahatnamesinde İstanbul ve Ayasofya ile birlikte XIX. yüzyıl Osmanlı'da yaşayan genel durum hakkında önemli bilgiler veren bir başka seyyaha Henry Fanshawe, Tozer'dir. Tozer seyahatnamesinde özellikle 1873-1875 yılları arasında Osmanlı topraklarında yaşanan kıtlık olayı ve halkın durumu hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. İstanbul'da İngilizce ve Fransızca olarak yayın yapan "The Levant Herald" gazetesinin sahibi Edgar Whitaker, 24 Ocak 1875 yılında yaptığı bir konuşmada Tozer'in seyahatnamesinde yaz-

dıklarını doğrulayarak o dönem Anadolu'da neredeyse 20 aydır devam eden kıtlıktan bahsetmiş ve İstanbul Hükümetini bu olaya karşı sorumsuzlukla suçlamıştır. Bölgenin nüfusunun ortaya çıkan hastalıklar ve göçler neticesinde azaldığını yaşanan felaketin İstanbul'daki yönetim tarafından fark edilmesinden sonra, özellikle İngiltere ve Amerika'dan gelen misyonerlerin zor durumda olan insanlara yardım eli uzattığını belirtmiştir. En sonunda Türk yönetimi de elinden gelen bütün imkânlarını kıtlıktan mustarip olan insanlar için seferber etmeye çalışmıştır.⁴² Tozer bu dönem Osmanlı halkın sorunlarını görmezden gelmekle suçlamakla kalmamış ayrıca Sultan II. Mahmut tarafından yapılan reformların eksikliğinden duyduğu rahatsızlığını dile getirmiştir. Bunlardan birisi de merkezileşme politikasıdır. O dönem İngiltere'nin İstanbul konsolosu olarak görev yapan Layard'da seyyah Tozer gibi düşünmektedir. 1849 yılında Trabzon'dan Erzurum'a doğru seyahat eden, Layard yerel yöneticiler tarafından yapılan köprülerin bakımsızlığı yüzünden ticaretin durma noktasına gelmesinden şikâyet etmiş ve bunun sebebini de tıpkı Tozer gibi merkezileşme politikasına bağlayarak yerel yöneticilerin suiistimali olarak değerlendirmiştir. İkisine göre merkezileştirme yönünde reformlar uygulamaya konulduğunda bölge halkının çıkarları gözetilmemiştir. Yine Anadolu'da yaşanan kıtlıkta da saray halka karşı ilgisiz kalmış ve yabancı ülkelerle yapılan bazı ticaret antlaşmaları ve ülkeye ucuz ama kalitesiz mallar girmeye başlaması bu kıtlığın çıkmasında önemli rol oynamıştır.⁴³ 1877-78 Osmanlı Rus savaşından hemen sonra 1879 yılında İstanbul'a gelen⁴⁴ Tozer seyahatnamesinde sadece halkın genel durumu hakkında bilgi vermemiştir. İstanbul ve o dönem sadece camii olarak hizmet veren Ayasofya hakkında bazı bilgiler paylaşmıştır. Ayasofya'nın ilk başlarda askeri amaçlar için kullanıldığını, bu nedenle caminin levazımla dolu olduğunu binanın açık alanında ise askerlerin kaldığı bir kışla inşa edilmiş olduğunu anlatır. Tozer'e göre 1877-78 Osmanlı- Rus savaşı yüzünden Ayasofya yakınlarında bulunan Kabak Meydanında hastane inşa edilmiş, Ayasofya da benzer şekilde askeri amaçlar için kullanılmıştır. Tozer, Ayasofya'nın içini görmek istemiş lakin kendisine refakat eden yüzbaşı caminin içine girmek için özel bir izin gerektiğini söylemiştir. Oda penceresinden gördüğü kadarıyla tasvir etmeye çalışmıştır. Caminin o dönem Orta Hisar Camisi ile benzerlik gösterdiğini içinden bir merdivenle zirveye çıkılan ve kentin körfezini ve dağların muhteşem manzarasını gören büyük ve uzun bir çan kulesi bulunduğunu, içindeki duvarların dini temaların tasvir edildiği ve renkleri hala canlılığını koruyan fresklerle kaplı olduğunu anlatmıştır. Tozer'den çok daha önce Ayasofya'yı ziyaret eden bir diğer seyyah Mounsey de aynı şekilde caminin iç kısmındaki duvarlarda bulunan fresklerin ve haçın tahrip edildiğini belirtmiştir. İncil'deki azizlerin geçmişini temsil eden nakışlarla kaplı duvarın da bir tabaka ile kapatıldığını belirten Mounsey, İstanbul'da bulunduğu esnada Ayasofya'nın camiye dönüştürülmek için çalışma yapıldığı söylemiş, uzun beyaz sakalları olan ve her yönüyle bir Türk'ü andıran uzun boylu bir paşanın çalışmaları yakından takip ettiğini ve yapıyı camiye dönüştürme çalışmalarıyla oldukça yakından ilgilendiğini belirtmiştir.⁴⁵

Sonuç

Genel olarak bakıldığında Seyyahların Osmanlı İmparatorluğu'na geliş amaçlarının farklı oldukları görülmektedir. Seyahatnamelere bakıldığında gezginlerin genellikle üçüncü şahıslardan edindikleri bilgilere de uzun uzun yer verdikleri görülürken tüm seyahatnamelerde saray, cami, mezarlık, az da olsa okul, hastane vs. gibi yerlerin de tasvirlerine sıkça rastlamıştır. Aynı şekilde Türklerin fiziksel özellikleri, yaşam şekilleri, ibadetleri, Sultanların haremi, Türk kadını gibi konulara da eserlerinde ayrıntılı olarak yer vermişlerdir. Ancak, Türklerle bu kadar ilgilenen Avrupalı gezginlerin Osmanlı

Topraklarında yaşayan Gayrimüslim halkla pek fazla ilgilenmediği dikkat çekmiştir. Gayrimüslimlerin ibadethaneleri, ibadet ve yaşam şekilleri bazı gezginler tarafından yalnızca yüzeysel olarak tasvir edilmiş olsa da kendilerinden farklı bir dine sahip olan Türkleri fazlasıyla incelemişlerdir. Yazdıkları eserlerde Türklerin Bizans topraklarını işgal edip yerleşmesini içlerine sindiremedikleri de açıkça görülmektedir. Buna mukabil Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamaya ve toprak kaybetmeye başlamasıyla seyahatnamelerde "Yenilmez Türk" ve "Türk" gibi güçlü sözler kaybolmaya başlamış artık bu dönem seyahatnamelerde sıkça cahil, barbar, tembel, hayalperest, rüşvetçi ve kaderci Türk tabirler karşımıza çıkmaya başlamıştır. Dahası Alman gezgin Hans Dernschwam gibi daha da ileri giderek Türklerin dini olguları ile dalga geçenler bile olmuştur. Osmanlı haremi, doğu lüksünün hâkim olduğu, kapalı, sır dolu, gizemli bir yer olarak betimlenmiş ve batılıların toplumsal bilincinde bu şekilde yerini almıştır. Özetle şunu söyleyebiliriz ki Osmanlı topraklarına gelmiş olan tüm seyyahlar gezilerine bir önyargı ile başlamıştır. Bazıları bu önyargıdan seyahatinde gördüklerinden sonra vazgeçerek seyahatnamelerine gerçekleri yazarken birçoğu ise önyargılarını sözcüklere yansıtmaya devam etmiştir.

Tarihin her döneminde gelmiş geçmiş birçok medeniyet açısından önemli bir yere sahip olan İstanbul da batılı seyyahların gezi notlarında bu övgü ve eleştirilerden fazlasıyla nasibini almıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere seyahatlerine değişik sebeplerle çıkmış olan gezginlerin büyük çoğunluğu Osmanlı topraklarına adım attıktan sonra, birçoğu şehrin güzelliğinden kendisini alamamıştır. Nitekim aralarında bazıları ise Asya ile Avrupa arasında bir köprü konumunda olan bu şehrin ihtişamını görmezden gelmeye devam etmiştir. Yine de bu eleştirilerinin Türklere karşı besledikleri önyargıdan, Haçlı Ruhundan dolayı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Sonuç olarak her ne sebeple olursa olsun seyyahların hemen hepsinin ortak fikri İstanbul'un ve Ayasofya Kilisesi'nin ihtişamı ve güzelliği olmuştur.

DİPNOTLAR

- ¹ Altay Tayfun Özcan, “Trifon Karabey Seyahat Raporuna Göre 16. yy’da Kudüs”, Belleten, C.28, TTK 2010, S.270, s.66.
- ² Joseph de Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, (çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, Ocak, s.7
- ³ Charles Schefer, Bertrandon De La Braquiere’nin Deniz Aşırı Seyahati, (çev. İlhan Arda), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.s.12.
- ⁴ Özgür Yılmaz, Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri, Tarih İncelemeleri Dergisi, 27 / 2, 2013, s.589-592.
- ⁵ Arzu İldem Etensel, “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, Littera, C. 21, 2007, Ankara, s.6.
- ⁶ Zeynep Çetin, Avrupalı Gezinler Gözüyle 19. Yüzyılda Batı Anadolu, Yüksek Lisans Tezi, Aydın2013, s.11.
- ⁷ Pera aslında birçok seyahatnamede (Beyoğlu) olarak geçmektedir. Ancak seyyahlar arasında Bertrandon De La Broquiere gibi Pera’yı İstanbul olarak kabul edenlerde olmuştur.
- ⁸ C. Schefer, a.g.e. s. 11-12.
- ⁹ C. Schefer, a.g.e, s.206-208.
- ¹⁰ C. Schefer, a.g.e. s.214-215.
- ¹¹ C. Schefer, a.g.e, s.217-218.
- ¹² Petrus Gyllus (Pierre, Gilles), İstanbul’un Tarihi Eserleri, (çev. Erendiz Özbağoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul 1997, s.63-69.
- ¹³ Ogier Ghislan de Busbecq, Türk Mektupları, (çev. Derin Türkömer), Doğan Kitap, Kasım 2005, s.55.
- ¹⁴ A.T. Özcan, a.g.e. s.266-267.
- ¹⁵ Pero Tafur, Travels and Adventures 1435-1439, Translated and Edited with and introduction by Molcolm Letts, Gorgas Pres, Newyork, 1929, s.126.

- ¹⁶ P.Tafur, a.g.e, s.127.
- ¹⁷ P.Tafur, a.g.e, s.149-150
- ¹⁸ P.Tafur, a.g.e, s.142.
- ¹⁹ P.Tafur, a.g.e, s.147-148
- ²⁰ Philippe du Frense Canaye, Fresne Canaye Seyahatnamesi 1573, (çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul, Şubat 2009, s.37.
- ²¹ Reinhold Lubenau, Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1587-1589, (çev. Turkish Noyan), Kitap Yayınevi, C.1, İstanbul, Haziran 2012, s.182-184.
- ²² R. Lubenau, .a.g.e, s.207-208.
- ²³ Hüseyin Tuncer, “Gerard De Nerval’in Muhteşem İstanbul’u”, Türk Yurdu Dergisi, C.33, Haziran 2013, S.310, s.244-245.
- ²⁴ Joseph de Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, (çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan), Kitap yayınevi, İstanbul, Ocak 2008, s.9-10.
- ²⁵ Serpil Gürler, XVII.- XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu, Doktora Tezi, Ankara 2010, s.106.
- ²⁶ J. Tournefort, a.g.e, s.17-19.
- ²⁷ J. Tournefort, a.g.e, s.25-26.
- ²⁸ Polonyalı Simeon, Tarihte Ermeniler (1608-1619), (çev: Hrant D. Andreasyan), Everest Yayınları, 2. Baskı. Mayıs 1999, s.24-25.
- ²⁹ P. Simeon, a.g.e., s.31-33.
- ³⁰ S. Gürler, a.g.e., s.106.
- ³¹ Pietro Della Vale, The Pilgrim, The Travels of the Pietro Delle Vale, Translated, Abridged and Introduced By George Bull, 1929, s.6-11.
- ³² P. Della Vale, a.g.e, s.12-15.
- ³³ P. Della Vale, a.g.e, s.23.

- ³⁴ Ö.Yılmaz, a.g.m, s.590.
- ³⁵ Fatma Uygur, XIX. Yüzyıl Fransız Seyyah Ve Diplomati Edouard Antome Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti, Doktora Tezi, Ankara 2015, s.125-134.
- ³⁶ Mim Kemal, Öke, Vámbéry Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Hikâyesi, Bilge Yayınları. İstanbul 1985, s. 13-14.
- ³⁷ Cemal, Kutay, Sahte Derviş, Aksoy Yayınları, İstanbul 1998, s. 9.
- ³⁸ Gülay, Karadağ, Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2006, s.44; Daha geniş bilgi için bkz: Theodor Herzl, Siyonizmin Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamid, Neşre haz. Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları. 1995, İstanbul.
- ³⁹ M.K. Öke, a.g.e, s.161.
- ⁴⁰ S. Gürler, a.g.e, s.258-260.
- ⁴¹ Ayşegül Kuş, Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi, Kültür Yayınları, Samsun 2016 s.20-23.
- ⁴² Ayşegül Kuş, Tozer'in Turkish Armenia And Eastern Asia Minor Adlı Yapıtında Yozgat Ve Çevresinde Yaşanan Kıtılığın (1873-1875) Doğal ve Sosyoekonomik Nedenleri, Otam, 44 /Güz 2018, ss.111-115.
- ⁴³ Austen Henry Layard, Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon, Harpers and Brothers, London 1853, s.5-6.
- ⁴⁴ A. Kuş, a.g.m, s.42.
- ⁴⁵ A. Kuş, a.g.e, s.37: Augustus H. Mounsey, Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia, London 1872, s. 9-11.

KAYNAKÇA

BUSBECQ, O. G., Türk Mektupları, (çev. Derin Türkömer), Doğan Kitap Yayınevi, Kasım 2005.

CANAYE, P. F., Fresne Canaye Seyahatnamesi 1573, (çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul, Şubat 2009.

CHATEAUBRIAND, F.R., Paris İstanbul Kudüs Bir Seyyahın Günlüğü, (çev. Ercan Bakış), İlkbiz Yayınevi, İstanbul 2004.

CRAİLHEMLİ, A. W., Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü 1616-18, (çev. Turkish Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul, Aralık 2011.

ÇETİN, Z., Avrupalı Gezinler Gözüyle 19. Yüzyılda Batı Anadolu, Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2013.

DELLA VALE, P., The Pilgrim, The Travels of the Pietro Delle Vale Translated, Abridged and Introduced By George Bull, 1929.

DERSCWAM, H., İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, (çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

GERALD, M., Doğuya Yolculuğun Yükselişi, (çev. Dilek Şendil), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ekim 2006.

GERLAC, S., Türkiye Günlüğü 1573-1576, (çev. Turkish Noyan), Kitap Yayınevi, Ocak 2007.

GYLLIUS P., İstanbul'un Tarihi Eserleri, (çev. Erendiz Özbağoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul 1997.

GÜRLER, S., XVII.- XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu, Doktora Tezi, Ankara 2010.

HERZL, T., Siyonizmin Kurucusu Theodor Herzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamid, (Neşre haz. Ergun Göze), Boğaziçi Yayınları, İstanbul. 1995.

İLDEM, A. E., "Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri", Ankara Üniversitesi Dil v Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.33, S.1-2, Ankara, 1942, ss.231-241.

KARADAĞ, G., Avrupal Gezinlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2006.

KUŞ, A., Tozer'in Turkish Armenia And Eastern Asia Minor Adlı Yapıtında Yozgat ve Çevresinde Yaşanan Kıtılığın (1873-1875) Doğal Ve Sosyoekonomik Nedenleri, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (Otam), 44 /Güz, Ankara 2018, ss.107-132.

KUŞ, A., Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi, Kültür Yayınları, Samsun 2016.

KUTAY, C., Sahte Derviş, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.

LAYARD, A. H., Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon, Harpers and Brothers, London 1853.

MOUNSEY, A. H., Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia, London 1872.
ÖKE M. K., Vámbéry Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Hikâyesi, Bilge Yayıncılık, İstanbul 1985.

ÖZCAN A. T., "Trifon Karabey Seyahat Raporuna Göre 16. Yüzyılda Kudüs", Belleten, C.28, S.270, Ankara 2010, ss.369-388.

POLONYALI, S., Tarihte Ermeniler (1608-1619), (çev: Hrant D. Andreasyan), Everest Yayınevi, 2. Baskı. Mayıs 1999.

REINHOLD, L., Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1587-1589, (Çev. Turkish Noyan), C.I-II, Kitap Yayınevi, İstanbul, Haziran 2012.

RİCCİ, G., Türk Saplantısı, Yeniçağ Avrupasında Korku, Nefret ve Sevgi, (çev. Kemal Atakoy), Kitap Yayınevi, İstanbul, Şubat 2005.

SCHEFER, C., Bertrandon De La Braquiere'nin Deniz Aşırı Seyahati, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

TAFUR, P., Travels and Adventures 1435-1439, Translated and Edited with and introduction by Molcolm Letts, Gorgas Pres, Newyork 1929.

TAVERNIER, J.B., Tavernier Seyahatnamesi, (Editör Stefanos Yerasimos), (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

TOURNEFORT, J.D., Tournefort Seyahatnamesi, (çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul, Ocak 2008.

UYGUR F., XIX. Yüzyıl Fransız Seyyah Ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti, Doktora Tezi, Ankara 2015.

YILMAZ, Ö., Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri, Tarih İncelemeleri Dergisi, 27/ 2, İzmir, 2013, ss.587-614.

Osmanlı Sarayında Afrikalı Bir Güç Odağı DARÜSSAADE AĞASI

"Jane Hathaway, adeta tarihin karanlığından kurtardığı Darüssaade ağalarının yürüttükleri faaliyetlerin çok farklı alanları ve coğrafyaları kapsadığını, yalnız merkezleri sayılabilecek İstanbul ve Kahire'yle sınırlı kalmadığını gösteriyor."

Caroline Finkel

"Hathaway'in bu kapsamlı ve büyüleyici çalışması, hadımların Doğu Afrika'dan Osmanlı sarayına nasıl bir yolculukla geldiklerini, padişahların ve saraylıların onları farklı farklı nedenlerle en yüksek konumlara nasıl çıkarttıklarını veya bir anda nasıl yok ettiklerini gösteriyor. Yazar, bu kitapta, iradeleri dışında getirildikleri, aşına olmadıkları bir dünyada kendilerine bir yer edinmeye çalışan gerçek insanları çıkarıyor okurun karşısına."

Suraiya Faroqhi

"Kitapta, Darüssaade ağalığı makamının İstanbul ve Mısır'daki iktidar üslerini kullanıp 17. ve 18. yüzyıllarda gücünün zirvesine ulaştığı ve 19. yüzyılın reform döneminde etkisini yitirdiği çarpıcı bir tarihsel değişim öyküsüyle karşılaşılıyor. Kimileri sadrazamla nüfuz rekabetine girebilen çok canlı kahramanlar var bu öyküde."

Leslie P. Peirce

DARÜSSAADE AĞASI – OSMANLI SARAYINDA AFRİKALI BİR GÜÇ ODAĞI

JANE HATHAWAY – ÇEVİREN: TANSEL DEMİREL

Osmanlı sarayında darüssaade ağası veya diğer adıyla kızlar ağası, birçok çelişkiyi şahsında cisimleştiren bir figürdü. Afrika'dan getirilmiş, hadım edilmiş bir köleydi; asıl ailesiyle bağları tamamen koparılmıştı, kendi ailesini kurması söz konusu değildi. Buna karşılık, Osmanlı hanedan ailesinin çok yakınına, mahrem dünyasına girmişti ve o ailenin fertleriyle iç içe yaşıyordu: Padişaha kız veya erkek evladının doğduğu müjdesini getiren, şehzadelerin eğitimiyle ilgilenen veya padişaha annesinin ölüm haberini veren oydu. Bu konumu sayesinde Osmanlı sarayında son derece etkili, yeri geldiğinde sadrazamlarla rekabete girebilen bir güç odağı haline gelmişti. Jane Hathaway, *Darüssaade Ağası. Osmanlı Sarayında Afrikalı Bir Güç Odağı*'nda, bu makamı ve üç yüz yılı aşan bir zaman dilimi boyunca bu makamda bulunanları mercek altına alıyor, 17. ve 18. yüzyılların krizlerinden 19. yüzyılın reformlarına uzanan süreçte meydana gelen dönüşümlerin etkisiyle Darüssaade ağalığının ne gibi değişimler geçirdiğini anlatırken Osmanlı sarayındaki ve dünyasındaki derin dönüşümü de gözler önüne seriyor.

Orijinal adı: *The Chief Eunuch of the Ottoman Harem from African Slave to Power-Broker*

440 sayfa, 100 TL

Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.

TÜRKİYE **BANKASI**
Türkiye'nin Bankası